

KURTULUŞ SAVAŞI GÜNLERİNDE BATI SİYASAMIZ

(Nisan 1920 – Mart 1921)

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

SUNU:

Kurtuluş Savaşı günlerinde, Kemalistlerin, Doğu’lu devletler gibi Batı’lı devletlere karşı da uyguladıkları siyasanın başlıca amaçları şunlardı: 1. *Misak-ı Milli* (Ulusal And)’yi¹ gerçekleştirmek; 2. Türkiye’nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamak; 3. çeşitli savunma, dostluk ve bağlılık antlaşmalarının çerçevesi içinde, maddî ve manevî yardım sağlamak ve 4. bu amaçlara ulaşabilmek için her türlü aydınlatma araçlarına başvurmak. Ancak bu siyasa oldukça önemli bir noktada değişiyordu: Kemalistler, yurtlarının büyük bir bölümünü ve Osmanlı İmparatorluğunun başkentini işgal altına alan Batı’lı Bağlaşık Devletlerle² çatışıyor; bu işgalci devletleri ya diplomasi yoluyla ya da silâh gücüyle Türkiye’den çıkarmak için uğraşıyor; ama onları, Türkiye’yi boşaltmaya zorlayacak yeterli askerî güce sahip olmadıklarından, katlanılabilir bir uzlaşmaya varılır umuduyla, sorunu diplomasi kanalıyla çözümlenmek yoluna gidiyorlardı.

Büyük Millet Meclisi’nde³ *Batı İdeali* (Garp Mefkûresi)’nden yana olanlar, Türkiye’nin çıkarlarının Batı’lı devletlerle bir uzlaşmaya varılmasını gerektirdiğine inanıyorlardı. Bağlaşık Devletler ulusal akımı tanırsalar ve Türkiye’ye onurlu bir barış önerse, Kemalistler böyle bir uzlaşmaya belki yanaşacaklardı. Mustafa Kemal, Ermenilere karşı Doğu’da harekâta geçilmesini sürekli öneren Doğu Savaş Kesimi komutanı General Kâzım Karabekir’e 6 Mayıs 1920’de gönderdiği

¹ Ulusal And için bkz. HTDA No. 105, belge No. 49; *Tarih Vesikaları*, C. 1, No. 1, Haziran 1941; Kansu, s. 251; Toynbee, s. 207-208; Mears, s. 627-628; Hurewicz II, s. 74-75.

² Bağlaşık Devletler, özellikle Fransa, İtalya, Birleşik Amerika ve İngiltere’den oluşuyordu.

³ Büyük Millet Meclisi bundan böyle BMM olarak anılacaktır. Öteki kısaltmalar için ekteki “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümüne bakınız.

kapalı telyazısında, Bağlaşık Devletlerle bir anlaşmaya veya uzlaşmaya varılması olasılığından söz ediyor; Barış Konferansı, Türkiye konusunda kararlarını açıklamadan Ermenilere karşı harekâta geçilmesinin yurdun çıkarları açısından uygun olmayacağını bildiriyor;⁴ ama bu arada Ermenilerin, Kilikya'da, yerel Fransız subaylarının kışkırtmalarıyla, Türk-Müslüman halka her türlü ezgi yapmalarına karşı ilgisiz kalamıyordu.

KEMALİSTLERİN FRANSIZLARLA İMZALADIKLARI BIRAKIŞMA:

Mustafa Kemal, Fransız Başbakanı Clemenceau işbaşından çekilir çekilmez, Fransa'nın, Türkiye ile ilgili siyasasında bir değişiklik yapılacağı yolunda M. Picot denli kimi Fransız yetkililerinin kendisine vermiş oldukları söze karşın, bunun gerçekleşmediğini görüyordu. Clemenceau işbaşından çekildiği halde, Fransızlar, halâ Kilikya'dan ayrılmak belirtisi göstermiyorlar; aksine, Kilikya'daki ezici yönetimleri ve Ermenilerin giriştikleri kırım davranışlarıyla, oradaki Türkleri katlanılmaz bir duruma sokuyorlardı. Bu nedenlerden ötürü Mustafa Kemal, Fransızları İngilizlerden ayırarak Kemalist Türkiye ile bir anlaşmaya varmaya zorlar ve o sıralarda San Remo'da Türkiye'nin keskişi konusunda görüşmelerde bulunan Bağlaşık Devletler üzerinde olumlu bir izlenim yaratır umuduyla, tüm gücünü Kilikya'da Fransızlarla Ermenilere karşı seferber etmeye başlıyor; Fransızların zaten kuşatılmış ve askerî açıdan umutsuz bir durumda buldukları Mersin, Tarsus, İslahiye, Maraş, Antep ve Urfa'da çete savaşları düzenliyor;⁵ Suriye'deki Arapları Fransızlara karşı kışkırtarak⁶ ve Suriye'li yerel katları (makamları), Türklere karşı savaşan Fransız askerlerine silâh gönderilmesini engellemeye üsteleyerek, Suriye'de Fransızlara karşı başgösteren genel sızlanmadan büyük ölçüde yararlanıyor; bu davranışlarında, Fransızların Urfa, Kilis ve Antep'deki ordularına ek güç ve savaş gereçleri sevk etmek için Suriye'deki demir-

⁴ Mustafa Kemal'den Kâzım Karabekir'e kapalı telyazısı, Ankara, 6.5.1920. TİTE Arşivi, Belge No. 132/19543; ATTB, s. 318; Karabekir, s. 707-708.

⁵ *Söylev* II, s. 316; *Speech*, s. 391; FO/5048/E 4250, Beyrut'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Wratislav'dan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı, 9.5.1920.

⁶ FO/5048/E 52552, Wratislav'dan Lord Curzon'a yazı, Beyrut, 7.5.1920; Kırıl Abdullah, *Memoirs*, Londra, 1950, s. 190-192.

yollarından yararlanmalarını önleyen Suriye yönetiminden epeyi yardım görüyordu⁷.

Bu gelişmeler sırasında Fransızlar, Kemalistlere başvurarak onlarla ilişki kurmak üzere Paris'den gelen Kardinal Dubois'le görüşmek üzere Karadeniz limanlarından birine bir temsilci göndermelerini dileyor, ama bu dilekleri yerine getirilmiyordu⁸. Bunun ardından, bir Fransız binbaşısıyla bir sivil yetkili, görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'dan Ankara'ya geliyor, ama bu çabalar da verimli bir sonuca varamıyordu⁹. Bu arada İstanbul'da yaşayan ve Fransızların ajanı olduğu sanılan M. Sava adındaki Fransız banka müdürü, Van valisi Haydar Bey'e yanaşarak, onu, Kilikya konusunda Kemalistlerle anlaşmaya varmak dileğinde bulunan Suriye'deki Fransız askerî gücü Başkomutanı ve Yüksek Komiseri General Gouraud ile görüşmek üzere, kendisiyle birlikte Beyrut'a gitmeye inandırıyordu. Bunun ardından, Kemalist eğilimli Haydar Bey, Binbaşı Reşit, Şevket Bey, Mazhar Müfit (Kansu) ve M. Sava'dan oluşan bir kurul, İstanbul'dan yola çıkıyor; 1920 Martının ikinci yarısında Beyrut'a ulaşarak General Gouraud tarafından iyi karşılanıyordu.

General Gouraud, Kilikya'daki gerginliği yatıştırmak konusunda Haydar Bey'le bir anlaşmaya varmayı dileyor, ama Haydar Bey, bu konuda görüşüp anlaşmak yetkisi olmadığını öne sürerek, Fransız generaline, doğrudan Ankara'ya başvurmasını öneriyordu. Haydar Bey'i dinleyen General Gouraud, birkaç gün sonra onu ve M. Sava'yı Antalya'ya göndererek, onlar aracılığıyla Mustafa Kemal'le tel yazışmasına girişiyor ve kendi genel sekreteri Robert de Caix'in başkanlığı altında, yetkili bir Fransız kurulunun, Kemalistlerle görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gitmesi için izin alıyordu. Bu arada Fransızlar, konferans masasında bir koz olarak kullanmak amacıyla, Kilikya'daki Kemalist gücüne büyük bir darbe indirmek için, kurulun Ankara'ya hareketini erteleyerek saldırıya geçiyorlarsa da, başarısızlığa uğrayorlardı. Bu saldırılar sırasında çok sayıda Fransız er ve subaylarının Kemalistlerce tutsak edildiklerini öğrenen General Gouraud, Fransız kuruluna, ivedilikle Ankara'ya hareket etmesi buyruğunu veriyordu.

⁷ Kedourie, s. 171-172.

⁸ FO/5052/E 7721, İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanının raporu, 6.5.1920.

⁹ *Söylev* II, s. 316; *Speech*, s. 391.

Robert de Caix, M. Sava ve Amiral Lebon'dan oluşan ve Haydar Bey'le Mazhar Müfit'in yoldaşlık ettikleri Fransız kurulu,¹⁰ 20 Mayıs 1920'de Ankara'ya ulaşınca, Kemalistlerce soğuk karşılanıyordu. Ertesi gün, Fransız kurulu, BMM binasında Mustafa Kemal'le görüşüyor; kurul başkanı Robert de Caix, Fransızların büyük baskı altında buldukları yalnız Maraş ve Antep'le ilgili olarak görüşmek yetkisine sahip olduğunu öne sürünce, Mustafa Kemal, tüm Kilikya sorunundan başka bir konuyla ilgili görüşmelerde bulunmaya karşı çıkıyor; Robert de Caix'in tutumunda direnmesi üzerine, yarım saat sonra görüşmeler kesintiye uğrayordu.

Kemalistler, geceleyin, Fransız kurulu üyeleriyle resmi olmayan görüşmelerde bulunurlarken, Fransız kurulunun Ankara'ya gelişini sekiz gün ertelemesinin nedenini iyi bildiklerini anlatmaya çalışıyor; Fransızların, bu süreden yararlanarak Kemalistleri ezmeye çalıştıklarını, ama bu çabalarında başarısızlığa uğradıklarını; sonunda, Kilikya'daki ulusal akımla başa çıkamayacaklarını anladıklarını bildiriyor; onları, Kemalistlerle tüm Kilikya sorunuyla ilgili olarak bir anlaşmaya varmaya uyarıyorlardı.

22 Mayıs sabahı Fransız kurulu gene Mustafa Kemal'le görüşmeye gidiyor; kurul başkanı Robert de Caix, tüm Kilikya sorunuyla ilgili olarak resmi görüşmelerde bulunabilmesi için kendisine General Gouraud tarafından yetki verildiğini gösteren ama bir gün önce gizli tuttuğu güven belgesini (itimatname) Mustafa Kemal'e tevdi ediyordu. Bunu, uzun süren ciddi görüşmeler izliyor; Mustafa Kemal, ulusal sınırlar içinde olan ve Fransız ordusunun işgalinde bulunan ülkenin tümüyle boşaltılmasını dileyor, ama Fransızlar, bu konuda görüşmelerde bulunmak yetkisine sahip olmadıklarını öne sürerek, Fransız yönetimine danışmak üzere Paris'e gitmek dileğini belirtiyorlar; daha dayanıklı bir anlaşma imzalamak yetkisini almak amacıyla Fransız başkentine gidebilmek için 23 Mayıs'ta bir bırakışma koşulları üzerinde anlaşmaya varıyorlardı¹¹.

¹⁰ FO/5188/E 6513, Filistin'deki İngiliz diplomatik temsilcisi Sir H. Samuels'den İngiltere Dışişleri Bakanlığına yazı, 16.6.1920; ayr. bkz. Evans, s. 249, Beyrut'dan gönderilen 21.5.1920 tarihli yazı; *El Difa*. Şam, 29.4.1920; Kansu II, s. 558-566.

¹¹ Mustafa Kemal, bu görüşmelerden, Fransızların Adana ve bölgesini boşaltacakları izlenimine varıyordu. FO/5171/E 12228, İngiliz gizli istihbarat raporu, 19.8.1920.

Bırakışmada bazı önemli siyasal maddeler bulunduğundan, Fransız kurulu başkanı Robert de Caix, bırakışma yürürlüğe girmeden önce Paris'e bildirilerek izin alınması gerektiğini öne sürüyor; önerisi kabullenen Fransız kurulu, 23 Mayıs'da İstanbul'a hareket ediyor ve oradan Paris'e, bırakışma koşulları hakkında uzun bilgi telliyordu. Fransız yönetiminin ivedilikle karşılık vererek, bırakışma koşullarını onayladığı, 28 Mayıs'da Amiral Lebon tarafından Bursa'dan Ankara'ya bildiriliyordu¹².

Bırakışmanın başlıca koşulları şunlardı: iki yan arasındaki düşmanca davranışlar, 29 Mayıs'da, gece yarısı, 20 gün süre ile sona erecek; bu süre içinde Pozantı, Sis, Antep, Maraş ve Urfa boşaltılarak kamu güvenliği Türk Jandarmasına bırakılacak; savaş tutsakları ve öteki tutuklular karşılıklı olarak değiş tokuş (mübadele) edilecek; Kilikya'da Fransız yönetimi ve iş adamlarına ayrıcalık hakları verilecek, buna karşılık, Fransızlar, Türk ulusal akımına karşılıklı hiçbir davranışta bulunmayacak; bu akımın siyasal amaçlarını gayri resmi olarak destekleyecekler¹³.

Bırakışma ve bununla ilişkin görüşmeler, Türk ulusal önderleri üzerinde, Fransızların Kilikya bölgesinde epeyi sıkıştırılmış oldukları ve nefes almak için ara diledikleri izlenimini yaratıyordu¹⁴. Ayrıca Fransa'yı İngiltere'den ayırarak Kemalist Türkiye'yle ayrı bir barış antlaşması imzalamaya inandırmak olasılığı üzerinde de duruyorlardı. BMM bu bırakışmadan yana olmamakla birlikte, Mustafa Kemal, Meclisin 9 Haziran günkü gizli oturumunda, bırakışmanın, Kilikya'daki askerî gücün yeniden örgütlenmesine yardımcı olmakla kalmıyarak, BMM yönetimine siyasal kazançlar da sağlayacağını; Bağlaşık Devletlerce resmen tanınmayan bu yönetimin, bu bırakışma ile, İstanbul yönetimini hiçe sayarak doğrudan BMM yönetimiyle görüşmelere girişen Fransız yönetimince edimli (*de facto*) olarak

¹² Bırakışma görüşmeleriyle ilgili olarak bkz., *Söylev* II, s. 316-317; *Speech*, s. 391-392; Kansu II, s. 579-580; FO/5052/E 7993; DBFP 1/XIII, s. 80-81; *L'Echo de Paris*, 4.6.1920.

¹³ *Le Temps*, 23.6.1920; ayr. bkz. FO/5169/7373, İngiliz gizli istihbarat raporu No. 72, 9.6.1920; FO/5051/E 7293, Paris'deki İngiliz büyükelçisi Lord Derby'den Lord Curzon'a yazı No. 1998, 24.6.1920.

¹⁴ Kurmay Albay İsmet Bey'den XIII. Kolordu Komutanına kapalı telyazısı ve karşılığı, 25.5.1920; HTVD No. 5/801, Dosya No. 7; Saral, s. 149-151.

tanındığını öne sürerek, milletvekillerini, kendi görüşlerinden yana çekiyordu¹⁵.

Bırakışma, İngiliz çevrelerinde iyi karşılanmıyordu. İngilizler, bunu, Bağlaşık Devletlerin onuruna indirilen “ciddi bir darbe” ve “Kemalistleri, Anadolu’yu denetinde tutan bir yönetim olarak tanımak yolunda ilk önemli adım” olarak niteliyor; Fransızların ileride bu yönetimle bir barış antlaşması imzalayacaklarına inanıyorlardı¹⁶. İngilizlerin koruyuculuğu altında bulunan Arap önderi Emir Faysal da, “Kuzey Suriye ve Kilikya’nın büyük bir bölümünü Kemalistlere bırakan” ve kendi saygınlığını sarsan bu bırakışmadan epeyi kaygılanıyor; genel barış antlaşmasının imzalanmasından önce kaydedilen “geri çekilme (ric’at)” olarak nitelediği bu bırakışmanın, ancak Mustafa Kemal’le yandaşlarının tutkularını kamçulamaya yarayacağı¹⁷ bırakışma haberinin, Arap halkı arasında “adeta gök gürültüsü” etkisi yaptığını, çünkü Fransızların, Araplarla Türkler arasındaki son bağları da kesmek dileğinde olduklarına inandıkları görüşünü öne sürüyordu¹⁸. Halep’de yayımlanan *Ar-Rayah* adlı bağımsız Arap gazetesi, 5 Harziran 1920 günü sayısında şu yorumda bulunuyordu:

“Avrupa, bize cesaret verici, tatlı sözler söyleyip vaadlerde bulunabilir, ama, gereksindiğimiz yardımı ancak bizim gibi aynı durumda bulunan Türklerden alabiliriz.”

Gazete, Türklerle Fransızlar arasındaki anlaşmanın bozulması için her türlü çabanın harcanmasını öneriyordu¹⁹.

Öte yandan Fransız siyasal çevreleri, bırakışmadan memnun görünüyor; bunu, Sovyet Rusya yönetimini tanıyan İngilizlere ve Londra’daki Sovyet temsilcisi M. Krassin’le görüşmelerde bulunan İngiliz başbakanı Lloyd George’a karşı bir “misilleme” ve San Remo’-

¹⁵ *Söylev* II, s. 316-317; *Speech*, s. 391-392; Bayur, s. 90; *Tarih* IV, s. 61; Ahmet Şükrü Esmer, “Türk Diplomasisi”, *Yeni Türkiye*, s. 69.

¹⁶ FO/5049/E 5869, Lord Derby’den Lord Curzon’a kapalı telyazısı No. 664, Paris, 4.6.1920; Deniz Yarbayı Heathcote - Smith’in derkenarı.

¹⁷ FO/5035/E 6781, DBFP 1/XIII, s. 289, Emir Faysal’dan Lord Curzon’a kapalı telyazısı No. 599, Kahire, 19.6.1920.

¹⁸ FO/5036/E 7174 ve E 7777, Emir Faysal’dan Lord Curzon’a yazı, Şam, 10.6.1920.

¹⁹ FO/5188/E 8459, Arap basın özetleri haftalık raporu No. 43, 15 Haziran-5 Temmuz 1920.

da hazırlanarak ileride Sevr'de Türklere zorla kabul ettirilecek olan barış antlaşmasının "yırtılmasına yol açacak ilk adım" olarak niteliyorlardı²⁰. Fransız Savunma Bakanlığı, 80.000 Fransız askerini Kilikya'da üsleştirmenin hem hatalı hem masraflı olduğuna; bu askerlerin başka kesimlerde, örneğin Ren ırmağı boyunca daha etken biçimde görevlendirilebileceklerine inanıyordu²¹.

Bununla birlikte, bırakışmanın hiç olmazsa Kilikya sorununa sürekli bir çözüm getireceği umudu çok geçmeden ortadan kalkıyordu, çünkü Fransızlar, bırakışma koşullarını kendi açılarından açmıyorlardı. Onlara göre, bırakışma, Kemalistlerin diledikleri gibi tüm Türk-Fransız savaş kesimlerini değil, ancak Güney savaş kesimini kapsıyan ve iki yanın bölge komutanlarınca imzalanan bir belgeydi. Kimi küçük rütbeli, yerel Fransız subay ve yetkililerinin tutumları da, sürekli bir uzlaşmaya varılmasını engelliyordu. Türkler, bırakışma koşullarını genellikle uygularlarken, öç duygusuyla yanan bu subay ve yetkililer, Kilikya'daki Ermenileri Türk köylerine saldırmaya üsteliyorlardı²². Durum o kadar dayanılmaz bir kerteğe geliyordu ki, Adana bölgesinde yaşayan birçok Türkler, Batı Adana Kemalist Gücü komutanı Tekeli Oğlu Sinan'a gönderdikleri yazılarda şöyle yakınıyorlardı:

"Kabullendiğimiz bırakışma, ulusun ve ülkenin yıkılmasına neden oluşturuyor. Adana ve çevresi kan ağlıyor. Bugün ırzımız, namusumuz ve kutsal varlıklarımız düşmanların saldırılarına uğrayor. Sabır ve dayanma kalmadı. Savaş kesimindeki tüm güçlere saldırı emrinin verilmesini dileriz"²³.

Sonunda, iki yan arasındaki bırakışma 8 Haziran günü tümüyle bozuluyordu. O gün, Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkaran Fransızlar, yeni bir savaş kesimi kuruyorlardı. Mustafa Kemal, bırakışmanın süresi sona ermeden iki gün önce General Gouraud'ya gönderdiği bildiride, Fransızları, bırakışma koşullarını yerine getirmemekte suçluyor ve 18 Haziranda, geceyarısı, tüm Türk-Fransız kesimlerinde savaş durumunun tekrar başlayacağını bildiriyordu²⁴.

²⁰ Sevr Antlaşmasıyla ilgili olarak bkz. aşağıda s. 8 vd.

²¹ FO/5049/E 6021, Lord Derby'den Lord Curzon'a yazı No. 1752, Paris, 6.6.1920; *Chicago Tribune* gazetesinin Paris sayısı, 6.6.1920.

²² HTDA No. 5/7723, Dosya No. 228; Saral, s. 156.

²³ Saral, s. 158.

²⁴ *Söylev* II, s. 316-317; *Speech*, s. 391-392; *Kansu* II, s. 579-580; *Bayur*, s. 90-94; *Saral*, s. 155; *Gönlübol ve Sar*, s. 16-17; *Smith*, s. 106; *Lord Kinross*, s. 204.

Amiral Lebon'un, Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey'i, bırakışmanın süresini uzatmak gereğine inandırmaya çalışmasına karşın, İsmet Bey, Fransız amiralinin, bu konuyu görüşmek yetkisi olmadığı gibi, Fransızların Adana bölgesini boşaltmak konusunu da görüşmeyi kabullenmedikleri özürüyle buna yanaşmıyordu. Amiral Lebon, Zonguldak Ereğlisi'nin, General Gouraud'un harekât kesimi içine girmediğini ve söz konusu çıkartmanın, tehlike içinde bulunan iki Fransızı korumak amacıyla yapıldığını öne sürüyor, ama bu çabalarında da başarısızlığa uğrayordu. Albay İsmet Bey'in daha sonra açıkladığına göre, Türklerle Fransızlar arasındaki düşmanlığın uzamasına en çok İngilizlere yaltaklanan Fransız yetkilileri ve kendi çıkarlarını gözeten ordu kontraktörleri (müteahhit) neden oluşturuyordu²⁵. Böylece, bırakışmanın, Türkiye'ye Sevr Antlaşmasının zorla kabul ettirileceği günün öngününde bozulması sonunda, Kemalistler, Kilikya'da Fransızlarla yeniden kanlı bir boğuşmaya hazırlanıyorlardı.

KEMALİSTLER VE SEVR ANTLAŞMASI:

Bağlaşık Devletleri başkanlarından oluşan Yüksek Konsey, Türkiye'ye kabul ettirilecek barış koşullarına son bir biçim vermek amacıyla 19 Nisan 1920'de San Remo'da oturumlarına başlarken²⁶, ileri görüşlü birçok uzman ve kişilerce Bağlaşık Devletleri Dışişleri Bakanlıklarına gönderilen yüzlerce yazı, dilekçe ve raporlarda, Yüksek Konseyi, bu barış koşullarının gereğinden çok sert yapılmamaları görüşünü öne sürerek uyarıda bulunuyorlardı. İstanbul'daki Bağlaşık yüksek komiserleri, onların sivil ve askeri yetkilileri, Genel Kurmay mensupları, kimi İngiliz bakanları, İtalyan ve Fransız politikacıları, yetkilileri, basını ve İslâm ülkelerinin sözcüleri, ilgililere sürekli olarak gönderdikleri yazılarda, barış koşullarının oldukça sert olmaları gerektiği görüşünü sürdürüyorlardı.

İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Amiral Sir John de Robeck, Bağlaşık Devletlerin, nüfusunun ezici çoğunluğu Türk olan toprakları, kendi kaderini çizme (self-determinasyon) ilkesine açıktan açığa karşıt olarak, Türklerin evrensel düşmanları olan ve yönetimlerinde hiçbir Müslümanın varlığını sürdüremeyeceği Yunanlılara bıraktıklarını; Türklere önerilecek barış koşullarını, ister İttihat ve Terakki

²⁵ FO/5171/E 12228, İngiliz gizli istihbarat raporu, 19.8.1920.

²⁶ DBFP 1/VIII, s. 20-143.

Derneği, isterse Bağlaşık Devletleri yanlısı olsun, hiçbir Türk'ün kabullenemeyeceğini ve bunların, Yakın Doğu'da sürekli kan dökülmesi pahasına, ancak zor kullanılarak Türklere kabul ettirilebileceklerini öne sürüyordu. İngiliz yüksek komiserine göre, bu barış koşulları, Türkleri Bolşeviklerin kucağına itecek; Yakın Doğu ve Orta Asya'yı alevler içinde bırakacak ve İngilizlerin yönetimindeki İslâm ülkelerine karşı Bolşevizmin tehlikelerini arttıracaktı²⁷.

Istanbul'daki İngiliz yüksek komiserliği askeri danışmanlarından Deniz Yarbayı Harry Luke, Kemalistlerin, kendi kaderini çizme (self-determinasyon) ilkesini bozan bir barışı kabullenmemek için direnişte bulunacakları görüşünü öne sürüyordu²⁸. İngiliz Savunma Bakanı Winston Churchill de, Bağlaşık Devletlerin Türklere zorla kabul ettirmek istedikleri barış koşullarının uygulanabilmeleri için "büyük ve güçlü ordulara" gereksinilerek, pahalıya mal olacak uzun askerî harekât ve işgallere yol açacağı ve Yunan ordusuna serbestçe davranmak yetkisinin verilmesini gerektireceği yolunda, 24 Mart 1920'de İngiltere Başbakanı David Lloyd George'u uyarıyor; ona, tutumlu ve yatıştırıcı bir siyasa uygulamasını salık vererek şu öneride bulunuyordu:

"(Türkiye'de) gerçekten temsilci bir yönetim sağlamaya çalışarak onunla anlaşmaya varınız. Şimdiki biçimiyle Türk barış anlaşması ancak süresiz kargaşalıklara (anarşiye) yol açabilir"²⁹.

İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı, Türklere "katlanılır bir barış" verilmesinden; İzmir ve Edirne'yle birlikte Doğu Trakya ve Anadolu'nun Doğu illerinin büyük bir kısmının Türk egemenliğinde bırakılmasından yanaydı. İngiliz askeri önderlerine göre, İngiliz askerî gücü, o sıralardaki sorumlulukları yerine getirmede o kadar tehlikeli biçimde gerilmişti ki, İngiliz yönetimi yeniden asker kaydına başlamak zorunda kalacaktı; oysa, barış koşullarını değiştirmek (revizyon yapmak) için vakit henüz uygundu. Aynı önderlere göre, Yunan tutkuları sınırlandırılmadıkça, Türk sorunu tatmin edici biçimde çözümlenemeyecek ve İngiliz sorumlulukları azalmıyacaktı"³⁰.

²⁷ FO/5106/E 2291, DBFP 1/XIII, s. 17-19, Sir John de Robeck'den Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 9.3.1920.

²⁸ FO/5107/E 3664, Deniz Yarbayı Harry Luke'un gizli andırısı, İstanbul, 7.4.1920.

²⁹ Churchill, s. 378.

³⁰ FO/5046/E 3245, DBFP 1/XIII, s. 55-56, İngiliz Genel Kurmay Başkanlığının gizli andırısı, Londra, 1.4.1920.

Bu sırada, İstanbul'daki Bağlaşık yüksek komiserleri, kendi yönetimlerine gönderdikleri ortak telyazılarında, barış koşullarının, Türkleri, barış antlaşmasını imzalamamaya, imzalarlarsa onaylamamaya, onaylarsa uygulamamaya zorlayarak onların ayaklanmalarına, Padişahın çekilmesine veya görevine son verilmesine, yerine yeni bir Padişahın atanmasına, Millet Meclisi'nin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasına, Anadolu'da yeni bir yönetim kurulmasına, Trakya ve Anadolu'da birçok Hıristiyanlara karşı genel bir kırıma girilmesine, Avrupa kıtasında Türklerle Bulgarların Yunanlılara karşı, Anadolu'da Türk, Arap ve Bolşeviklerin Bağlaşık Devletlerine karşı ortak davranışlarda bulunmalarına yol açması olasılığına değinerek kendi yönetimlerini uyarıyorlardı.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, Padişahla yönetim ve Millet Meclisi'nin Anadolu'ya taşınmalarının kötü olmayacağı, ama Türklerin bildikleri barış koşullarını hafifletmedeki gecikmenin ciddi bir durum yaratabileceği görüşünü öne sürüyor; Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge, Osmanlı yönetiminin Anadolu'ya taşınmasının "bir tehlike kaynağı biçimine gelebileceğini" kaydediyor, şunları ekliyordu:

"Yunanlılar, Trakya ve İzmir'i tutmanın kendilerine kaç mal olacağını bilmedikleri kanısındayım. Türkler, Edirne ve İzmir'i nefret ettikleri ve aşığı gördükleri Yunanlılara devretmeyi asla kabullenmeyecekler".

Müsteşar yardımcılarında J. A. Tilley, Bab-ıali barış antlaşmasını onaylamasa bile, Bağlaşık Devletlerin, antlaşma koşullarının büyük bir kısmını bizzat kendilerinin uygulayabilecekleri görüşünü öne sürüyor; Araplara ödün verilerek onlarla Türklerin ve gerekirse Bolşeviklerin aralarının açılmasını öneriyordu. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Lord Hardinge'in görüşlerine katılmakla birlikte, Yunan Başbakanı Venizelos'un kendi kendine ve Yunan soyuna büyük güveni olduğunu kaydediyordu.³¹

İngiltere Başbakanı Lloyd George'la Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un etkisi altında kalan Yüksek Konsey, bu uyarı ve önerilere kulaklarını tıkıyor; beş gün süren görüşmeler sonunda, ileride Sevr'de Türklere zorla kabul ettirilecek olan antlaşma tasarısının ana hatlarını

³¹ FO/5043/E 1297, DBFP 1/XIII, s. 21-22, Sir John de Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 10.3.1920 ve Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

kaleme alıyor; Büyük Yunanistan düşü peşinde koşan Lloyd George'la Venizelos'u memnun ediyordu.³²

Uluslar Konseyi (Cemiyet-i Akvam)'nin sözleşmesini ve Uluslararası İşçi Konvansiyonunu da kapsıyan bu antlaşma tasarısının başlıca koşulları şunlardı: Türkiye'nin Avrupa'daki sınırı, yaklaşık olarak, Çatalca hattını izliyecek; İstanbul, Türk egemenliğinde kalacak ama Türkiye, antlaşma koşullarını, özellikle uyrukların korunmalarıyla ilgili koşulları uygulamazsa, Bağlaşık Devletler, bu koşulları değiştirebilecek; gerek savaş, gerekse barış sırasında, ayırım yapmadan, tüm ticaret ve savaş gemi ve uçaklarına açık bulundurulacak olan İstanbul ve Marmara boğazları, Uluslar Konseyi (Cemiyet-i Akvam)'nin kararı alınmadan abluka edilmeyecek; boğazlarda savaş hakkı tanınmayacak ve düşmanca davranışlarda bulunulmayacak; Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan temsilcilerinden oluşacak bağımsız bir komisyon, Boğazları denetecek; Türkiye, sakinlerinin çoğunluğu Kürt olan bölgelere yerel özerklik verecek; Kürtler, saptanacak bir süre içinde, Uluslar Konseyi (Cemiyet-i Akvam)'ne başvurarak bağımsızlık dileyebilecek; Türk yönetimi, İzmir kenti ve dolaylarındaki özel bir bölge üzerindeki egemenlik haklarını Yunan yönetimine bırakacak, ama Türk egemenliğinin belirtisi olarak, kentin dışındaki surlardan birine Türk bayrağı çekilecek; bu bölgenin yönetiminden sorumlu olacak Yunan yönetimi, orda ordu bulundurabilecek; bölgede Yunan gümrük sistemi uygulanabilecek; Uluslar Konseyinde çoğunluğun kabulleneceği biçimde, bölgede, azınlıkları da temsil edecek nisbi seçim sistemine dayanan yerel bir parlamento kuracak; Türkiye, İzmir limanını kullanabilecek; beş yıl sonra, yerel parlamento Uluslar Konseyine başvurarak bölgenin Yunan Kırallığıyla birleşmesini dileyebilecek; Konsey, bu konuda bir plebisit (kamu oyu) düzenlenmesini

³² Yunan Başbakanı Venizelos, San Remo'da alınan kararlardan o kadar çok memnun kalmıştı ki, 26 Nisan 1920'de İngiliz Başbakanı Lloyd George'a gönderdiği içten bir mektupta, Yunanistan'ın ulusal birliği için yaptığı her türlü yardımdan ötürü teşekkür ediyordu. Lloyd George ona Yunan zenginlerinden Sir John Stavridi aracılığıyla gönderdiği karşılıklıta, Büyük Yunanistan'dan beklediklerini sayıyor; "eski uygarlığının kültürünü genç kuşaklarının zindelik ve ruhuyla birleştirerek, Yakın Doğu'da bir düzen, barış ve ilerleme aracı biçimine geleceğine inandığını ve böylece Venizelos'un bu ülkeye değerli desteğini boş yere vermemiş olduğunu tanımlayacağını" bildiriyordu. Lloyd George, II, s. 864-865.

buyurabilecek; bölgenin Yunanistan'la birleşmesi karara bağlanırsa, Türkiye, bu bölgedeki haklarını önceden Yunanistan'a devretmeyi kabullenecek; Türkiye ayrıca Avrupa'da saptanan sınırlar dışındaki Türk toprakları, İmroz, Bozcaada ve Ege Denizindeki öteki adalar üzerindeki egemenlik haklarını Yunanistan'a devredecek; Ermenistan'ın özgürlük ve bağımsızlığını tanıyacak; Türkiye ile Ermenistan arasındaki Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'den geçecek sınırın ve Ermenistan'a denize çıkış hakkı verilmesiyle ilgili sorunun Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un hakemliğine bırakılmasını kabullenecek; geçici bir süre için bağımsız ülkeler olarak tanınacak Suriye, Irak ve Filistin, kendilerini yönetebilecek zamana dek, güdümcü bir devletin güdümüne verilecek; Türkiye, Hicaz'ı bağımsız ve özgür bir devlet olarak tanıyacak; Mısır, Kıbrıs, Libya, Oniki Adalar ve Meyis Adası üzerindeki haklarından vazgeçecek; Fransa'nın Fas ve Tunus üzerindeki koruyuculuğunu tanıyacak³³.

Antlaşma tasarısında ayrıca Türkiye'deki azınlıkların korunmalarıyla ilgili özel ve Türk ordularının silâhdan arınmaları, asker kaydı ve silâhların sınırlandırılmalarıyla ilgili askeri koşullar vardı. Bu koşullara göre, Türkiye'ye, 35.000 kişilik bir Jandarma gücü bulundurmak ve ciddi olaylar çıkarsa, bu sayıyı 50.000'e yükseltmek hakkı veriliyor; buna ek olarak Padişahın 700 erden oluşan bir muhafız birliği bulundurması ve tüm subay sayısının 2.500'ü aşmaması koşulu öne sürülüyordu. Tüm Türk savaş gemileri Bağlaşık Devletlerine teslim edilecek; kapitülasyonlar rejimi sürdürülecek ve Bağlaşık Devletlere savaştan önce Türkiye'de verilen ayrıcalık hakları güvence altına alınacaktı³⁴.

Bağlaşık Devletleri, kendi aralarında imzaladıkları bir Üçlü Sözleşme (Tripartite Agreement) ile, Türkiye'de adli ve mali sistemin gelişmesi, jandarma ve polis gücünün örgütlenmesi, azınlıkların korunması ve ekonomik kalkınma konularında sözde yardımda bulunmak ve geçmişte bu amaçlara engel olan "uluslararası rekabet"ten

³³ İngiltere, 5 Kasım 1914'de Kıbrıs'ı İngiliz İmparatorluğuna ilhak ediyor, 18 Aralık 1914'de Mısır'ı koruyuculuğu altına alıyordu. Fransa, 12 Mayıs 1881'de Tunus'u, 30 Mart 1912'de Fas'ı koruyuculuğu altına alıyor; Oniki Adalar ve Meyis Adası İtalya'ya bırakılıyordu.

³⁴ FO/5108/E 4333, İngiliz temsilcisi Robert Vansittart'dan Lord Curzon'a yazı No. 21, Paris, 5.5.1920; ilişkide Sevr Antlaşması tasarısı; BFSP, c. 113, s. 652-776; Cmd 964 (1920).

kaçınmak özürüyle, Türkiye'yi etki (nüfuz) bölgelerine ayırarak aralarında bölüştürüyor; bu bölgelerdeki etkilerini sürdürmek için birbirlerini desteklemeye söz veriyor; Bağlaşık Devletlerinin Türkiye'ye yardımda bulunmalarını bizzat Osmanlı yönetiminin dilediği özürünü öne sürüyorlardı³⁵.

Istanbul'daki Bağlaşık yüksek komiserleri, 20 Nisanda Bab-ıali'ye gönderdikleri ortak notada, barış koşullarını almak için bir Türk barış delegasyonu göndermeye çağırıyorlardı³⁶. Osmanlı kurulu İstanbul'dan ayrılmadan önce, Osmanlı Dışişleri Bakanı Reşit Bey, Sadrazam Damat Ferit'in izniyle, İngiliz yüksek komiseri Amiral Sir John de Robeck'i ziyarete gidiyor ve İngiliz yönetiminin görüşleri konusunda Osmanlı kuruluna yol gösterecek bir İngiliz subayının Osmanlı kuruluyla birlikte Paris'e gitmesini dileyor; İngiltere, yeni Türk devletinin yol göstericisi olacaksa, Osmanlı yönetiminin, İngilterenin gizli yönerilerini büyük ölçüde yerine getirmeye hazır olduğunu; "İngiliz siyaseti yanlısı" olarak tanınan Sadrazamın, insaf gösterilirse veya barış koşullarının ileride hafifletileceği yolunda söz verilirse, Türkiye'yi tümüyle İngiliz yönetiminin kucağına atmaktan sevinç duyacağını bildiriyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, Reşit Bey'in bu davranışını: "antlaşmayı hafifletmek için yapılan uyarı veya yaltaklanma" olarak niteliyor; antlaşmada küçük ölçüde değişiklikler yapılması gerekli olmakla birlikte, bu değişikliklerin, Türkiye'de Damat Ferit'in durumunu güvence altına alamıyacağı gibi, Türkiye'yi İngiltere'ye bağlayamayacağı görüşünü öne sürüyor; Max Muller adlı öteki bir yetkili şu derkenarı kaleme alıyordu:

"Türlere verilecek en iyi öğüt şudur: kendilerine uzatılan ilâci ivedilikle yutmalı ve İmparatorluklarından ne kalmışsa, onu bir düzene koymaya çalışmalı; ancak bu çalışmalarda İngiltere'nin yol göstericiliği ve desteğine bakmalı"³⁷.

³⁵ FO/5095/E 4107, İngiliz temsilcisi Forbes'dan Dışişleri Bakanlığı yetkilisi J. Tilley'e yazı, San Remo, 29.4.1920, ilişkide, Yüksek Konseyin onayladığı Üçlü Sözleşmenin bir sureti; DBFP 1/VIII, s. 141-143; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. 1, s. 524-529.

³⁶ FO/5239/E 4406, İngiliz yüksek komiseri yardımcısı Richard Webb'den Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 22.4.1920.

³⁷ FO/5239/E 4058; FO/5109/E 6335, DBFP 1/XIII, s. 68, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 1.5.1920 ve Dışişleri Bakanlığın'dan Amiral Robeck'e kapalı telyazısı, Londra 5.5.1920.

30 Nisan 1920'de Paris'e hareket eden Osmanlı kuruluna, 11 Mayıs günü öğleden sonra barış koşulları resmen tevdi ediliyor ve bu koşullara bir ay içinde yazılı olarak karşılık verilmesi kuruldan isteniyordu³⁸. Oysa Mustafa Kemal ve BMM, İstanbul kurulunun Türk halkını temsil etmediği gibi, Barış Konferansının, Türkiye'nin herhangi bir bölümüyle ilgili kararını kabule de yetkili olmadığını kesinlikle açıklıyorlardı³⁹.

SEVR ANTLAŞMASINA KARŞI TÜRK TEPKİLERİ:

Barış koşulları Ankara ve İstanbul'da açıklanır açıklanmaz, tüm Türkiye yasa бүrünüyordu. Osmanlı İmparatorluğunu ölüme mahkûm eden bu koşullar,⁴⁰ özellikle Türk aydınlarının çoğunluğu arasında acı tepkilere yol açıyor; tüm ülkede toksin etkisi yapıyordu. "Avrupa'nın insafsız saldırısı önünde", ulusal ideal ilk kez tüm Türk halkını sarıyor; küçük bir grup dışında kamu, tek kurtuluş umudu olarak gözlerini Ankara'ya diyor - hemen her Türk Kemalistlerden yana geçiyordu⁴¹.

Barış antlaşmasının koşulları 22 Mayıs günü BMM'nde okununca büyük bir gürültü kopuyor; tüm milletvekilleri, bu koşullara karşı söz söylemede ve özellikle İngiltere'ye ve Damat Ferit'e saldırmada birbirleriyle yarış ediyorlardı. Karahisarısahip milletvekili Nebil Efendi, alaycı bir edayla: "Çok emek etmişler; Türkiye'nin artık var olmadığını söyleseler daha iyi ederlerdi" diyor; Erzurum milletvekili Necati Bey, bu antlaşma ile "Avrupa'nın çirkin, şeytan çehresinin" meydana çıkmış olduğunu; Wilson ilkelerinin "bizim gibi safdil ve içten kişileri aldatmak için bir kamuflaj olarak kullanıldığını"

³⁸ FO/5108/E 4614; DBFP 1/XIII, s. 70, İngiliz büyükelçisi Lord Derby'den Lord Curzon'a telyazısı, Paris, 11.5.1920. Bu arada barış koşullarını açıklaması için 6.5.1920'de Yunan Millet Meclisinde kendisine baskı yapılan, ama ilkin Türklere verilmeden bunların açıklanamayacağı özürünü öne süren Yunan Başbakanı Venizelos, sonunda "yorgun düşen yurdunu şenlendirir umuduyla", antlaşmanın başlıca koşullarını 13 Mayıs günü Yunan Millet Meclisinde açıklıyordu. *Praktika*, 6 ve 13.5.1920, s. 1-9; FO/5256/E 5459, İngiliz ortaelçisi Lord Granville'den Lord Curzon'a yazı, Atina, 14.5.1920; Nicolson, s. 249; Evans, s. 285; Sonyel, s. 12.

³⁹ ATTB, s. 329; Bıyıklıoğlu, I, s. 200; FO/5048/E 4890, DBFP 1/XIII, s. 73, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a telyazısı, İstanbul 17.5.1920.

⁴⁰ G. Lewis, s. 66.

⁴¹ Mikusch, s. 251-252.

öne sürüyor; Antalya milletvekili Rasih Efendi, Konya milletvekili Refik Bey, Trabzon milletvekili Ali Şükrü ve Saruhan milletvekili Mustafa Necati, İngiliz siyasasına, özellikle İngiliz Başbakanı Lloyd George'a saldırıyor; onu, "insanlığa, herkesin utanacağı bir belge sunmakla" suçluyor; söz konusu antlaşmanın, "İngiltere'nin, Türk, özellikle Müslüman dostu olduğu yolunda çevreye yayılan yanıltıcı izlenim ve propagandayı" ortadan sileceğini öne sürüyorlardı.

Dahası, Mustafa Necati daha ileri giderek, "Damat Ferit ve hempalarının bu ulusa mensup olmadıklarını; yurt hayını, vahşi canavarlar olduklarını" haykırıyor; tüm milletvekilleri, antlaşmanın "bir ihanet belgesi" ve İngilizlerin yapıtı olduğunu; Fransızlarla İtalyanların, İngilizlerin elinde güçsüz kaldıklarını hep bir ağızdan tekrarlayıp duruyorlardı. Sözlerine devam eden Mustafa Necati: "Bu antlaşmaya asla itaat etmeyecek; ona var gücümüzle karşı koyacağız" diyordu. Onun ardından söz alan Meclis Başkanı Mustafa Kemal, oturuma şu sözlerle son veriyordu:

"... tüm ulusumuzun duygularını yansıtan bu heyecan ve üzüntüyü yitirmeden, bizi ölüme mahkûm eden düşmanlarımıza karşı daha dayançlı ve daha etken biçimde direnme yolları aramak amacıyla bu oturumu erteliyorum".⁴²

Istanbul basını üzgün olmakla birlikte sakıntıyla davranıyor; Barış Konferansının, "Türkiye için adaletsizlik ve gelecekteki düzene karşıt olan" antlaşmayı değiştirmeye uyarılacağına inanıyordu.⁴³ Padişahın, ülkeyi tümüyle yıkmak amacını güden ve "şu mecelle-i masaib" (tüm belâların kolleksiyonu)⁴⁴ olarak nitelediği antlaşmayı onaylamak istemediği söyleniyordu. Dahası, İngiliz Kıralları ve halkının "adalet ve insaf duygularına" başvuruyor; İngiliz Kıralları, antlaşmanın bağımsızlıkla bağdaşmayan koşullarını yumuşatarak, Türkiye'nin hiç olmazsa Türk halkının yaşadığı illerini bölüşülmeden kurtarmak amacıyla, öteki Bağlaşık Devletlerine Türkiye adına bir dilekçe sunmaya çağırıyor; İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 5 Haziran 1920'de, İngiliz Kırallıktan Padişaha şu karşılığı gönderiyordu:

⁴² BMM. ZC., c. 2, 22.5.1920, s. 11-20; FO/5170/E 8567, İngiliz gizli istihbarat raporu, 1.7.1920.

⁴³ FO/5048/E 4890, DBFP 1/XIII, s. 73, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 17.5.1920.

⁴⁴ Göztepe, s. 293.

“Türkiye’nin geleceği, Bağlaşık yönetimlerinin elindedir. Bu yönetimler, adil bir barış antlaşması hazırlamak için uzun süre sabır ve gayret göstermişlerdir. Tüm yanlara karşı adilâne biçimde davranacaklarına güvenilebilir”.⁴⁵

Veliaht Abdülmecit, bu antlaşmanın Türkiye’yi “köle seviyesine indireceğine” inanıyor;⁴⁶ Sadrazam Damat Ferit güçlükler içinde kıvranıyordu, çünkü bu kadar sert bir antlaşmayı imzalamasını kendi yandaşlarından bile ancak küçük bir azınlıktan başka kimsenin desteklemesini bekleyemezdi.⁴⁷ Bu nedenden ötürü, ilkin, ne olursa olsun, antlaşmayı imzalamayacağını; Türk tezini savunmak amacıyla bizzat Paris’e gideceğini açıklıyor;⁴⁸ dahası, İspanya Kırılma ve Kırılmaçenin validesine başvurarak, sertliği Türkiye’nin varlığı ve egemenliğiyle bağdaşmadığını öne sürdüğü antlaşmanın biraz yumuşatılması için Bağlaşık Devletlere öneride bulunmalarını dileyordu;⁴⁹ ama, 14 Temmuzda Paris’den dönünce tutumunu değiştiriyor; görüşlerini “Anadolu’daki aşırı eğilimlilere” kabul ettirmesi için kendisine izin verilirse, antlaşmayı imzalamaya gönüllü olduğunu açıklıyor; antlaşmanın bir “ölüm kararı” olduğu ve Türklerin ilmiği kendi boyunlarına geçirmemeleri gereğini öne sürenleri “sorumsuz çılgınlar” olarak niteliyor; antlaşma imzalanmazsa, Türkiye’nin mahvına yol açacağına inanıyor; antlaşma imzalandıktan sonra ülkeye düzeni geri getirmek için İngiltere Türk yönetimine yardımda bulunursa, başta Padişah olmak üzere “aklı başında herkesin” antlaşmanın imzalanmasından yana olacağını İstanbul’daki İngiliz yüksek komiseri Sir John de Robeck’e bildiriyordu.⁵⁰

Bu arada, İstanbul yönetimi, Şeyhülislâm Dürrizade El Seyit Abdullah’ın başkanlığında bir komisyonu, barış koşullarını incelemek üzere görevlendiriyor⁵¹; barış koşullarına karşılık verebilmek için

⁴⁵ FO/5048/E 54441, DBFP 1/XIII, s. 81, Amiral Robeck’den Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 27.5.1920.

⁴⁶ FO/5168/E 6631, İngiliz gizli istihbarat raporu, 20.5.1920.

⁴⁷ FO/5040/E 5858, Amiral Robeck’den Lord Curzon’a yazı, İstanbul, 22.5.1920.

⁴⁸ FO/5168/E 6631, İngiliz gizli istihbarat raporu, 20.5.1920.

⁴⁹ FO/5049/E 6119, İngiliz büyükelçisi Lord Derby’den Lord Curzon’a kapalı telyazısı, Paris, 7.6.1920.

⁵⁰ FO/5053/E 8431, DBFP 1/XIII, s. 102, Amiral Robeck’den Lord Curzon’a telyazısı, İstanbul, 16.7.1920.

⁵¹ FO/5169/E 6904, İngiliz gizli istihbarat raporu No. 71, 2.6.1920.

bir aylık süre dileyor; İstanbul'daki Bağlaşık yüksek komiserlerinin önerisi üzerine, bu dileği kabulleniyordu⁵². Daha sonra, bu sürenin 15 gün uzatılması için Bağlaşıklara başvuruyorsa da, Boulogne'da oturum yapan Bağlaşık Konseyi, bu dileği kabul etmemek kararını alıyordu⁵³. Bağlaşık Konseyi, İstanbul yönetiminin, antlaşmada Trakya ve İzmir'le ilgili koşulların değiştirilmesi dileğine, bu bölgelerde yaşayan Türklerin azınlıkta oldukları özürüyle karşı çıkıyor; ama Türklere tek bir ödünde bulunarak, Boğazlar komisyonuna bir Türk üyenin katılmasını kabulleniyor; ayrıca, kendi deyimlerine göre, İstanbul'da nüfusun çoğunluğunun Türk olduğu kesin olmamakla birlikte, başkentin Türklere bırakıldığını; ama, Türk yönetimi barışı imzalamaya karşı çıkar, kendi yetkisini Anadolu'da yeniden kurmayı başarmaz veya antlaşmayı uygulamazsa, Bağlaşıkların, İstanbul'la ilgili kararlarını yeniden gözden geçirerek, Türkleri tümüyle Avrupa kıtasından çıkarmaları olasılığından söz ediyordu. Türklere antlaşmayı imzalamaları için on gün veriliyor; bu süre sonunda antlaşmayı imzalamazlarsa, Bağlaşık Devletlerinin "gereken tedbirleri alacakları" yolunda uyarılıyordu⁵⁴.

Bağlaşıkların bu şantajı karşısında büyük ölçüde kaygılanan Bab-ıali, Kemalistlerle ivedilikle bir anlaşmaya varmak yoluna yöneliyordu. Damat Ferit, ulusal akımı zor kullanarak bastırmaktan yana olmakla birlikte, bununla ilişkin plânlarını uygulamada Bağlaşıklardan fiili destek göremiyor; sonra hemen tüm Türkiye'nin Kemalistlerden yana geçtiğini anlıyor; dolayısıyla, kendi yakınlarının Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına göz yumuyordu⁵⁵. Ama Ankara şu koşulları öne sürüyordu: aradaki tüm anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için, Şeyhülislâmın Kemalistlere karşı çıkardığı fetva geri

⁵² FO/5048/E 5506, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 28.5.1920.

⁵³ FO/5051/E 7107, DBFP 1/XIII, s. 79, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 23.6.1920; İngiltere Dışişleri Bakanlığında Amiral Robeck'e kapalı telyazısı, Londra, 26.6.1920.

⁵⁴ FO/5109/E 8322, DBFP 1/VIII, s. 553-556, İngiliz temsilcisi Robert Vansittart'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 17.7.1920; *İkdam*, 16.7.1920; Bıyıklıoğlu I, s. 296-298; Toynbee I, s. 14.

⁵⁵ FO/5169/E 7375.

alınmalı⁵⁶; merkezî hükûmet, üç Kemalist bakanın katılmasıyla yeniden örgütlenmeli; Kemalistlere karşı girişilen düşmanca davranışlara son verilmeli; barış koşullarına karşı çıkılarak, merkezî hükûmetle BMM'nin temsilcileri arasında kaleme alınacak ortak öneriler öne sürülmeli⁵⁷. Ama merkezî hükûmet bu koşulları kabullenmiyor; bunun üzerine Ankara, Bab-ıali'yle hiçbir işleme girişmeyeceğini ve "türelî bir yönetim" kuruluncaya dek, tek başına ve bağımsız biçimde davranmayı sürdüreceğini 14 Haziranda İstanbul yönetimine bildiriyordu⁵⁸.

İstanbul yönetimi, barış antlaşmasını Ankara'nın onaylamaya yanaşmayacağını anlayınca, Padişahı, 22 Temmuzda Yıldız Sarayında bir Saltanat Şurası çağırılmaya inandırıyor. Gerek Padişah, gerekse Sadrazamı, bu kadar sert bir antlaşmayı imzalamak sorumluluğunu yüklenmeyi dilemiyorlardı, ama, "durumun, bu antlaşmanın imzalanmasını gerektirdiği" özürünü öne sürerek, bunun sorumluluğunu Saltanat Şurası aracılığıyla geniş bir kitleye yaymak yoluna gidiyorlardı⁵⁹.

Aralarında eski Bakanlar, senatörler ve generaller bulunan ve elliye yaklaşık seçkin davetlilerden oluşan Saltanat Şurasında, Sadrazam Damat Ferit, tartışma veya eleştirme yapılmasına izin vermiyor; barış antlaşması imzalanmazsa, Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal edeceği uyarısında bulunarak, toplantıda hazır bulunanlara, antlaşmayı kabul edip etmedikleri sorusuna karşılık vermekle yetinmelerini tembihliyordu. Saltanat Şurasında hazır bulunan Padişah, antlaşmanın imzalanmasından yana olanların ayağa kalkmalarını dileyor; Mareşal Rıza Paşa dışında tüm davetliler ayağa kalkarak antlaşmayı kabullendiklerini belirtiyorlardı⁶⁰.

⁵⁶ Fetva için bkz. *Alemdar* No. 480-2880; Bıyıklıoğlu II, Belge No. 2. s. 82-83; İnal, s. 2051; Karabekir, s. 638; Jaeschke, s. 153; FO/5047/E 4281, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a yazı No. 542/M. 1031, İstanbul, 17.4.1920, ilişikte Dürrizade Abdullah'ın fetvasının İngilizce çevirisi.

⁵⁷ *Söylev* II, s. 317-320; *Speech*, s. 392-395; FO/5169/E 6939.

⁵⁸ FO/5170/E 8234, İngiliz gizli istihbarat raporu, 23.6.1920.

⁵⁹ FO/5170/E 107707, Senatör Aristidi Paşanın görüşleri: İngiliz istihbarat raporu, 29.7.1920.

⁶⁰ FO/5170/E 10014, İngiliz gizli istihbarat raporu, 22.7.1920; Türkgeldi, s. 126-131; Bıyıklıoğlu I, s. 299-301. Saltanat Şurası'yla ilgili ek bilgi için bkz. Münir Siret "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı", BTTD No. 4, Ocak, 1968, s. 15-21.

Ertesi gün, İstanbul yönetimi, senatörlerden Hadi Paşa ve Rıza Tevfik'le Berne'deki Osmanlı büyükelçisi Reşat Halis'e, Osmanlı murahhasları olarak Barış Konferansına gidip antlaşmayı imzalamaları için yetki veriyor; aynı zamanda, Bağlaşık Devletlerinin insaf ve adalet duygularına başvurarak, antlaşmada şu değişikliklerin yapılmasını sağlamalarını murahhaslara buyuruyordu: Türkiye'nin Avrupa'daki sınırı olarak İstanca-Çatalca hattı yerine İnez-Midye hattının kabulü; sınır daha geri çekilirse, Marmara Denizi kıyısının askerden arındırılmış bölgenin dışında bırakılması; askerden arındırılmış bölgenin yalnız Boğazları içine alması; İzmir'e, hür Hamburg kentine tanınan rejime benzer özerklik verilmesi⁶¹. Ama İstanbul yönetiminin bu dileklerine kulak asılmıyor ve İstanbul murahhas kurulu, 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşmasını imzalamak zorunda kalıyordu⁶².

Sadrazam Damat Ferit, antlaşmayı imzalamayı kabullenmekle hem kendi yurduna hem de insanlığa yardımcı olduğuna; gerçekte başka çıkar yol olmadığına; bunu imzalamamanın karşılığının felâket olacağına inanıyordu. Bu konuyla ilgili olarak İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Sir John de Robeck'le görüşürken, Kemalistlere karşı savaşmak ve ülkede düzeni yeniden kurmak için İngiltere'nin yardımını dileyor; antlaşmayı imzalamada göstermiş olduğu cesareten ötürü onu kutlayan Sir John de Robeck, antlaşma onaylanır onaylanmaz, Türkiye'de düzenin yeniden kurulması için İngiltere'nin işbirliğinde bulunacağı yolunda Sadrazama güvence veriyordu. İngiliz yüksek komiseri, ayrıca, Mustafa Kemal'in, Türkiye'nin tek umudunun "Bolşevik desteğine dayandığı" biçiminde dış ülkelerde propaganda yaptığını öne sürerek bu propagandaya etken biçimde karşı konulmasının önemine değiniyor; Damat Ferit, İngiliz yüksek komiserinin görüşlerine katılıyordu.

Yine bu görüşme sırasında, Damat Ferit, yüksek komisere şu önemli açıklamalarda bulunuyordu: Antlaşma koşulları gereğince 15.000 erden oluşacak küçük bir ordu kurmak, ayrıca, Kürtleri Mustafa Kemal'e saldırtmakla ilgili olarak, Osmanlı Savunma Bakanlığınca hazırlanan iki plânı, bu Bakanlıkta görevli İngiliz general-

⁶¹ FO/5053/E 8788, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 23.7.1920, ilişkikte Sadrazam Damat Ferit'in notası - alındığı tarih, 22.7.1920.

⁶² FO/5111/E 9709 ve E 9757, İngiliz temsilcisi Grahame'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 10.8.1920.

leriyle birlikte gizlice incelemişti. Sadrazamın iddia ettiğine göre, İstanbul'daki Kürt önderleri, "Mustafa Kemal'e karşı koymaya can atıyorlardı". Damat Ferit, Türkiye'deki İşgal Orduları Başkomutanı General Milne'le de ilişkilerini sürdürüyordu⁶³.

Kendi kabinesinde bile başgösteren karşılıklı baskıya dayanamayan Damat Ferit, antlaşmanın imzalanmasından on gün önce görevinden çekiliyor; ama aynı gün, yine yeni bir kabine kurmakla görevlendiriliyordu. Bu beşinci Damat Ferit kabinesine fazlasıyla "evetçi" Bakanlar atanıyor; böylece, antlaşmanın imzalanması işlemi sırasında kabinenin oybirliğiyle iş görmesi güvence altına alınıyordu⁶⁴. Bu olayı 1 Ağustosta İngiltere Dışişleri Bakanlığına duyuran yüksek komiser Sir John de Robeck, şu yorumda bulunuyordu:

"Yeni yönetim, sürekli saldırı ve düzenlere hedef olacak. Buna karşın, Damat Ferit bir süre işbaşında kalırsa, kendi çıkarlarımız açısından iyi olacak, çünkü antlaşmayı yalnız imzalamakla yetinmeyip, onaylanmasını da sağlayacak, güvencenebileceğimiz tek Sadrazamdır. Antlaşma onaylandıktan sonra, Sadrazam, kamu gözünde o kadar aşağılık bir duruma düşecek ki, o zaman görevinde kalması, gerek kendisine gerekse başkalarına pek az yararlı olacak".

Bu arada Sevr Antlaşmasının imzalandığı haberi Türkiye'nin her yanında üzgünlük yaratıyor, öfkeyle karşılanıyordu. 10 Ağustos 1920, tüm ülkede bir yas günü olarak kabulleniyor; Türkçe gazeteler siyah çerçeve içinde yayımlanıyor; eğlence yerleri yasaklanıyor; mağazalar kapanıyor ve ülkenin kurtuluşu için tüm camilerde dinsel törenler düzenleniyordu⁶⁵. Sevr, "bir barış antlaşması değil, savaş antlaşmasıydı"⁶⁶. Yakın tarihte, bir ulusa ceza olarak kabul ettirilen en sert barış antlaşmalarından biriydi ve ülkenin, savaş ganimeti olarak, kasten ve oldukça cür'etli biçimde bölüşülmesine yol açıyor;⁶⁷ Batı dünyasının, Türkiye'deki davranışlarıyla yaratılan nefret duygu-

⁶³ FO/5053/E 9071; FO/5054/E 9666, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı tel yazısı, İstanbul, 28.7.1920 ve yazı, 30.7.1920.

⁶⁴ FO/5054/E 9174, DBFP 1/XIII, s. 114, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 1.8.1920; ayr. bkz. Göztepe, s. 20.

⁶⁵ Toynbee ve Kirkwood, s. 76; G. Lewis, s. 242.

⁶⁶ P. Hehir, "The Near East Crisis", *19th Century and After*, No. DXLIX, Kasım 1922. s. 829.

⁶⁷ C. E. Hughes, "New Phases of American Diplomacy", *Current History*, Mart 1924, s. 1059.

larının ateşini yeniden körükleyen petrol etkisi yapıyordu⁶⁸. Kemalistler, bu antlaşmanın uygulanmasını önlemek için savaşmak dayancını zaten göstermişler; Sevr Antlaşmasına karşı Misak-ı Milli'yi seferber etmişlerdi⁶⁹.

YUNAN ORDUSU, SEVR ANTLAŞMASINI TÜRKLERE ZORLA KABUL ETTİRMEK İÇİN BAĞLAŞIKLARCA ARAÇ OLARAK KULLANILIYOR:

Bağlaşık Devletleri, özellikle İngiltere, Sevr Antlaşmasının Kemalistlerce kabul edilmeyeceğini; bunun ancak zor kullanılarak onlara kabul ettirilebileceğini anlamakta gecikmediler. Esasen Kemalistler, İzmit bölgesinde İstanbul yönetimi ve Bağlaşık Devletlerine karşı askerî harekâta başlamışlardı. Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden Deniz Yarbayı Heathcote-Smith ve D. G. Osborne, Kemalistlerin “moralini bozmak için onlara büyük bir darbe indirilmesi” görüşünü öne sürüyorlar; Osborne daha ileri giderek, İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini ve böylece Türkiye'nin bir Asya devleti biçimine getirilmesi işleminin bütünlenmesini öneriyordu. Müsteşar yardımcılarında J. A. Tilley, Sevr Antlaşmasına karşı Türkler arasında başgösteren karşıt akımın zamanla söneceği umudunu dile getirerek bu antlaşmaya bağlı kalınmasını salık veriyor; Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge ise, “ileride olay çıkarmanın yararsız olacağı” uyarısında bulunuyordu⁷⁰.

Öte yandan İngiliz Ordu Konseyi, Kemalistlere karşı ivedilikle askerî harekâta geçilmesini onaylamıyor; eldeki askerî gücün, böyle bir davranış için yetersiz olduğunu öne sürüyor; zaten bunun Türkiye ile yeniden savaşa girmek anlamına geleceği ve sonunda İngiliz İmparatorluğundaki Müslüman halkla olan ilişkilere büyük ölçüde kötü etki yapacağı uyarısında bulunuyordu⁷¹.

⁶⁸ Adivar, s. 174.

⁶⁹ Adivar I, s. 176.

⁷⁰ FO/5048/E 5241 ve FO/5049/E 5858, İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, 22 ve 25.5.1920; ayrıca İngiltere Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

⁷¹ FO/5049/E 6457, İngiliz Savunma Bakanlığında Dışişleri Bakanlığına yazı, Londra, 14.6.1920. Bu belgeye Müsteşar Lord Hardinge şu derkenarı not ediyordu: “Kemalistlerle bir çatışmadan kaçınmak için Kemal'le anlaşmaya varmak gerekmektedir, ama bu, söz konusu edilemez. Savunma Bakanlığı antlaşmadan hoşlanmıyor ve bunu uygulamak için herhangi bir davranışta bulunmak istemiyor”.

Istanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Amiral Sir John de Robeck de Kemalistlere karşı zor kullanılmasından yana değildi. 16 Haziranda Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında: "Türkiye ile zaten savaş durumundayız; barış antlaşmasının hemen hemen tüm Türkiye'yi birleştirdiği göz önünde tutulursa; yeni bir savaş mı sürdüreceğiz?" diye soruyor; yeni bir savaş olacaksa, Ordunun ivedilikle takviye edilmesi gereğine değiniyor; Türkiye'deki Bağlaşık gücüne karşı olan baskıyı hafifletmek amacıyla, İzmir'deki Yunan ordusunun seferber edilerek Bandırma üzerine yürümesi önerisinde bulunuyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Deniz Yarbayı Heathcote - Smith, yüksek komiserin bu önerisini destekliyor, ama öteki yetkililerden D. G. Osborne şu görüşleri öne sürüyordu: "Yunanlılar ancak son kertede yardımımıza çağrılmalıdır." Müsteşar Lord Hardinge, sorunun o sıralarda İngiliz kabinesince görüşüldüğünü, esasen kabinenin, Yunanlılara Trakya'ya ilerlemek yetkisini vermek kararını aldığını kaydediyordu⁷².

Istanbul'daki Bağlaşık yüksek komiserleri, Kemalistlerin yaratmış oldukları "tehlikeyi" önlemek amacıyla, Türkiye'ye ivedilikle büyük ölçüde takviye gücü gönderilmesi için 17 Haziranda kendi yönetimlerine başvuruyorlar⁷³; iki gün sonra Hythe'da düzenlenen olağanüstü bir konferansda, Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos, İzmir bölgesindeki Yunan ordusunun, Kemalist gücünü Boğazlardan uzaklaştırmak amacıyla Kuzey-Doğu doğrultusunda saldırıya geçmesini öneriyor; bu önerisini İngiliz Başbakanı Lloyd George destekliyor; askerî uzmanlar gönülsüz olarak kabulleniyorlardı⁷⁴.

Venizelos, Yunan ordusunu Bağlaşıkların emrine verirken, Birleşik Amerika'da 150 Rum derneğini, "Amerika, Mısır, Fransa, İtalya ve İngiltere'de yüz binlerce Rum'u temsil ettiklerini" öne

⁷² FO/5050/E 6579, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 16.6.1920; Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

⁷³ FO/5050/E 6721, DBFP 1/XIII, s. 88-89, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 17.6.1920.

⁷⁴ Cab. P. 23/21, 38 (20), 18.6.1920; DBFP 1/XIII, s. 25 ve 102. Venizelos'un önerisini görüşerek Yunanlılara Kemalistlere karşı ilerleme yetkisi veren Lympne ve Boulogne Konferansları için bkz. DBFP 1/VIII, s. 307-314 ve 346-351. Yunan ordusunun Sevr Antlaşmasını Türklere zorla kabul ettirmesi konusunda Venizelos'la Lloyd George arasında yapılan anlaşmayla ilgili olarak bkz. Metaksis III, ek, s. 739-740; Mostras, s. 31; Venizelos'dan yardımcısı Emanuil Repulis'e kapalı telyazısı, Boulogne, 27.6.1920; ayr. bkz. Sonyel, s. 13.

süren D. J. Theofilatos ve P. A. Sioris adlı iki Rum önderi, Yunan ordusunun Anadolu'da Kemalistlere karşı bir savaşta kullanılmasını sert bir dille eleştiriyorlardı. Bu önderlere göre Venizelos'un tek amacı, Yunanistan'da sıkı yönetimi ve diktatör olarak kendi görevini sürdürmektir. "Öteki ulusların polis görevini yapmak üzere Yunan ordusunu size ücretli asker (mercenaries) olarak öneren bu adam, kötüye kullandığı başbakanlık görevine Yunan halkı tarafından seçilmemiştir; bu görevini ancak dışarıdan zor kullanarak sürdürüyor" diyen Theofilatos ve Sioris, Bağlaşık Devletlerini, Yunanlıları, "Gelibolu çıkartmasından da güç olan bir maceraya sürüklememeye" çağırıyorlardı⁷⁵.

Lympne ve Boulogne Konferanslarında Fransa'yı temsil eden Paul Cambon, oğluna gönderdiği yazıda, Sevr Antlaşmasının Türklere zorla kabul ettirileceğine değinerek şöyle diyordu:

"... İtalyanlar tek bir er gönderemeyeceklerini bildiriyorlar. Biz de aynı durumdayız. Bu işin tümünü İngilizlerin üzerilerine almaları gerekecek. Lloyd George buna boyun eğecek ve Venizelos, 80.000 erle, ihtilâl içinde olan ve örgütlü bir çete savaşına sahne oluşturan bir ülkeyle karşı karşıya kalacak... Doğu'da bir karışıklığa doğru yöneliyoruz. İngilizler oraya (Türkiye'ye) girdiler ve bizi de birlikte sürüklediler. İzledikleri siyasanın uygulanabilmesi için en azdan 500.000 ere gereksiniliyor. Böylece Venizelos'un koruyuculuğu altına giriyoruz. Venizelos, Lloyd George'u dilediği gibi ve kolayca kullanıyor"⁷⁶.

İzmir bölgesindeki Yunan ordusu, Bağlaşık Yüksek Konseyinin Venizelos aracılığıyla verdiği buyruk üzerine, Kemalist askerî birliklerini dağıtmak ve İzmir - Bandırma demiryolunu ele geçirmek amacıyla 22 Haziran 1920'de saldırıya geçiyordu⁷⁷. Yunan ordusunun Başkomutanı General Leonidas Paraskevopoulos, 24 Haziranda yayımladığı bir bildirmede, fetih amacı gütmeyeceğini; esasen söz konusu bölgenin siyasal statüsünün Bağlaşık devletler ve Osmanlı yönetimi arasında imzalanacak barış antlaşmasında saptanmış bulunduğunu; "Kemalist partizanlarının, yalnız yenen Bağlaşık devletlerin kararlarına

⁷⁵ FO/5133/E 7236, İngiliz büyükelçisi Lord Derby'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 24.6.1920.

⁷⁶ *Correspondance III*, s. 380-381; Mostras, s. 3-5.

⁷⁷ FO/5133/E 7019, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 22.6.1920.

karşı koyan asiler olmakla kalmayıp, kendi ülke ve Padişahlarının da düşmanları olduklarını” bildiriyordu⁷⁸. Buna 2 Temmuzda karşı bir bildirmeyle karşılık veren Mustafa Kemal, başta İngilizler olmak üzere, Bağlaşkların, Türk ulusunu ortadan kaldırmak kararını aldıklarını Türk halkına duyuruyordu⁷⁹.

Bunun ardından, yarı örgütlenmiş ve güçsüz Kemalist birlikleriyle Yunan ordusu arasında kanlı bir boğuşma başlıyordu. Temmuz sonuna doğru, Yunanlılar, Bursa, Bandırma, Alaşehir ve Balıkesir’i işgal ettiklerini öğünerek dünyaya duyuruyorlardı⁸⁰. Yunan ordusunda gözlemci olan İngiliz Generali Bridges, Kemalistlere karşı yapılan harekâtın sürdürülmesinden yanaydı ve Doğu Trakya’nın işgal edilmesinin, Mustafa Kemal’i işbaşından düşüreceğine; bunun ardından Yunanlıların Anadolu’da yenilmez bir güç biçimine geleceklerine; altı hafta içinde Eskişehir, Afyon Karahisar ve Ankara’yı işgal edeceklerine inanıyordu. General Paraskevopulos’a göre, Yunanlılar, elde etmiş oldukları “büyük başarıdan ” ötürü, Soma ve muhtemelen Bandırma’yı kapsamak üzere, İzmir’i almakla memnun kalacaklardı⁸¹.

Bu arada, 16 Temmuzda Yunan ordusunca yayımlanan bir bildirmede, Kemalistler, “tüm saygınlıklarını yitirerek her yanda Müslümanlarca yadsılandıklarından”, Anadolu’daki harekâtın sona erdiği açıklanıyor; şunlar ekleniyordu: “Türkler, dostları ve koruyucuları saydıkları Yunanlılara kesin güven ve içten bağlılık duyguları beyan ediyorlar”⁸². Bu Yunan başarılarından kaygılanan Damat Ferit bile, Yunanlılara Ankara veya Sivas’a dek ilerlemeleri buyrulursa, bu ilerlemelerinin “askeri bir gezinti” biçimini alacağına ve ancak Erzurum’a yanaşınca direnişle karşılanacaklarına inanıyordu. 16 Temmuzda İngiliz yüksek komiseri Amiral Robeck’le görüşürken, köylülerin savaştan bıkip usanmış olmaları ve nerden gelirse gelsin, bir barışı kabule hazır olmaları nedeniyle, Kemalistlerin etkilerini

⁷⁸ FO/5135/E 10918, General Leonidas Paraskevopulos’un bildirgesi, 24.6.1920.

⁷⁹ TİTE Arşivi, 24/3038; ATTB, s. 341-344; *Hakimiyet-i Milliye*, 5.7.1920; FO/5171/E 12228, İngiliz gizli istihbarat raporu, 19.8.1920; Evans, s. 287 - İstanbul’daki Amerikan yüksek komiseri Amiral Mark Bristol’dan Amerika Dışişleri Bakanlığına telyazısı, İstanbul, 2.9.1920.

⁸⁰ DBFP 1/VIII, s. 102.

⁸¹ FO/5053/E 8380, General Bridges’den İngiltere Savunma Bakanlığına kapalı telyazısı, Bandırma, 14.7.1920.

⁸² G. Lewis, s. 74.

yitirdikleri görüşünü öne sürüyor; ⁸³ Amiral Sir John de Robeck ise, “morali bozulan Kemalist gücünün safında beliren ayrılıklar yüzünden, bu gücün parçalanması” olasılığına değiniyordu ⁸⁴.

Gerçekten Kemalistlerin askerî durumu o kadar kötüydü ki, Bakanlar Kurulu, başkenti Ankara’dan Sivas’a taşımak kararını alıyor; ⁸⁵ durumu BMM’nden gizli tutuyordu. Bu arada Th. Sofulis başkanlığındaki Yunan Millet Meclisi, Sevr Antlaşmasının onaylanmasını görüşürken, böyle bir antlaşma sağlayarak Büyük Yunanistan düşünü gerçekleştirdikleri için, Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos’a, Bağlaşık Devletlerine ve “Yunan süngülerine” teşekkür ederken ve Venizelos, Yunanistan’ın, eski Hellas gibi, Yakın Doğu’da “uygarlık unsuru” olacağını Mecliste açıklarken; ⁸⁶ Ankara’da BMM, Kütahya milletvekili Besim Atalay’la doğrudan Yunan ordusunun tehdidi altında bulunan Afyon Karahisar, Uşak, Bilecik ve Eskişehir milletvekillerinin, Ankara yönetimine güvensizlik beyan eden önergesini gizli bir oturumda görüşüyordu. Önergede öne sürüldüğüne göre, Mustafa Kemal, Yunan ilerlemesinin kesinlikle durdurulduğunu ve askerî hazırlıklar tamamlanınca, Türk ordusunun karşı saldırıya geçerek düşmanı, eski hattına çekilmeye zorlayacağını söylemişti. Aradan altı ay geçmiş olmasına karşın, henüz bir başarı elde edilemediği gibi, Padişah yönetimi, felâket getirici Sevr Antlaşmasını da imzalamıştı. İzmir’deki Yunan ordusu, hiçbir yerde ciddi direnişle karşılaşmıyarak, istilâ bölgesini İzmir ve Bursa illerinin dörtte üçünü kapsıyacak biçimde genişletmişti. Önerge sahipleri, Yunan ilerlemesinin niçin durdurulmadığını ve Tokat, Zile, Amasya, Bolu, Adapazarı ve dahası Harmana’da neden yerel ayaklanmalar patladığını soruyor; Ankara yönetimini, bu sorulara yeterli karşılık vermeye çağırıyor; aksi halde, BMM’ni, yönetimi denetlemeye davet edeceği uyarısında bulunuyordu.

⁸³ FO/5053/E 8431, DBFP 1/XIII, s. 102, Amiral Robeck’den Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 16.7.1920.

⁸⁴ FO/5054/E 10023, Amiral Robeck’den Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 16.8.1920. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge, belgeye şu derkenarı not ediyordu: “Kemalist gücünün yavaşça erimesi olasılığına inanıyorum. Türk yönetiminin onların durumunu sağlamlaştırıcı bir davranışta bulunmaması akıllık olur”.

⁸⁵ Karabekir s. 868-869; Kandemir I. s. 84-86.

⁸⁶ *Efimeris*, 7.9.1920, s. 1055-1061; ayr. bkz. Sonyel, s. 13.

Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey, BMM'nin 6 Eylülde yapılan gizli oturumunda, Türk ordusunun, Yunanlıların İzmir'i istilâlarından bu yana önemli bir başarı sağlayamadığını kabullenmekle birlikte, bu ordunun yavaşça gelişmekte olduğunu; sonra Ankara'nın, İslâm dünyasında Türkiye'den yana bir akım yaratmayı ve Sovyet Rusya'ya yanaşarak bir dostluk antlaşması imzalamayı başardığını açıklıyor⁸⁷; Türk kamu ve ordusunun moralini yükseltmek amacıyla, gerçek durumu biraz olsun abartmak zorunda kalıyordu.

Öte yandan Yunanlılar kibirlenmeye başlıyor; Yunanistan'ın Yakın Doğu'da büyük bir devlet biçimine geldiği iddiasında bulunuyor; İngiltere ile Fransa'nın kendi üzerlerine alamıyacıkları veya almak istemedikleri bir görevi yerine getirmek için Yunanistan'a başvurduklarını öne sürüyorlardı.⁸⁸ Özellikle Doğu Trakya'da kazandıkları askerî başarılar; Edirne'nin ivedilikle Yunanlıların eline geçmesi ve Kemalist komutanlardan Cafer Tayyar'ın tutsak edilmesi, Atina'da büyük sevinç yaratmıştı. Tüm Yunan basını, İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini istiyor; gazetelerin çoğunluğu, bunu bir olupbitti olarak görüyor; bazı gazeteler de, Yunan başkentinin Atina'dan İstanbul'a taşınacağı iddiasında bulunuyorlardı.⁸⁹ Ama Yunan askerî başarıları, Yunanistan için gelecekteki felâketin tohumlarını taşıyordu.

Sevr Antlaşması imzalanır imzalanmaz, Bağlaşık Yüksek Konseyi, Yunan askerî harekâtına son verilmesini buyuruyor; Yunan ordusu, kolayca saldırıya uğrayabileceği biçimde açıkta kalıyor; savaş kesiminde daha iyi biçimde savunacak bir hatta doğru ilerlerken, Bağlaşık-lara başvurarak, Kemalistleri ortadan kaldırmak için onlara son bir darbe indirmek iznini dileyordu. Kemalistlere karşı askerî harekâtı sürdürmek konusundaki, kararsızlık yüzünden Yunan morali epeyi sarsılmış bulunuyordu.⁹⁰ Buna karşın, Yunan Başkomutanı General Paraskevopulos, Yunan ordusunun Ankara'ya dek ilerlemesini öneriyordu.

⁸⁷ FO/5057/E 14050; FO/5172/E 13846, 4 ve 6.9.1920 günü BMM kapalı oturumlarıyla ilgili İngiliz gizli istihbarat raporları, 5 ve 14.10.1920.

⁸⁸ FO/5135/E 10628, İngiliz Tümgenerali M. Fitzmaurice'den Donanma Bakanlığına yazı, 20.7.1920; ayr. bkz. Sonyel, s. 13.

⁸⁹ FO/5256/E 9673, İngiliz ortaöçisi Lord Granville'den Lord Curzon'a yazı, Atina, 30.7.1920.

⁹⁰ İstanbul'daki Amerika yüksek komiserinin telyazısı, 31.8.1920; Evans, s. 287-288.

Kilikya'da Kemalistlerce sıkıştırılan Fransızlar, biraz nefes alır umuduyla, siyasalarını değiştirerek Yunan ilerlemesinden yana geçiyorlardı. Ama Türkiye'deki Bağlaşık İşgal Gücü Başkomutanı General Milne, askerî açıdan buna kesinlikle karşı çıkıyordu. Siyasal çevreler de Yunan ilerlemesinden yana değillerdi, çünkü bunun, Kemalist akımını yeniden dirilteceğine; Yunanlıları yeni bir savaşa sürükleyerek, Bağlaşık Devletlerinin Türkiye'yi yatıştırmak için yardımlarına güvendikleri Türk ılımlılarının tümünü onlara karşı çevireceğine; İslâm ülkelerinde, İngilizlerin İslâm dünyasıyla barış imzalamak dileğinde olmadıkları kanısına yol açarak, İngiliz saygınlığına darbe indireceğine inanıyorlardı.

Istanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Amiral Sir John de Robeck de Yunan ilerlemesinden yana olmayıp, kendi yönetimine, Anadolu'da herhangi bir Yunan ilerlemesini veto etmesini öneriyordu⁹¹. Ona karşılık veren Lord Curzon, Mustafa Kemal'in hem Türk yönetiminin hem Bağlaşıkların düşmanı olduğunu; onun yenilgiye uğratılmasının veya ortadan kaldırılmasının Türkleri, yerine getiremeyecekleri bir görevden kurtaracağını ve barış antlaşmasının onaylanması açısından en etken bir güvence olacağını bildiriyordu.

Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Fitzmaurice, Kemalist gücünü kırmak amacıyla Yunanlıların Ankara'ya gitmek için askerî bir plân hazırladıklarını kaydediyor; Kemalistlerin Sevr Antlaşmasının uygulanmasına karşı direnişlerini yıkmak amacıyla Türk veya Yunan yönetimlerinin onlara yönelttikleri baskıları sürdürmelerinden yana olduğunu; Yunan askerî harekâtının, Kemalist akımını bastırmada İstanbul yönetiminin en iyi koz olarak kullanılabileceği görüşünü öne sürüyordu.

D. G. Osborne adlı başka bir yetkili, Türkler antlaşmayı onaylayıncaya dek, Yunanlılara, Anadolu'da ilerleme izni verilmesinden yanaydı. Onun görüşünce, Kemalistler yenilgiye uğratılır ve dağıtılırlarsa, Türk yönetimi ülkeyi yeniden örgütlemeye güçlü bir duruma gelecek ve Türk illerinin Ermenilere verilmesi fazlasıyla kolaylaşacaktı. Ermeni önderlerinden Hatissian, Yunan harekâtı başlar başlamaz, Ermenilerin Erzurum'a doğru ilerleyeceklerini D. G. Osborne'a bildirmiştir.

⁹¹ FO/5053/E 9072, DBFP 1/XIII, s. 110, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 28.7.1920.

Yine İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Müsteşar yardımcısı J. A. Tilley, Bağlaşkların, Kemalistlerin gücünü kırmaları gerektiğini; bunda ne kadar başarı sağlanırsa, herhangi bir Türk yönetiminin antlaşmayı imzalayarak “Kemalist asilere” karşı sıkı tedbir almasına bir o kadar daha yandaş olacağını öne sürüyordu ⁹².

Bu arada Yunanlıların Anadolu’da ilerlemeleri konusu Spa Konferansında görüşülüyor; Yunan Başbakanı Venizelos, Türkler barış antlaşmasını imzalamak kararını alırlarsa, Yunan ordusunun ileri harekâta geçmesinden yana olmadığını; aksi halde, ilerleme olacaksa, İngilizlerin Yunan ordusuna gereç ve silâh sağlamaları gerektiğini öne sürüyordu ⁹³. Yine Venizelos, daha sonra İngiliz Başbakanı Lloyd George’a gönderdiği telyazısında, Yunan ordusu ivedilikle görevlendirilmezse, siyasal ve malî nedenlerden ötürü terhis edilmesi gerekeceği uyarısında bulunuyor; Ankara ve Pontus dolaylarındaki Kemalist gücünü bir ay içinde kesinlikle ezmek; Türkleri İstanbul’dan çıkararak bu kenti, Boğazlar kesimiyle birlikte, ayrı bir devlet biçimine getirmek; Pontus bölgesinde, sınırları cömertçe saptanacak, Ermenistan ve Gürcistan’la işbirliği yaparak İslâm akımına ve sonuçta “Rus emperyalizmine” karşı güçlü bir engel biçimine gelecek ayrı bir Yunan Pontus devleti kurmak amacıyla, yeniden askerî harekâta geçilmesini öneriyor; Yunan ordusunun bu harekâtı başarıyla sonuçlandırarak güce sahip olduğuna inanıyor; ama bu orduyu beslemek için İngiliz yönetiminin ayda 3.500.000 sterlin ⁹⁴ yardımda bulunmasını; birkaç haftaya dek Anadolu’da kış başlyacağından ve askerî harekât güçleşeceğinden, bu konuda ivedilikle bir karara varılmasını dileyordu ⁹⁵.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, bu belgeye şu derkenarı ekliyordu:

“Yunan önerisi oldukça tek yanlıdır. Kemalist akımını ortadan kaldırmak deneyine karşılık (bunda başarı sağlanacağı kesin değildir;

⁹² A.g.e., Lord Curzon’dan Amiral Robeck’e kapalı telyazısı, Londra, 30.7.1920 ve Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

⁹³ FO/5053/E 9072, DBFP 1/XIII, s. 110, Amiral Robeck’dan Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 28.7.1920 ve Lord Curzon’dan Amiral Robeck’e kapalı telyazısı, Londra, 30.7.1920.

⁹⁴ Bugünkü (1976) resmi kurdan TL. 157.500.000’a yaklaşık.

⁹⁵ FO/5135/E 12594 ve E 12732, Eleftherios Venizelos’dan Lloyd George’a kapalı telyazısı, Atina, 5.10.1920 ve İngiliz kabinesi aracılığıyla Genel Kurmay Başkanı Felt - Mareşal H. Wilson’a kapalı telyazısı, Atina, 12.10.1920.

başarı sağlansa bile, bundan ancak Yunanlılar yararlanacaklardır) Türklerle imzalayacağımız antlaşmayı yırtmamız; Doğu siyaseti açısından Fransız ve İtalyan bağlaşıklarımızla olan dayanışmamızın son bağlarını koparmamız; Türkleri İstanbul'dan çıkarmamız ve Montagu'nun⁹⁶ deyimince, Hindistan'da bir ihtilâl başlatmamız; yeni ve büyük bir Yunan devleti kurmamız; 20.000.000 sterlin⁹⁷ ödeyerek Yunan ordusuna iç çamaşırları sağlamamız dileniyor".

İngiliz kabinesi, bu Yunan önerilerini görüşmek üzere 10 Ekimde toplanıyordu. Yunan ordusunun gerçekten Ankara'ya dek ilerleyeceğine inanan Başbakan Lloyd George, bu önerilerden yana olmakla birlikte; bunların, Türklerle imzalanan barış antlaşmasını yırtmak; Pontus bölgesinde bir Yunan devleti kurmak; İstanbul'u iki Yunan ülkesi arasına sıkıştırmak anlamına geleceği ve Fransızlarla İtalyanlarca asla kabul edilmeyeceği görüşleri öne sürülünce, İngiliz kabinesi, bu önerileri askıda bırakmak kararını alıyordu⁹⁸.

SEVR ANTLAŞMASINI DEĞİŞTİRME ÇABALARI:

Sevr Antlaşması, Lloyd George⁹⁹, Venizelos, Ermeni önderleri Nubar'la Aharonian ve İstanbul'da önemsiz kimi İngiliz yetkilileriyle düzen çeviren birkaç Kürt önderinden başka kimseyi tatmin etmemiştir. Fransızlar bu antlaşmadan memnun kalmamışlardı. Antlaşma koşulları 1920 Mayısında açıklanınca, Fransız gazetelerinin çoğunluğu İngiltere'ye saldırıyor; Fransızların Ren bölgesindeki zorluklarından yararlanarak Boğazları ele geçirmeye ve tüm Orta Doğu'da kendi hegemonyasını kurmaya çalışmakla suçluyordu¹⁰⁰. *Rapel* ve *Gaulois*

⁹⁶ Edwin Montagu, İngiltere'nin Hindistan İşleri Bakanı idi.

⁹⁷ Bugünkü (1976) resmi kurdan TL. 900.000.000'a yaklaşık.

⁹⁸ FO/5135/E 12640; Cab. P., 23-22, 54 (22), İngiliz kabinesi tutanakları.

⁹⁹ Avam Kamarası'nın 25 Ekim 1920 günkü oturumunda, İngiliz milletvekillerinden Deniz Yarbayı Kenworthy, Türklere zorla kabul ettirilen barış antlaşmasını uygulamaları için yurtsever Türklerin teşvik edilip edilmediklerini ve bu denli barış koşullarının, Moskova ile Ankara yönetimlerini birbirlerine yanaştırma olanağı konusunda, İngiliz Başbakanı Lloyd George'a bir soru soruyor; Başbakan, şu karşılığı veriyordu: "Türklerin İngilizlere ve öteki Bağlaşıklara karşı giriştikleri davranışlardan sonra, antlaşma koşulları, onların beklediklerinden de adil ve iyidir". FO/5111/E 13252.

¹⁰⁰ *Journal des Débats, L'Asie Française, L'Europe Nouvelle, Le Temps*, Mayıs 1920.

adlı gazeteler, antlaşmada değişiklik yapılmasını öneriyor¹⁰¹; Fransız Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri M. Berthelot ise, Fransız parlamentosunun, bu antlaşmayı aynen onaylamasının şüpheli olduğunu Paris'deki İngiliz büyükelçisine bildiriyordu¹⁰².

İtalyanlar da, Fransızlar gibi, antlaşmanın değiştirilmesinden yanaydılar; çünkü kendilerinin bundan pek az yararlanmalarına, Yunanlıların ise birçok çıkarlar sağlamalarına içerliyorlardı. İtalyan devlet adamlarından Signor Scialoja, 14 Temmuzda İtalyan Senatusunda yaptığı konuşmada, İtalyan temsilcilerinin, İslâm dünyasını kışkırtıcı koşulların antlaşmadan çıkarılmaları için Londra ve San Rêmo'da harcadıkları tüm çabalara karşın, İtalyan görüşlerine önem verilmediğini açıklıyordu¹⁰³. İtalyanlar Sevr Antlaşmasına karşı o kadar sert bir tepki gösteriyorlardı ki, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 5 Temmuzdan 16 Temmuza kadar süren Spa Konferansında, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın dikkatini, İtalya'nın Yakın ve Orta Doğu'daki "sadakatsiz tutumuna" çekiyor; Sevr Antlaşmasının değiştirilmesi için İtalyanların üstün çaba harcadıklarını ve Türkleri, bu antlaşmaya karşı direnmeye üstedediklerini öne sürüyordu. Kont Sforza, İtalyan yönetiminin, Bağlaşıkların Trakya ve İzmir'le ilgili siyasaları konusunda oldukça kuşkuyla davrandığını kabulleniyor; ama antlaşmanın o sırada değiştirilmesinin olanaksızlığına değinerek, Kemalistleri, bu barış antlaşmasını kabullenmeye inandırmak yönünde Bağlaşıklarca yapılacak çalışmaları İtalyanların olumlu karşılayacaklarını sözlerine ekliyordu¹⁰⁴.

Bununla birlikte, İtalya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Dairesi şefi, 5 Eylülde, İtalya Başbakanı M. Giolitti adına, eski Osmanlı büyükelçilerinden Galip Kemalî (Söylemezoğlu)yle¹⁰⁵ görüşürken, İtalyan

¹⁰¹ FO/5181/E 6848, Paris'deki İngiliz diplomatik temsilcisi Grahame'dan Lord Curzon'a yazı, 16.6.1920.

¹⁰² FO/5049/E 6527, DBFP 1/XIII, s. 82, Grahame'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 15.6.1920; ayr. bkz. FO/5256/E 5459, İngiliz orta elçisi Lord Granville'den Lord Curzon'a yazı, Atina, 14.5.1920; *Katimerini*, 14.5.1920; *Politia*, 14.5.1920; *Mostras*, s. 25.

¹⁰³ FO/4889/C 1801, Roma'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Buchanan'dan Lord Curzon'a yazı, 15.7.1920; ilişkikte Signor Scialoja'nın İtalya Senatusunda yaptığı konuşma; ayr. bkz. *Mezza - Giorno*, 15.7.1920.

¹⁰⁴ FO/5216/E 8098, DBFP 1/XIII, s. 99-100, Lord Curzon'dan Buchanan'a kapalı telyazısı, Spa, 10.7.1920.

¹⁰⁵ Mustafa Kemal'le sıkı işbirliği yaptığına inanılıyordu.

yönetiminin, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığa sahip, güçlü bir Türkiye'nin, Yakın Doğu'da barışın korunmasını sağlayıcı önemli bir etken olarak varlığını sürdürmesinden yana olduğunu; bu yönetimin, Türkiye'yi barış konferansından önce diplomatik bakımdan desteklediğini; o sıralarda İstanbul yönetimi, Anadolu gücü ve Bağlaşık Devletler arasında arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu açıklıyordu¹⁰⁶. Ekimin sonuna doğru Galip Kemalî'yi görmeye giden İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, Kemalistler "akıllıca davranırlarsa", İtalyan yönetiminin, barış koşullarının değiştirilmesi için elden geleni yapmaya çalışacağını bildiriyordu.¹⁰⁷

11 Kasım 1920'de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Sir Eyre Crowe'u görmeye giden Londra'daki İtalyan büyükelçisi Marquis Imperiali, İtalya'nın Kemalistlerle hiçbir düzen çevirmediğini, ama İtalyan yönetiminin, Türkiye'de özellikle Üçlü Sözleşme gereğince İtalyanlara verilen nüfuz bölgesindeki büyük ekonomik çıkarları açısından, Bağlaşıkların Mustafa Kemal'le doğrudan doğruya bir anlaşmaya varmalarının önemine inandığını öne sürüyordu¹⁰⁸.

Sevr Antlaşmasının değiştirilmesine yönelik çabalara Fransızlarla İtalyanlara ek olarak birçok İngiliz öğeleri de katılıyorlardı. Dünya Savaşında Arapları Türklere karşı kıskırtan İngiliz albayı Thomas E. Lawrence, 30 Mayıs 1920 günü *Sunday Times* gazetesinde yayımlanan bir yazısında şöyle diyordu:

"... (Antlaşmanın) hiçbir koşulu üç yıl bile yürürlükte kalamıyacak; bu antlaşma, Almanlarla imzalanandan daha mutlu bir sonuca varacak, çünkü değiştirilmeyecek -tümüyle unutulacak"¹⁰⁹.

İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Amiral Sir John de Robeck de antlaşmanın değiştirilmesinden yanaydı, ama bunun, Padişaha Damat Ferit aracılığıyla verilen bir ödün olarak gösterilmesini; esasen Türk halkına göre, Damat Ferit'in İngiltere'ye dayanan bir siyasa

¹⁰⁶ FO/5057/E 13497, Galip Kemalî'den Mustafa Kemal'e yazı, Roma, 5.9.1920; FO/5172/E 13846, İngiliz gizli istihbarat raporu, 14.10.1920.

¹⁰⁷ FO/6497/E 135, İngiliz gizli istihbarat raporu, 2.12.1920.

¹⁰⁸ FO/5057/E 14218, Sir Eyre Crowe'un Marquis Imperiali'yle yaptığı görüşme, Londra, 11.11.1920. Lord Curzon, belgeye şu derkenarı not ediyordu: "İtalyanların bize verdikleri güvenceye hiç inanmıyorum. İngiltere'yle içten işbirliği yapmıyorlar. Onların ancak iki amaçları vardır: Yunanlılardan nefret etmek ve Türklere yanaşmak".

¹⁰⁹ *Sunday Times*, Londra, 30.5.1920.

uyguladığını; bu biçim davranışın Padişahın saygınlığını arttırarak, ülkedeki ılımlıların onun çevresinde toplanmalarına; uzlaşmaya yanaşmayan ve İngilizlerden nefret eden aşırı eğilimlerin azınlıkta kalmalarına yol açacağını ve İngiliz uyruklu Müslümanlar arasında iyi izlenim yaratacağını öne sürüyordu¹¹⁰.

Başta Türkiye'deki Bağlaşık İşgal Gücü (Karadeniz Ordusu) Başkomutanı General Milne olmak üzere, birçok İngiliz önderleri, askerî nedenlerden ötürü, antlaşmanın değiştirilmesinden yanaydılar. Buna karşın, İngiltere Dışişleri Bakanlığında bu konudaki görüşler ikiye ayrılıyordu. Bakanlık Müsteşarı Lord Hardinge, Kemalistlere karşı etken tedbirler alınmazsa, antlaşmanın uygulanamaması olasılığına değiniyor; Anadolu'nun boşaltılması ve Trakya sorununun görüşülerek bir çözüme bağlanması yolunda, antlaşmada değişiklikler yapılması koşuluyla, Mustafa Kemal'in ve İstanbul yönetiminin temsilcilerinden oluşacak karma bir yönetim kurulmasından yana olduğunu öne sürüyor; şu uyarıda bulunuyordu: "Antlaşmada şimdi değişiklik yapmazsak, bu denli değişiklik birkaç aya dek bize zorla kabul ettirilecek"¹¹¹.

İngiltere'deki koalisyon yönetiminin Dışişleri Komisyonu, 21 Haziranda kabullendiği bir önergede, barış koşullarına karşı çıkıyor; bunların, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un 5 Ocak 1918'de verdiği demeçle¹¹² çeliştiğini; "tüm ilgililerin en iyi çıkarları adına", antlaşma koşullarının yeni baştan gözden geçirilmeleri gereğini öne sürüyordu¹¹³. Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston, barış antlaşmasının uygulanmasının daha çok ertelenmesine izin verilmemesi gereğine değiniyor; Başbakan Lloyd George'un görüşlerini yansıtan Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise, İzmit yarımadasını tutmak ve Mustafa Kemal'in gücünü püskürtmek amacıyla askerî yığınak yapılmasını öneriyor, şöyle diyordu: "Mustafa Kemal gibi bir haydudun önünde İstanbul'dan çekilmek, Doğu'daki saygınlığımıza büyük bir darbe indirecek"¹¹⁴.

¹¹⁰ FO/5109/E 6335, DBFP 1/XIII, s. 81-85, Damat Ferit Paris'e hareket etmeden önce, Sir John de Robeck'in onunla yaptığı görüşme, İstanbul, 9.6.1920.

¹¹¹ FO/5049/E 6541, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 15.6.1920 ve Lord Hardinge'in derkenarı.

¹¹² Bkz. Sonyel, s. 73 ve I, s. 3; ayr. bkz. Lloyd George II, s. 809; PRFRUS, Ek 1, 1918, Bölüm 1, s. 4-12; *Times*, 7.1.1918.

¹¹³ FO/5265/E 7227.

¹¹⁴ Cab. P. 23/33, 53 (20), Ek. II, Londra, 17.6.1920.

Sevr Antlaşmasından nefret eden ve ondan kurtulmak için tüm güçleriyle çalışan Türkler, antlaşmanın değiştirilmesi için Fransızlarla İtalyanlarca harcanan çabaları biliyorlardı. Osmanlı barış kurulunda temsilci olarak görevlendirilen eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa, antlaşmada bazı değişiklikler yapılabileceğini, ama Osmanlı yönetiminin olamayacak koşullar peşinde koşmaması gerektiğini Damat Ferit'e bildiriyordu ¹¹⁵.

Anadolu'da Yunan ilerlemesi başlamadan önce, barışın imzalanıp uygulanabilmesi için, Kemalistlerin kısmen olsun işbaşına geçmelerinin gerekeceği izlenimi egemendi ¹¹⁶. Yunan ilerlemesinin ve Kemalistlerin geri çekilmelerinin ardından; İstanbul yönetiminin Sevr Antlaşmasını imzalaması; Bekir Sami kurulunun Moskova'da başarısızlığa uğraması ve Enver Paşa'nın, Mustafa Kemal'e karşı büyük bir tehlike yaratmaya başlaması üzerine, oldukça sıkışık bir durumda kalan Kemalistler, daha uygun barış koşulları veya Sevr Antlaşmasında değişiklik yapılmasını sağlamak amacıyla, Bağlaşık Devletlerle düzen çevirmek zorunda kalıyorlardı. Fransızlarla İtalyanlar zaten antlaşmanın değiştirilmesinden yana olduklarından, Kemalistler, pek doğal olarak, dikkatlerini, ulusal emellerinin gerçekleşmesine karşı tek engel olarak gördükleri İngiltere'ye çeviriyorlardı.

1920 yılı Ağustos ayının ortalarından, Aralık ayının ortalarına değin, Kemalistlerle İngilizler arasında bazan kuşkuyla karşılanan üstü kapalı entrika, düzen ve yanaşmalar kaydediliyordu. Örneğin, Francois Stern adlı Romanya'lı bir ajan, 13 Ağustosta İngiltere Dışişleri Bakanlığına başvurarak, Mustafa Kemal'in Paris'deki temsilcisiyle ilişki kurduğunu öne sürdüğü Suphi adlı bir Türkle temas halinde olduğunu; Suphi'nin, Mustafa Kemal'le İngilizler arasında bir anlaşmaya varılmasını sağlamaya hazır olduğunu, ama böyle bir anlaşmanın ancak Mustafa Kemal'in bazı koşullarının kabulüyle mümkün olabileceğini söylediğini öne sürüyordu. Ona göre, Mustafa Kemal'in koşulları şunlardı : İzmir'deki Yunan askeri gücü çekilerek yerini İtalyan gücüne bırakmalı; Türkiye, İzmir'i liman olarak kullanabilmeli; gerekirse Boğazlar İngilizlerin denetiminde olmalı ama İngilizler, Yunanlıları desteklemekten vazgeçmeli; (Mustafa Kemal, İngiliz teknik uzmanlarını danışman olarak kabule hazırdır);

¹¹⁵ FO/5169/E 6955, İngiliz gizli istihbarat raporu, 3.6.1920.

¹¹⁶ FO/5169/E 73735, İngiliz gizli istihbarat raporu No. 72, 9.6.1920.

Damat Ferit çekilmeli; (Mustafa Kemal, Trakya'dan vazgeçerek ordusunu terhis edecek; silâhlarını teslim edecek; İslâm ülkelerinde İngilizlere karşı yaptırdığı propagandaya son verecek ve İtalyanlarla çevirdiği düzenleri durduracak;) ¹¹⁷ gerekirse, askerî gücünü, Bolşeviklerin Kafkaslardaki ilerlemesini durdurmada kullanacak; dahası, orduyu İngilizlerin emrine vermiye hazır olacak ¹¹⁸.

Üç ay kadar sonra, Mustafa Kemal'in yakın bir dostu olduğunu öne süren Dimitri Atchhoff adında eski bir Bulgar milletvekili, Sofya'daki İngiliz orta elçisine giderek, Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmak ve onu Bolşeviklerden uzaklaştırmak amacıyla Ankara'ya gizli bir kurul gönderilmesini veya bizzat kendisinin gizlice Ankara'ya gitmesini öneriyordu ¹¹⁹. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal'le bir aşama değin anlaşmaya varmak dileğinde olmakla birlikte, Bakanlığa yapılan bu gizli sondajlar, ya "para karşılığında girilen işlemler", ya da "İtalyan tuzakları" olarak niteleniyor; esasen İngiliz yönetiminin Sevr Antlaşmasına koymuş olduğu imzayı geri alamıyacağı; antlaşmayı imzalayan Damat Ferit'i ve antlaşmanın dayanağı olan Yunanistan'ı bırakamıyacağı; sonra Türklerin Bağlaşıklar arasında düzen çevirdikleri; herhangi bir görüşme yapılacaksa, Mustafa Kemal'le değil, saygınlığının büyük ölçüde arttırılmasına gereksinen Padişahı desteklemek amacıyla, Osmanlı yönetimiyle yapılması gerektiği; Mustafa Kemal'le görüşülürse, onun Kemalist dileklerini artıracığı; bu biçim davranışın "zayıflık" olarak niteleneceği ve her şeyin üstünde, Kemalistlerin bir anlaşmaya varmak dilekleriyle ilişkin olarak verdikleri güvencenin belirsiz olduğu nedenleriyle, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, yapılan sondajlara karşılık vermemek kararını alıyordu.

Bir yandan bu düzenler çevrilirken, öte yandan kaydedilen oldukça önemli askerî ve siyasal gelişmeler, Sevr Antlaşmasının değiş-

¹¹⁷ FO/5225/E 9893, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden W. S. Edmonds'un derkenarı, Londra, 14.8.1920.

¹¹⁸ FO/5225/E 9975, DBFP 1/XIII, s. 136, W. S. Edmonds'un derkenarı, Londra, 16.8.1920; a.g.e. Belge No. E 10154, İngiliz Başbakanının özel sekreteri Philip Kerr'den Dışişleri Bakanlığı Müsteşar yardımcılarında J.A. Tilley'e yazı, 17.8.1920.

¹¹⁹ FO/5291/E 15295, İngiliz orta elçisi Peel'den Lord Curzon'a yazı, Sofya, 22.11.1920; a.g.e., belge No. E 15358 ve E 14573, İngiliz gizli istihbarat raporları, 22.11.1920; a.g.e. belge No. 15753, gizli rapor, Sofya, 6.12.1920.

tirilmesinden yana olan akımı süreklendiriyordu. Beyaz Rus ordusunun General Wrangel komutasındaki son kalıntıları, Kasım ayı başlarında Bolşevik ordusunca yenilgiye uğratarak Kırım'dan çıkarılıyor; Bolşevikler Kafkaslara inerek Kemalistlerle doğrudan ilişki kuruyorlardı¹²⁰. Yine Kafkaslarda Kemalistler, Daşnak Ermenistan'a büyük bir askerî darbe indirerek, Sevr Antlaşmasının IV. maddesini etkisiz bir biçime getiriyorlardı. Ama bu gelişmeler kaydedilmeden çok önce, Bağlaşıklara karşı yaltaklanma ve baş eğme siyaseti uygulamakla tanınan Sadrazam Damat Ferit ve Sevr Antlaşmasının hazırlanmasında önemli rol oynayanlardan, Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos, siyasi sahneden çekiliyorlardı – Damat Ferit bir daha dönmek üzere ayrılıyor; Venizelos da, Dünya Savaşından bu yana Yunanistan'da yapılan ilk genel seçimi kaybediyordu.

Damat Ferit, sadrazamlığı kolayca bırakmamış; son dakikaya dek buna bağlanmış, ama sonunda, olayların gelişimine baş eğmek zorunda kalmıştı. İngilizlerin desteğini kazanmak amacıyla, Osmanlı hanedanının varislik usulünü bile değiştirmekten yana olan Damat Ferit;¹²¹ Hürriyet ve İtilâf Partisinin kimi üyeleri dışında, tüm siyasi partilerin düşmanlığını kazanmıştı. Sadarete kaldığı sürece Kemalistlerle bir uzlaşmaya varılması olanaksızdı; oysa Bağlaşıklar, Sevr Antlaşmasının uygulanabilmesi için, İstanbul'la Ankara'nın barıştırılmasının önemine değiniyorlardı¹²². Sevr Antlaşmasının imzalanmasının hemen ardından, Damat Ferit'in sınırları bozulmaya başlıyor; 6 Ağustosta baygınlık geçiriyor; antlaşmanın onaylanmasını sağlamak amacıyla işbaşında kalmasını dileyen İngiliz yüksek komiseri Sir John de Robeck'i kaygıya düşürüyordu. Bununla birlikte, Robeck, 12 Ağustosta onunla görüşürken, Sevr Antlaşmasını onaylamaya çağırıyordu; ama Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiliz Parlâmentosunun 16 Ağustosta yaz tatiline girdiğini; yeni oturumlarına 19 Ekimde başlayacağını; dolayısıyla antlaşmanın daha bir süre onaylanamayacağını 18 Ağustosta Sir John de Robeck'e bildiriyordu¹²³.

¹²⁰ FO/8378/E 8378, Kafkasya raporu, 1917-1920.

¹²¹ FO/5109/E 6335, DBFP 1/XIII, s. 81-85 Amiral Robeck - Damat Ferit görüşmesi, İstanbul, 9.6.1920.

¹²² FO/5170/E 10779, İngiliz gizli istihbarat raporu, 11.8.1920.

¹²³ FO/5054/E 9886, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 12.8.1920 ve Lord Curzon'dan Amiral Robeck'e kapalı telyazısı, Londra, 18.8.1920.

İngiliz yüksek komiseri, 21 Ağustos 1920'de Padişah Vahidettin tarafından Yıldız Sarayında huzura kabul ediliyor; bu görüşmede Damat Ferit de bulunuyordu. Sir John de Robeck'in "karakter ve kişiliği zayıf, ama oldukça içten ve olayları bir kerteye dek kavrama niteliklerine sahip" olarak nitelediği Padişah, İngiliz yardımının önemine değiniyordu. Kemalistleri, "serüven peşinde koşan bir şebeke" olarak gösteren Vahidettin, Sevr Antlaşmasının Türkiye'nin ölüm kararı olduğunu, ama gelecekte İngiliz yardımına güvenebilir umuduyla, bunun imzalanmasını buyurduğunu İngiliz yüksek komiserine açıklıyordu.¹²⁴

Eylül başlarında Damat Ferit'in, siyasi mesleğinin sonlarına doğru geldiği açıkça anlaşılıyordu. Tutum ve işlemlerinde fazlasıyla diktatörce davranma eğilimleri gösteriyor; kendine karşıcıl akımın daha etken biçime gelmesine yardımcı oluyordu. Bununla birlikte, İngiliz yüksek komiseri Sir John de Robeck, gene de Sadrazamı "barış sorununa yaptığı yardımdan dolayı" övüyor; "son 18 ay süresince sürekli olarak göstermiş olduğu cesareten ötürü" onu takdir ettiğini açıklıyor; "Barış onaylanuncaya dek, hiçbir Sadrazam kendi amaçlarımıza bu denli yardımda bulunmayacak" diyor; ama gene de İngiltere'nin, Damat Ferit ve "büyük projeleriyle" ilişkin görülmemesi gereğine Lord Curzon'un dikkatini çekiyordu.¹²⁵

Bu arada Damat Ferit'in Yunanlılarla bir anlaşmaya varmak yönündeki çabaları gözden kaçmıyordu. Sevr Antlaşmasının uygulanmasını kolaylaştırmak ve ileride Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin temelini atmak amacıyla, İstanbul'da İngilizce yayımlanan *Bosphore* gazetesinin yönetmeni M. Paillares'i, Yunan Başbakanı Venizelos'la gizlice görüşmeye gönderiyor, ama bu çabalarında başarısızlığa uğrayordu.¹²⁶ Damat Ferit, içeride mali bir bunalımla karşılaşılıyor; İngiliz yüksek komiseri dışında tüm Bağlaşık komiserleri ona karşı cephe alıyorlardı. Fransız yüksek komiseri, İstanbul ve Anadolu yönetimlerinin bir uzlaşmaya varmalarına tek engel olarak görülen Damat Ferit'i sadrazamlıktan uzaklaştırmak amacıyla, İngiliz yüksek

¹²⁴ FO/5055/E 11069, DBFP 1/XIII, s. 127, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 23.8.1920.

¹²⁵ FO/5285/E 11457, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a özel yazı, İstanbul, 2.9.1920.

¹²⁶ FO/5170/E 8567; a.g.e. Belge No. E 13451; FO/5171/E 12472, İngiliz gizli istihbarat raporları, 9 ve 30.9.1920.

komiserini, kendisiyle birlikte ona baskı yapmaya çağırıyordu;¹²⁷ ama Sir John de Robeck tutumlu davranıyor; o sıralarda İngilizlerin, kendi çıkarları adına Damat Ferit'i işbaşında tuttukları kuşkusunun yayılmasına yardımcı oluyordu.

Damat Ferit, umutsuzluk içinde kıvranırken "ılımlı Kemalist öğelerin" desteğini kazanmak amacıyla, 23 Eylülde son bir atılım yapıyor; daha önce öne sürdüğü genel af önerisini, Kemalist önderler dışında, tüm Milliyetçilere yeniden öneriyor; onları, 10 gün içinde İstanbul yönetimine bağlılık beyanına çağırıyor; Bağlaşık yüksek komiserlerine gönderdiği notada, Kemalistlere karşı savaşmak için onların yardımlarını dileyordu. Yüksek komiserler, İstanbul'dan Ankara'ya bir kurul gönderilmesini öneriyorlar, ama arkasında askerî güç bulunmayacak ve tümüyle Türk üyelerden oluşacak bir kurulun gönderilmesine karşı çıkan Damat Ferit, böyle bir davranışın hiçbir etkisi olmayacağına inanıyor; Bağlaşık temsilcilerinin de kurula katılmaları görüşünü öne sürüyor; bu görüşünde İngiliz yüksek komiserince destekleniyor, ama Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri buna yanaşmıyorlardı.¹²⁸

Damat Ferit'in tutumu, İngiltere Dışişleri Bakanlığını güç bir durumda bırakıyor; Bakanlık, onu desteklemek ya da görevinden çekilmeye zorlamak konularında bir türlü karara varamıyordu¹²⁹. Bununla birlikte Tefvik Paşa, Damat Ferit'in yerini alırsa, "ılımlı Türklerin" bunu kabullenmeleri ve Kemalistlerin Padişaha biat etmeleri olasılığıyla ilişkin düşünceler yavaşca İngiliz Dışişleri Bakanlığına egemen olmaya başlıyor; Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, şu yorumda bulunuyordu:

"Mustafa Kemal'in askerî durumu gerçekten umutsuzsa ve Enver Paşa onun yerini almak üzereyse, onu ve daha ılımlı yandaş-

¹²⁷ FO/5055/E 11247, DBFP 1/XIII, s. 139, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 10.9.1920.

¹²⁸ FO/5056/E 11837, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 23.9.1920.

¹²⁹ İngiliz Dışişleri Bakanlığının bu güçlüğü, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği baş çevirgeni Sir Andrew Ryan tarafından kaleme alınan 23.9.1920 tarihli andırıda dile getirilmektedir; FO/5056/E 12474, DBFP 1/XIII, s. 146-149, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 28.9.1920.

larını, Türkiye'yi Enver - Bolşevik emellerine kurban etmeye hazırlanan aşırı eğilimlilerden ayırmanın zamanı gelmiştir"¹³⁰.

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon da, 1 Ekim 1920'de Paris'deki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby'ye gönderdiği telyazısında, işi geciktirmeden Sevr Antlaşmasını onaylaması için Damat Ferit üzerinde baskı kullanılmasını; bunu yapmazsa, antlaşmayı onaylayacak yeni bir Sadrazam bulunmasını öneriyordu¹³¹.

Başına gelecekleri önceden bilen Damat Ferit, Padişahın, tahtından çekilmeyi, Kemalist eğilimli bir yönetimle işbirliği yapmaya yeğ tuttuğu; esasen sabrının tükenmek üzere olduğu; görevinden çekilirse, Bağlaşıklar için ciddi sorunlar yaratacağı yolunda uyarıda bulunuyor; bunun üzerine İngiliz yüksek komiseri Sir John de Robeck, Padişah görevinden çekilirse, ülkesi için ileride sağlayabileceği yararların ortadan kalkmasına ve durumun daha karışık bir biçime gelmesi olasılığına değinerek; Padişahı bu fikrinden vazgeçirmeye çalışıyor¹³²; Robeck'in önerisi üzerine Padişah, tahtından çekilme fikrinden vazgeçiyor; böylece Damat Ferit'in işbaşında kalma çabalarıyla ilişkin son düzenleri suya düşüyor; 16 Ekim'de görevinden resmen çekilmek zorunda kalıyordu. Damat Ferit'le ilişkin resmi bildirgede, "sağlık durumunun iyi olmaması yüzünden" görevinden çekildiği bildiriliyorsa da, gerçekte, Bağlaşık Devletlere, özellikle, İngiltere'ye karşı uyguladığı "yaltaklanma" ve Kemalistlere karşı

¹³⁰ FO/5056/E 12184, DBFP 1/XIII, s. 151-152, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 1.10.1920 ve D. G. Osborne'un derkenarı.

¹³¹ FO/5056/E 12184, DBFP 1/XIII, s. 153, Lord Curzon'dan Lord Derby'ye kapalı telyazısı, Londra, 1.10.1920.

¹³² FO/5056/E 12215, DBFP 1/XIII, s. 154-155, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 4.10.1920. Robeck, telyazısına şu yorumu ekliyordu: "Görevinden çekildikten sonra ülkeden ayrılmak isterse, Ferit'e her türlü yardımı yapacağım. Padişahı ve Ferit'i her çeşit tehlikeye karşı korumak için elimden geleni yapacağım". Dışişleri Bakanı Lord Curzon, belgeye şu derkenarı ekliyordu: "İstanbul'daki gelişmeler ve Fransızların üstün bir duruma gelmeleri hiç hoşuma gitmiyor. Oraya ne kadar ivedilikle bir elçi gönderirsek o kadar iyi olacak". Bunun hemen ardından, Varşova'daki İngiliz ortağçisi Sir Horace Rumbold, Türkiye ile normal diplomatik ilişkiler kuruluncaya dek Yüksek Komiser rütbesini taşımak üzere, 9.10.1920'de İstanbul'a İngiliz büyükelçisi olarak atanıyor; 17.11.1920'de Amiral Sir John de Robeck'in yerini alıyordu. FO/5279/E 12674 ve E 14375, DBFP 1/XVII, s. 2.

kullandığı “zor siyaset”nda tümüyle başarısızlığa uğraması nedenleriyle çekilmek zorunda kaldığını herkes biliyordu¹³³.

Beş gün sonra, biraz Kemalist eğilimli olduğuna ve uzlaştırıcı bir rol oynayacağına inanılan Tefik Paşa kabinesi görev başına geçiyor; eski Sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa, bu kabinede İçişleri Bakanlığına getiriliyordu¹³⁴. İngilizler, İzzet Paşanın yeni kabineye alınmasına çok önem veriyorlardı, çünkü onun Kemalistlere karşı büyük sempatisi olduğuna; yeni kabine antlaşmayı onaylar ve ılımlı Kemalistlerin yurtseverlik duygularına başvurursa antlaşmayı kabul ederek direnişlerinden vazgeçeceklerine inanıyorlardı¹³⁵.

Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos’un da işbaşındaki son günleri ilginç vericidir. Yakında Yunanistan’da genel seçim yapılacağını Eylül başlarında Yunan Millet Meclisinde açıklayan Venizelos, Türkiye ile imzalanan Sevr Antlaşmasının savaşın sona erdiği anlamına gelmediğini savaştan bıkan Yunan halkına açıklarken, genel seçimi kazanma şansını yitiriyordu. Bağlaşık Yüksek Konseyi, İstanbul yönetimi antlaşmayı uygulamaz ve Anadolu’ya kendi dileklerini kabul ettirmezse, Bağlaşıkların diledikleri tedbirleri almada serbest olacaklarını açıklamıştı. Bağlaşıklarca alınacak kararların uygulanmasına ancak Yunan ordusu araç olabileceğinden; Yunan yönetimi çok önemli bir durumla karşılaşacaktı¹³⁶.

Bir maymunun ısırıldığı Yunan Kralı Aleksander’in 20 Ekimde kan zehirlenmesinden ölmesi üzerine, Venizelos’un siyasal baş ağrıları o ölçüde çoğalıyordu, çünkü Yunan tahtının varislik sorunu ortaya çıkıyordu. Venizelos’un dış siyasette kazandığı başarılarla karşın, iç siyasette kralcılarca sürekli olarak eleştiriliyor; özellikle, seçim döneminde, “küçük ama onurlu bir Yunanistan” parolasını öne süren muhaliflerince saldırıya uğruyordu. Kralcılar, yayımladıkları seçim programında, seçimi kazanırlarsa, Anadolu kendilerine önerilse bile kabullenmeyeceklerini; onu fethetmek için savaşmıyacak-

¹³³ FO/5056/E 12785, Amiral Robeck’den Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 17. 10. 1920; FO/5172/E 13945, İngiliz gizli istihbarat raporu, 21. 10. 1920; Göztepe, s. 375 - Damat Ferit’in 17. 10. 1920’de görevinden çekildiğini öne sürer.

¹³⁴ *Takvim-i Vekayi* No. 3988.

¹³⁵ FO/5057/E 13178, DBFP 1/XIII, s. 162-163, Amiral Robeck’den Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 22. 10. 1920; Doğu Masası yetkililerinden D.G. Osborne’un derkenarı.

¹³⁶ *Efimeris*, 7. 9. 1920, s. 1061.

larını; Anadolu'nun, ellerine geçirmeyi dilemedikleri bir yük, bir sömürge olduğunu açıkça bildiriyor; sınırları bir savaşa dayanacak kadar güçlü olmayan Yunanistan'ın yabancı unsurların yaşadıkları geniş bölgeleri yönetecek güce sahip olmadığını; sekiz yıldan beri sürekli olarak savaşan Yunanlıların yorgun düştüklerini öne sürüyor; ordunun silâhtan arındırılmasını önererek, kamunun sempatisini ve oylarını kazanıyorlardı¹³⁷.

Venizelos, seçimi kazanacağına dair iyimser olmasına karşın¹³⁸, 15 Kasım'da yapılan genel seçimde "büyük bir yenilgiye uğruyor";¹³⁹ Yunan halkının savaş bıkkınlığını bu yenilginin nedeni olarak gösteriyordu¹⁴⁰. Oysa ki, siyasal gözlemciler, bu yenilgiyi, 1917'de Bağlaşıkların silâh yardımıyla ve bir darbeyle iktidarı ele geçiren Venizelos'un içerde uyguladığı sert rejime atfediyor; "ektiğini şimdi biçmeye başladığına" inanıyorlardı¹⁴¹. Buna ek olarak, genel seçimden önce, Makedonya ve Batı Trakya'daki Müslüman seçmenlerle düzen çeviren Kemalistler de, Venizelos'un rakiplerine yardımcı olmak için elden gelen çabayı harcıyorlardı¹⁴².

Genel seçimin sonucu açıklandıktan hemen sonra, bir dikta rejimi kurması için yakınlarıncı üstelenen Venizelos, şu karşılığı veriyordu:

"*Megali Idea*'nın dörtte üçü gerçekleşmiş bulunuyor, ama Yunan halkı daha büyük bir Yunanistan istemiyor; 1897'nin Yunanistan'ını istiyor. Başlarına ne gelirse ona lâyıktırlar"¹⁴³. Ertesi gün Venizelos Yunanistan'dan ayrılıyordu.

Yunan genel seçiminin sonucu, Türklerle İtalyanları çok sevindirmişti¹⁴⁴. Fransız basını, bunu Sevr Antlaşmasını parçalayarak, Yunan yanlısı siyasadan Türk yanlısı siyasaya yönelmek yolunda

¹³⁷ Zavitzianos II, s. 100-101; Mostras, s. 31-32; Kordatu, s. 543.

¹³⁸ DBFP 1/XIII, s. 437.

¹³⁹ FO/4682/C 11246, Atina'daki İngiliz ortaelçisi Lord Granville'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, 15.11.1920.

¹⁴⁰ DBFP 1/XIII, s. 437.

¹⁴¹ Toynbee, s. 80-81.

¹⁴² FO/6497/E 840, Muhtar Bey'in, BMM'nin 4.12.1920 günkü oturumunda yaptığı konuşma; FO/6513/E 5864, İngiliz gizli istihbarat raporu, 9.5.1921.

¹⁴³ Kordatu s. 547 - Venizelos'un evinde yapılan son görüşmede hazır bulunan Aleksandros Kassavitis'in yazara verdiği demeç.

¹⁴⁴ *Times*, Londra, 18.11.1920.

Bağlaşklar için bir fırsat olarak görüyor;¹⁴⁵ Fransız yönetimi de bu duygulara katılıyordu. İngiltere’de, birçok çevrelerde buna benzer tepkiler gösteriliyordu; ama bu arada yeni Yunan yönetimi ivedilikle davranarak dış sorunlarla ilişkin olarak Venizelos’un uyguladığı siyasa ya bağlı kalınacağını açıklamakla¹⁴⁶, İngiliz Başbakanı Lloyd George’un, Sevr Antlaşmasıyla ilişkin tutumunda direnmesine yardımcı oluyordu. Dışişleri Bakanı Lord Curzon da, Yunanistan’ı ve Antlaşmayı bırakmaktan yana değildi. Lord Curzon, yardımcılardan, Yunan yanlısı Harold Nicolson gibi, “olayların gelişmesini beklemek” siyasa ya uygulanmasını salık veriyordu¹⁴⁷.

Istanbul’daki İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold, 27 Kasım 1920’de Lord Curzon’a gönderdiği kapalı telyazısında, meydana gelen yeni durum nedeniyle, İstanbul’daki Bağlaşık çevrelerinde, pek doğal olarak, Sevr Antlaşmasında büyük ölçüde değişiklik yapılmasından kaçınılamıyacağı izleniminin yaratıldığını; Anadolu’nun ivedilikle yatıştırılması için, eski Rus sınırlarına dek uzanan ülkeyi Türkiye’nin gelecekteki sınırları içine almakla ve İzmir bölgesini tümüyle bir Yunan kesimi olmak yerine, Türk egemenliğinde, özel biçimde yönetilen ve uluslararası denete tabi tutulan bir il biçimine getirmekle Kemalistlerin çoğunluğunu memnun ederek bir uzlaşmaya varılması gerektiğini bildiri yordu¹⁴⁸.

¹⁴⁵ *Le Temps*, 13.11.1920; *L’Echo de Paris*, 24.11.1920.

¹⁴⁶ DBFP 1/XIII, s. 178; Zavitzianos II, s. 51, 100-101; Spiridonos, s. 54; Kordatu V, s. 543; Pipinellis II, s. 13, 59, 66-67; Sakellaropulu, s. 324-325; Vakkas, s. 426 vd.; Metaksas III, s. 35-38. 22 Kasım 1920’de Yunan askerî gücü başkomutanı General Paraskevopolos’un yerine atanan General Papulas, dış işler konusunda yeni yönetimin siyasa sınının daha önceki yönetimce uygulanan siyasa ya benzediğini ve Anadolu’da Bağlaşıklarla işbirliği yaparak, askerî harekâtı sürdüreceğini açıklamıştı. FO/5136/E 14766, İstanbul’daki İngiliz Genel Karargâhından Savunma Bakanlığına kapalı telyazısı, 25.11.1920.

¹⁴⁷ LG. F. 13/1/34, Lord Curzon’dan Lord Derby’ye kapalı telyazısı, Londra, 22.11.1920; FO/4685/C 14444, BDFP 1/XII, s. 551-552, Harold Nicolson’un andırısı, Londra, 20.12.1920. Nicolson, İngiliz politikasının değiştirilerek, Yunan kralı Konstantin’in desteklenmesini öneriyordu: Ayr. bkz. Mostras, s. 11-12; Sakellaropulu, s. 124.

¹⁴⁸ FO/5058/E 14960, DBFP 1/XIII, s. 193-194, Amiral Robeck’den Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 27.11.1920. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden J. A. Tilley, belgeye şu derkenarı not ediyordu: “Bağlaşklar, Antlaşmanın, kendi bağlaşkları olan Yunanlıları memnun etmek için kaleme alındığını,

Sir Horace Rumbold'un bu telyazısı, İngiltere Dışişleri Bakanlığında çeşitli yorumlara yol açıyordu. Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, İngiltere'nin, Antlaşmada yapmak istediği değişiklikler konusunda bir anlaşmaya varması ve bu konuda, tek bir örgüt biçimine getirilmesi gereken İstanbul ve Ankara yönetimleriyle görüşmelerde bulunması gerektiğini; esasen, Bolşeviklerin Mustafa Kemal'e yanaşmaları kaygısının bu denli bir siyasa uygulanmasını gerektirdiğini öne sürüyordu. J. A. Tilley adlı başka bir yetkili şöyle diyordu:

“Şunu unutmamak gerek: Antlaşma üzerinde direnirlerse, İttihat ve Terakki Derneği ve Bolşevik yandaşları, Türk siyasal sahnesine egemen olacaklar; Antlaşma değiştirilirse, Kemalistler belki Bolşeviklerden ayrılacaklar”¹⁴⁹.

İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı da, Sevr Antlaşmasının değiştirilmesini ve İstanbul'la Ankara'nın birleştirilmesinden doğacak yeni yönetimin başına Mustafa Kemal'in¹⁵⁰ getirilmesini öneriyordu. Genel Kurmay başkanlığına göre, Sevr Antlaşmasının ülkelerle ilişkin koşullarında büyük ölçüde değişiklik yapılması, Kemalistleri, Sovyet yönetimiyle olan ilişkilerini kesmeye üsteleyecek; Türkiye'yi Bağlaşık Devletlerle Rusya arasında tampon bir ülke biçimine getirmek fırsatına yol açacak ve böylece, İngiltere'nin İslâm ülkelerindeki huzursuzluğun nedenlerinin en önemlilerini ortadan kaldırmış olacaktı¹⁵¹. İngiliz Savunma Bakanı ve Devlet adamlarından Bonar Law, Chamberlain, Montagu ve Milner, bu görüşlere katılıyorlardı¹⁵².

İngiliz Parlâmentosunda, Türk yandaşı milletvekilleri, Antlaşmanın değiştirilmesi konusunda İngiliz yönetimine baskı yapmaya başlıyor; çeşitli sorular sorarak, Fransa'yla İtalya'nın değişiklik yapılmasından yana oldukları, yalnız İngiltere'nin buna engel olduğu

ama zaten Türklerden daha iyi olmıyan Yunanlılar bu ittifakı bıraktıklarından, Antlaşmanın değiştirildiği özürünü öne sürerlerse, acınacak bir duruma düşmekten kurtulabilirler”.

¹⁴⁹ FO/5291/E 15358, İngiliz gizli istihbarat raporu No. 30, Sofya, 22.11.1920 ve Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

¹⁵⁰ Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, yeni yönetimin başına İzzet Paşa'nın getirilmesinin daha iyi olacağı görüşünü öne sürüyordu.

¹⁵¹ DBFP 1/XIII, Genel Kurmay Başkanlığı andırısı, Londra, 7.12.1920.

¹⁵² Cab. P. 23/23, 70 (20) Ek III, İngiliz Kabinesi tutanakları, 2.12.1920.

izlenimini yaratıyorlardı¹⁵³. Ama Başbakan Lloyd George, tutumunu değiştirmiyor; İstanbul yönetimini bir yana bırakarak, Antlaşmayı yırtmaya ve türesel “*de jure*” yönetime karşı ayaklanan bir generalle görüşmeye gönülsüz olduğunu; Türklerin “doymaz” olduklarını; Yunan askerî kuvvetlerinin daha iyi olduğunu; Mustafa Kemal’in ordusunu birkaç gün içinde dağıttıklarını ve Bağlaşklar dilerlerse bunu yine başarabileceklerini; Boğazlardan geçerek Ankara’ya dek ilerleyebileceklerini öne sürüyor; Türk yanlısı milletvekillerine, Yunanistan’daki genel seçimin sonucundan ötürü, İngiliz yönetimini, siyasasını değiştirmeye sıkıştırmamaya çağırıyor; Akdeniz’in ve Yunan dostluğunun İngiltere için çok önemli olduğunu belirtiyor; Dışişleri Bakanı Lord Curzon gibi şu öğütte bulunuyordu: “Olayların gelişmesini bekliyelim; oldukça önemli İngiliz çıkarlarına dayanan antlaşmaları bir çırpıda yırtmam”¹⁵⁴.

Lloyd George’un bu demeci, yeni Yunan yönetimi ve halkını memnun etmekle birlikte Fransız basınının düşmanlığını körük-lüyordu. Özellikle *Le Temps* gazetesi, İngiltere’ye saldırıyor; bu ülkenin siyasasının, Yunanlıları Türklere, İstanbul yönetimini Ankara’ya karşı kullanmak ve Müslüman Asya kıt’asını Bolşeviklerle bölüşmek amacını güttüğünü öne sürüyordu. İngilizlerin Antlaşmayı değiştirmeye yanaşmamaları, Fransızların canını çok sıkıyordu, çünkü Suriye ve Kilikya’da karşılaştıkları ağır baskıdan, ancak Antlaşma değiştirilirse kurtulabileceklerine inanıyorlardı¹⁵⁵.

Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı M. Leygues’le Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri M. Berthelot, 3 Aralıkta verdikleri demeçlerde, Antlaşmanın değiştirilmesini öneriyor; İzmir Türklere geri verilirse, Mustafa Kemal’in bir uzlaşmaya yanaşması olasılığına

¹⁵³ FO/5112/E 15447, E 15719, E 15769 İngiliz Parlamentosunun 9, 15 ve 16.12.1920 oturumlarında sorulan sorular.

¹⁵⁴ Lloyd George’un 22.12.1920’de Avam Kamarasında yaptığı konuşma. H. C. Debs., 5 s., sütun 1893-1900; FO/5058/E 16015; FO/6505/E 294.

¹⁵⁵ *Le Temps*, 10.12.1920; ayr. bkz. FO/5041/E 15478, İngiliz büyükelçisi Lord Hardinge’den Lord Curzon’a telyazısı, Paris, 10.12.1920; FO/5136/E 15303, *Times*, 10.12.1920 - Fransız Başbakanı M. Leygues ve General Gouraud’nun, Fransız Senatosunun Dışişleri ve Maliye Komisyonları karma oturumunda verdikleri demeçler; FO/5181/E 16112, DBFP 1/XIII, s. 208-209, Lord Hardinge’den Lord Curzon’a yazı, Paris, 24.12.1920.

değiniyorlardı¹⁵⁶. Dokuz gün sonra M. Leygues, Bolşevik tehdidine ve Rusların Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varmaları olasılığına değiniyor; bununla birlikte, Mustafa Kemal'in, Bağlaşıklara karşı Bolşeviklerle birleşmeyi dilemediğini; Bolşevizmin Kafkasya ve Anadolu'ya yayılmasını önlemek amacıyla Bağlaşıkların Mustafa Kemal'le ivedilikle bir anlaşmaya varmaları gerektiğini; Fransız resmi çevrelerinin Sevr Antlaşmasının olduğu gibi onaylanmasına karşı çıktığını; Fransızlara, Suriye ve Kilikya'da üstlendikleri sorumlulukları yerine getirmede yardımcı olmak üzere, İzmir'in gene Türk egemenliğinde bırakılması esasıyla, Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılması gerektiğini öne sürüyordu¹⁵⁷.

Bu arada, İstanbul'daki İtalyan yüksek komiseriyle ataşemiliteri, kendi yönetimlerine ve meslektaşlarına, siyasetlerini değiştirerek Kemalistlerle doğrudan ilişki kurmalarını açıkça öneriyorlardı¹⁵⁸. 28 Kasım'da Londra'yı ziyaret eden İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, ertesi gün İngiliz meslektaş Lord Curzon'la görüşürken, İtalyan yönetiminin, Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılmasından ve Bolşeviklerle Kemalistler arasındaki ittifakı parçalamak amacıyla, mümkünse onu İstanbul'daki yönetimin bir üyesi yapmaktan yana olduğunu açıklıyor; Bolşeviklerle Kemalistler arasındaki ittifakın, Doğu dünyasının barışı için büyük bir tehlike olduğunu öne sürüyordu¹⁵⁹.

Sevr Antlaşmasının değiştirilmesine yönelik bu denli çabalardan esinlenen İstanbul yönetimi, Antlaşmayı onaylamayı erteliyordu¹⁶⁰. Antlaşmanın ivedilikle onaylanması için, 25 Ekim'de, Tevfik Paşaya, Bağlaşık yüksek komiserlerince ortak bir nota verilince, Osmanlı Sadrazamı duraksıyor, sıklıkla davranıyordu. İki gün sonra,

¹⁵⁶ DBFP 1/VIII, s. 842-852. Bağlaşıklar, Kral Konstantin Yunanistan'a dönerse, tüm yardımcı keseceklerini bu ülkeye bildirmek konusunda 4 Aralıkta bir karar alıyorlardı. A.g.e. s. 100. Buna karşın Konstantin, 6 Aralıkta Yunanistan'a dönmeye çağrılıyordu.

¹⁵⁷ FO/5181/E 14567, DBFP 1/XIII, s. 202, Lord Hardinge'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 12.12.1920.

¹⁵⁸ FO/5057/E 14034 ve FO/5059/E 16139, Sir Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazıları, İstanbul, 22.12.1920.

¹⁵⁹ FO/4903/C 12573, Lord Curzon'dan Roma'daki İngiliz büyükelçisi Buchanan'a yazı, Londra, 9.11.1920.

¹⁶⁰ *Times*, Londra, 10.12.1920.

o sıralardaki İngiliz yüksek komiseri Sir John de Robeck'i ilk kez resmen görmeye giden İstanbul yönetiminin Dışişleri Bakanı Sefa Bey, ilk olarak Kemalistlerle birleşilmesi, bunu Mebusan Meclisinin oturuma çağrılmasının izlemesi, en sonunda da Antlaşmanın onaylanması gereğine değiniyor; Antlaşma Padişah ve yönetimce ivedilikle onaylanırsa, Kemalistlerin buna epeyi içerliyeceklerini ve sonunda onları barışçı amaçlarla "yola getirme" fırsatının yitirilmiş olacağını belirtiyordu.

Bu görüşe karşın, Sir John de Robeck, Antlaşmanın ivedilikle onaylanmasından yana birçok noktalar öne sürüyor, ama Sefa Beyi hiç etkileyemiyordu. Ertesi gün Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında, İstanbul yönetimi ilkin Kemalistleri yola getirmeyi denemedikçe, yüksek komiserlerin, bu yönetimi, Antlaşmayı onaylamaya inandırmakta çok güçlük çekeceğini bildiriyordu¹⁶¹.

25 Ekim 1920 tarihli Bağlaşık ortak notasına karşılık veren İstanbul yönetimi, Anadolu'yla ilişki kuruluncaya dek, Antlaşmanın onaylanmasının ertelenmesini dileyiyor; ama yüksek komiserler, bunun onaylanmasında direnmek kararını alıyorlardı. Onların görüşlerine, Anadolu'daki Yunan ilerleyişinden bu yana epeyi zaman geçtiği ve en önemlisi, Kemalistlerin Ermenistan'ı yenilgiye uğratarak, Doğu'dan gelen Kızıl Ordu'yla bağlantı kurmaları nedenleriyle, Anadolu'ya gönderilecek bir uzlaştırma kurulunun başarı sağlaması beklenemezdi¹⁶².

İngiltere'nin İstanbul'daki yeni yüksek komiseri Sir Horace Rumbold, Antlaşmanın onaylanması için 13 Aralıkta Tefvik Paşa'ya baskı yapıyordu. Tefvik Paşa, Antlaşmayı onaylamaktan başka çıkar yol olmadığına inanıyor, ama Dışişleri Bakanı Sefa Bey, Fransız Başbakanı M. Leygues'nun demecinden sonra durumun değiştiğini; İstanbul yönetimi Antlaşmayı onaylarsa, yönetime oldukça zararlı bir bunluk yaratılacağı görüşünü öne sürüyordu¹⁶³. Bir hafta sonra,

¹⁶¹ DBFP 1/XIII, s. 165-168, Sir Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 28. 10. 1920. Bu arada Lord Curzon, Antlaşmanın ivedilikle onaylanması için Osmanlı yönetiminin sıkıştırılması konusunda Paris ve Roma'ya baskı yapıyordu. Lord Curzon'dan Lord Derby'ye (Paris) ve Kennard'a (Roma) yazılar, Londra, 3. 11. 1920.

¹⁶² FO/5057/E 14008 DBFP, 1/XIII, s. 172 ve 174, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 10. 11. 1920.

¹⁶³ DBFP 1/XIII, s. 203-204, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 16. 12. 1920.

Sir H. Rumbold, Antlaşmanın onaylanması için bu kez de Osmanlı Dışişleri Bakanına baskı yapıyor; ama Sefa Bey, gene M. Leygues'nun demecine ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın, Antlaşma onaylanmadığından kolayca değiştirilebileceği yolundaki sözlerine değinerek, buna yanaşmıyordu. Sefa Bey'e göre, Osmanlı yönetimi Antlaşmayı onaylarsa, büyük bir felâkete yol açarak, Kemalistleri, Bolşeviklerin kucağına atacaktı. Sir H. Rumbold, İstanbul yönetiminin Antlaşmayı onaylamıyacağını Lord Curzon'a bildirince, İngiliz Lordu, Yunanistan'daki durum açıklanıncaya dek, Antlaşmanın ivedilikle onaylanması konusunda İstanbul yönetimine başka baskı yapılmamasını öneriyordu¹⁶⁴.

ANADOLU'YA GÖNDERİLEN MAREŞAL AHMET İZZET PAŞA KURULU:

Antlaşmanın değiştirilmesinden yana başlayan akımı iyi bilen Kemalistler, kendi tezlerini gene öne getiren bazı önemli gelişmeler sonunda daha çok güvenlik duymaya başlıyorlar; B M M yönetiminin Dışişleri Bakanlığı, 28.12.1920'de Genel Kurmay Başkanlığına gönderdiği andırıda, Türklerin Antlaşmada değişiklik yapılmasından değil, yeni bir Antlaşma yapılmasından yana olduklarını bildiriyor, şunları ekliyordu:

“Belirgin koşullarımızı herkes biliyor. Türk ulusu, Fransız ihtilâlinin Olağan Haklar Bildirgesi ve Türkiye'nin Ulusal Andınının (Misak-ı Milli) tanınmasını dileyor. İlkelerimizi kabullenen düşmanlarımızla barış imzalamaya hazırız”¹⁶⁵.

Kemalistlerin Misak-ı Milli üzerinde direnişleri, Anadolu'da düzenliği ve İstanbul yönetiminin yetkisini yeniden kurma gereği, Bağlaşık yüksek komiserlerini, “ılımlı Kemalistlerin” dileyeyeceği kişilerden oluşan, yeterli bir kurulu Anadolu'ya göndermeyi İstanbul yönetimine önermeye sevk ediyordu. Bağlaşık yüksek komiserleri, “aşırı önderlerin” halkı belki aldatmaya yeltendiklerini; halk gerçeği öğrenirse, cesareti kırılacağını ve hiç olmazsa “ılımlı Kemalistler” arasında mantık ve akli selimin egemen olabileceğini öne sürüyor-

¹⁶⁴ FO/5059/E 16085, DBFP 1/XIII, s. 206-207 ve 209, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 21.12.1920 ve Lord Curzon'dan Sir H. Rumbold'a kapalı telyazısı, Londra, 26.12.1920.

¹⁶⁵ BMM Dışişleri Bakanlığından Genel Kurmay Başkanlığına, özel andırı No. 1314, 28.12.1920. HTVD No. 54, Aralık 1965, s. 1236.

lardı. Onlara göre, Anadolu'ya gönderilecek kurul, halkla ilişki kurarak durumu anlatacak; Barış Konferansıyla teati edilen nota ve öteki mevsum belgeleri gösterecek; Anadolu'daki Yunan başarıları ve Kemalist yenilgileri hakkında bilgi verecek; Kemalist önderler tutumlarını sürdürürlerse, Bağlaşık, özellikle Yunan ordusunun yeniden ilerlemesi ve bu kez İstanbul'un, dahası, tüm Türkiye'nin yitirilmesi olasılığı konusunda halkı uyaracak; ama şu "iyi haberi" de yayacaktı: Antlaşma kabul edilirse, asker kaydı ve savaş sona erecek; ülkede düzen, barış, iyi yönetim ve gönenc kurulacaktı.

Bağlaşık yüksek komiserleri, Anadolu'ya gönderilmesini önerdikleri kurulun sağlayacağı yararları şu açıdan da görüyorlardı: Kurul büsbütün başarı sağlamasa bile, en azdan Kemalistler arasına ayrılık tohumları serpecek ve onlara karşı askeri tedbirler alınmasını kolaylaştıracaktı. Sonra, kurulun Anadolu'da bulunduğu süreden yararlanacak olan İstanbul yönetimi, kendi ordusunu örgütleyecek ve gerektiğinde, Yunan ordusu yerine kendi askerî gücünü seferber edebilecekti¹⁶⁶.

Yüksek komiserlerin bu ortak önerileri, Bağlaşık başkentlerinde iyi karşılanıyordu. İtalyan yönetimi, kurul, bağlaşık temsilcilerinden oluşur veya Bağlaşık temsilcileri birlikte giderlerse, kurulun Anadolu'ya gönderilmesinden yana olduğunu açıklıyordu. Fransızlar da böyle bir kurulu destekliyor, ama Antlaşmanın onaylanmasına ve Ankara'yla uzlaşmaya varılmasına engel olduğunu öne sürdükleri Damat Ferit'in Sadrazamlıktan düşürülmesini istiyorlardı¹⁶⁷. Anadolu'ya bir kurul gönderilmesinden yana olan İngiltere Dışişleri Bakanlığında, Mustafa Kemal'le yandaşlarının, Ankara'da, Bolşevik-İttihat ve Terakki grubu karşısında gittikçe zayıflayarak, Enver Paşa'nın, Lenin'in ilkelerine karşı çıkan Mustafa Kemal'in yerini almak üzere olduğuna inanılıyor; Bakanlığın Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, şu görüşleri öne sürüyordu:

"Mustafa Kemal, kendi sorununun yitirilmiş olduğunu herhalde anlamış olsa gerek. Bu durumda, Türkiye'nin ve Osmanlı hanedanının bütün bütün ortadan kalkarak Bolşevizmin yayılması yerine, Türkiye ve Padişah adına Antlaşmayı ve Bağlaşık desteğini kabul

¹⁶⁶ FO/5054/E 9171, DBFP 1/XIII, s. 116-117, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 30.7.1920.

¹⁶⁷ Damat Ferit o sıralarda (Ağustos 1920) işbaşında bulunuyordu.

edebilir. Ona bu biçimde öneride bulunulmalı. Ankara'da Enver Paşa onun yerini alıncaya dek direnişi sürdüreceği yerde, gerek Veliâht Abdülmecit aracılığıyla gerekse kendisiyle doğrudan ilişki kurarak, durumu kabullenmeye, bağlılık ve yetkisini Ankara'dan İstanbul'a aktarmağa inandırılırsa, Türkiye'yi kurtarma çabalarına fazlasıyla katkıda bulunmuş olacak. Damat Ferit'in yerini alacak en iyi aday olduğu ona anlatılmalıdır. Durum onu, Sadrazamlığı kabule inandırabilir; böylece, Anadolu'yu belki yatıştırıp birçok sorunların çözülmesine yardımcı olabilir"¹⁶⁸.

Dışişleri Bakanı Lord Curzon da, Kemalistlerle İstanbul yönetimi arasındaki ilişkiler iyileşmezse, Anadolu'ya bir kurul gönderilmesinden yanaydı¹⁶⁹; ama, Antlaşmanın onaylanmasının Anadolu'yu yatıştıracağına inandığından, Kemalistlere bir kurul gönderilmeden önce, bunun onaylanmasını istiyordu¹⁷⁰. Lord Curzon'un görüşlerine katılan Müsteşar Lord Hardinge, Antlaşma onaylanmadan Anadolu'ya bir kurul gönderilmesinin tehlikeli bir siyasa olacağını, çünkü Mustafa Kemal'le pazarlık kapısını açacağını; Türk Milliyetçilerinin önderinin Antlaşmanın onaylanması için bunda belki değişiklik yapılması koşulunu öne süreceğini, ama bu oşulun kabul edilmeyeceğini iddia ediyordu. Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, herhangi bir Türk yönetimi, Antlaşmayı onayladıktan sonra Mustafa Kemal'e yanaşursa bunda başarı sağlamıyacağını; ilk adım olarak Mustafa Kemal'i, Antlaşmayı kabul etmesine ve normal bir durum meydana getirmek için işbirliği yapmasına inandırmak gerektiğini öne sürüyordu¹⁷¹.

24 Eylülde İstanbul'da toplanan Bağlaşık yüksek komiserleri, Padişahca Anadolu'ya gönderilecek kurulun, Kemalist önderlerin "yurtseverlik duygularına" son kez başvurmak; ayrıca, bu önderlerin ancak kuvvet kullanarak etkileyebildikleri ögelere cesaret vermekle görevlendirilmesi konusunda karara varıyorlardı. İngiliz yüksek komiseri Amiral Robeck'e göre, bu sıralarda bir çıkmaza giren Bağ-

¹⁶⁸ FO/5178/E 11702, gizli rapor, 12.8.1920.

¹⁶⁹ FO/5054/E 917, DBFP 1/XIII, s. 116-117, Lord Curzon'dan Amiral Robeck'e kapalı tel yazısı, Londra, 4.8.1920.

¹⁷⁰ FO/5055/E 11596, Lord Curzon'dan İtalyan büyükelçisi Marquis Imperiali'ye yazı, Londra, 1.10.1920.

¹⁷¹ FO/5055/E 11658 Lord Derby'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 20.9.1920 ve Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

laşıklar, daha çok şiddete başvurmadan, özellikle gene Yunan ordusunu kullanmadan (zaten Yunanlılar bunun için dileklerini arttıracaklardı) veya o sıralarda işbaşında olan Damat Ferit kabinesine malî ve askerî her biçim yardımında bulunarak ülkede düzenin yeniden kurulmasında bir araç olarak kullanmadan önce, sorunu barış yoluyla çözüme bağlamak amacıyla son bir deneyde bulunmaktan yanaydılar¹⁷².

Kemalistlerle uzlaşmaktan yana olmıyan Damat Ferit, bu çabalara karşı çıkıyordu. 25 Eylülde kendisiyle görüşmeye giden Bağlaşık siyasi yetkililerine şu görüşleri açıklıyordu: Baskı uygulamadıkça Anadolu'da bir uzlaşmaya varmak olanaksızdı. Dolayısıyla, tasarlanan kurula Bağlaşık temsilcileri de katılmalı; "âsi akımın en aşırı önderleriyle" görüşülmemeliydi. 27 Eylülde İngiliz yüksek komiseri Sir John de Robeck'i görmeye giden Damat Ferit, aynı görüşleri tekrarlıyor; bu inatçı tutumuyla, İngiliz yüksek komiserini, Fransız meslektaş gibi, Damat Ferit'in işbaşından çekilmesi gereğine inandırıyor. Bu gelişmelerin ardından, yüksek komiserler, İstanbul yönetimini, Anadolu'ya kurul göndermeye bir nota ile çağırarak ve Damat Ferit yönetimi işbaşında kalırsa, kurulun başarı sağlamasının olanak dışı olduğunu sözlü olarak, Tefvik Paşa aracılığıyla Padişaha duyurmak kararını alıyorlardı. Esasen Tefvik Paşa'yı, Damat Ferit'in yerini alabilecek en uygun aday olarak görüyorlardı¹⁷³.

Yüksek komiserlerin bu kararını kabullenen Bağlaşık Devletleri, Sevr antlaşmasını ivedilikle onaylaması ve bunun ardından Damat Ferit'in işbaşından uzaklaştırılması için Padişah üzerinde etkilerini kullanmak yoluna gidiyorlardı. Damat Ferit kabinesinin yerine, yüksek komiserlerin seçeceği ve Kemalistleri "yola getirebilecek" kişiler atanacak; yeni kabine, yine yüksek komiserlerin seçeceği kişilerden oluşan bir kurulu Anadolu'ya gönderecekti. Bu kurula, Bağlaşık temsilcileri katılmayacaklardı. İstanbul yönetimi, Bağlaşıklarca desteklendiğini açıklayarak, kurulu daha güçlü bir biçime getirecek; kurul, Ana-

¹⁷² FO/5056/E 11862, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 25.9.1920. Lord Curzon, 30 Eylülde Amiral Robeck'e gönderdiği telyazısında, İngiliz yönetiminin, kurul Anadolu'ya hareket etmeden önce, Antlaşmanın imzalandığı biçimde onaylanmasını dilediğini; dolayısıyla, bunu sağlamasını salık veriyordu.

¹⁷³ FO/5056/E 12183, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 1.10.1920.

dolu'ya varınca, gerçek durumu ve "Bağlaşıkların, Türkiye'nin kalkınması için iyi emeller beslediklerini"; Antlaşmaya karşı koymanın boşuna ve tehlikeli olacağını; Türkiye'de birliği sağlamanın kazançlarını halka anlatacaktı. Kemalistleri bir olup bitti önünde bırakarak, Antlaşmanın pazarlık konusu yapılmasına fırsat vermemek için ivedilikle onaylanmasından yana olan İngiltere, Padişah tahtından çekilir kaygısıyla bu görüşten vazgeçiyordu¹⁷⁴.

Bu arada Damat Ferit'in işbaşından çekilmesi ve Tevfik Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi, Ankara ile İstanbul'un arasını bulmaya yönelik çalışmalara karşı büyük bir engeli ortadan kaldırıyordu. Esasen Tevfik Paşa, Anadolu'yu yatıştırmak ve yönetimdeki ikiligi ortadan kaldırmak amacıyla işbaşına gelmişti¹⁷⁵. Dolayısıyla, bu konuda Ankara'yla doğrudan doğruya görüşmelerde bulunmaktan yanaydı.

Bir süreden beri "ılımlı Kemalist sempaticanı" olarak tanınan ve Tevfik Paşa Kabinesinde İçişleri Bakanı olarak görevlendirilen Mareşal Ahmet İzzet Paşa, İstanbul'la Ankara'yı barıştırmak amacıyla, Mustafa Kemal'e başvurarak görüşme önerisinde bulunuyor¹⁷⁶; buna olumlu biçimde karşılık veren Mustafa Kemal, İzzet Paşa'nın önemli bir bakanlık işgal ettiği yeni yönetimin işbaşına geçmesinden ötürü B M M'nin memnurluğunu belirtiyor; Türk Milliyetçilerinin, Wilson ilkelerine göre ülkenin bütünlüğünü sağlayacak bir yönetim kurulması amacını güttüklerini ve ulusal birliğin ancak B M M'nce saptanan şu koşullar uygulanırsa sağlanabileceğini öne sürüyordu:¹⁷⁷ Sevr Antlaşmasının ulusal onur ve bağımsızlıkla bağdaşmayan ülkesel, askerî, malî ve iktisadî hükümleri kabul edilmemeli; yetkili bir murahhas kurulu yeni bir antlaşma imzalamadan, yönetim, Sevr Antlaşmasını kabullenmemeli ve uygulamamalı; Ankara yönetiminin ulusal ve uluslararası tüm antlaşma, karar ve sorumlulukları üstlenerek yerine getirilmeli; Boğazlar tümüyle silâhdan arındırılarak, tüm devletlerin seyrüseferine açık bulundurulmalı; İzmir ve dolaylarıyla Edirne, Yunanlılarca ivedilikle boşaltılarak Bağlaşıklarca kontrol altına alınmalı – bu bölgelerin kaderi, adil ve yansız bir

¹⁷⁴ FO/5056/E 12741, Amiral Robeck'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 14.10.1920.

¹⁷⁵ FO/6469/E 5233, Türkiye yıllık raporu, 1920.

¹⁷⁶ *Söylev* II, s. 352; *Speech*, s. 432.

¹⁷⁷ FO/5172/E 14883, İngiliz gizli istihbarat raporu, 4.11.1920.

kuruluşca, bölgelerdeki halkın oyuna göre saptanmalı; Damat Ferit Kabinesinin Anadolu akımına karşı çıkardığı “haksızca ve akıl dışı” fetva kaldırılmalı; ulusal akıma katılanlara koşulsuz genel af uygulanmalı¹⁷⁸.

İzzet Paşanın, Osmanlı Bakanlar Kurulunda 1 Kasım günü açıkladığı bu Kemalist koşulları, İstanbul yönetiminin görüşlerinden bütün bütün değişti; ama İzzet Paşa, Bağlaşkların, özellikle İzmir bölgesi, Trakya, mali denetim, kapitülasyonlar ve Boğazlar sorunlarıyla ilgili olarak Antlaşmada bazı değişiklikler yapmayı kabullenenecekleri yolunda Ankara’ya güvence vererek, Kemalistleri, tutumlarını değiştirmeye inandıracaklarını sanıyordu. Osmanlı Kabinesinin de onayıyla, Mustafa Kemal’e yazarak, Kabinenin görüşlerini açıklayıp bir görüşme yapılmasını dileyince, Mustafa Kemal, bunu kabullenerek Bilecik’de görüşmelerini öneriyordu¹⁷⁹.

Bu arada, İstanbul yönetimi, 4 Kasım günkü toplantısında, kurula verilmek üzere şu yönergeyi hazırlıyordu: Yönetimin, Sevr Antlaşmasını onaylayarak uygulamakla sorumlu olduğu; bunu yapmazsa, ne denli özverilerde bulunmak zorunda kalacağını, Antlaşma uygulanır, ülkede düzen ve barış olur ve Bağlaşık devletlerle dostluk bağları kurulursa, onlardan ne gibi ödünler sağlanabileceğini Kemalistlere anlatmalı; onlardan başlıca koşul olarak Antlaşmayı kabullenmeleri, B M M’ni kapatmaları istenmeli; genel seçimden sonra Mebusan Meclisinin toplanması; tüm yürütme gücünün merkezi hükümetin elinde birikmesi; aradaki anlaşmazlıkları çözümlenmek amacıyla, merkezi hükümet ve Kemalist temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulması; Anadolu akımına katılanlara koşulsuz genel af uygulanması ve Kemalistlerce imzalanan tüm antlaşma ve kabul edilen yasaların gözden geçirilmesi gereği bildirilmelidir¹⁸⁰.

İstanbul yönetimi Mustafa Kemal’le pazarlık yapacak güce sahip değildi. Esasen Mustafa Kemal’in Sevr Antlaşmasını olduğu biçimde kabullenmesini beklemek safdillik olurdu. Yunanistan’da Venizeloculara indirilen darbeden, Kırım’da Wrangel ordusunun yenilgiye uğratılmasından ve Kâzım Karabekir’in Ermenilere karşı kazandığı

¹⁷⁸ FO/5058/E 14918, Mustafa Kemal’den İzzet Paşa’ya telyazısı, Ankara, 26.10.1920.

¹⁷⁹ FO/5172/E 15112, İngiliz gizli istihbarat raporu, 11.11.1920.

¹⁸⁰ FO/5058/E 15778, gizli siyasi rapor, 10.12.1920.

büyük zaferden sonra, merkezi hükümetin, Bağlaşık Devletlerle yeniden görüşmelerde bulunarak, halkın emellerine daha uygun ödünler alabileceği konusunda Kemalistler arasında iyimser duygular egemen olmuştu. Bağlaşıklar Türklere ödün verseler, Kemalistler, onlarla her bakımdan anlaşmaya varmaktan yana olacaklardı. Mustafa Kemal'in kendisi, İzzet Paşa'ya gönderdiği mektupta, B M M'nin, gizli oturumlarından birinde şu koşulları karar altına aldığını bildiriyordu: B M M, merkezi hükümetin ülkede ulusal birliği tekrar kurma çabalarını destekleyecek; ama bu yönetim, Sevr Antlaşmasının Wilson ilkelerine göre değiştirileceği yolunda Bağlaşıklardan güvence almalıdır. Bunun ardından, B M M, Doğu'da barışın kurulması için ve Bağlaşık Devletlerin çıkarlarıyla bağdaşan bir siyasa uygulamaya başlayacak; ulusal örgüt, normal durum tekrar kuruluncaya dek, çalışmalarını sürdürecektir; daha sonra tümüyle kaldırılacak veya siyasi bir parti biçimine getirilecek; ama görüşmelerin sonuna dek, Ankara yönetimi işbaşında kalacak; anlaşmaya varılırsa, devlet işleri tek yönetim altında birleştirilecek¹⁸¹.

Mareşal Ahmet İzzet Paşa, bu koşullardan bazılarını olsun kabullenmeden ve Antlaşmanın değiştirileceği yolunda Bağlaşık Devletlerinden güvence almadan Anadolu'ya gitmenin boşuna olacağını anlıyordu. Bu nedenle, Osmanlı Bakanlar Kurulundan, Bağlaşık Devletlerin, Kemalist koşullarını son olayların ışığı altında nasıl karşıladıklarını öğrenmesini dileyor; Dışişleri Bakanı Sefa Bey'e, Sevr Antlaşmasının değiştirilmesi konusunda Bağlaşık yüksek komiserleri arasında fikir yoklaması yapmak yetkisi veriliyordu¹⁸². Bunun üzerine, Sefa Bey, 24 Kasım 1920'de Sir Horace Rumbold'la görüşüyor; İngiliz yüksek komiseri, Anadolu'ya gönderilecek kurulun görevini yerine getirmesini beklemek gecikmelere yol açacağından, Türk yönetimini, Sevr Antlaşmasını onaylamaya çağırıyor¹⁸³; bir bakıma, Bağlaşıkların Antlaşmayı değiştirmek niyetinde olmadıklarını gösteriyordu.

Böylece, Anadolu'ya gönderilecek kurul, henüz yola çıkmadan, başarısızlıkla karşı karşıya kalıyordu, çünkü Kemalistleri, Sevr Ant-

¹⁸¹ FO/6497/E 135, Mustafa Kemal'den İzzet Paşa'ya kapalı yazı, Ankara, tarihsiz. (22.11.1920'de Osmanlı Bakanlar Kurulunda okundu).

¹⁸² FO/5058/E 15778, gizli rapor, 16.12.1920.

¹⁸³ DBFP 1/XIII, s. 190-191, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 24.11.1920.

laşmasını kabule inandırmak için, Yunanlıların Anadolu içlerine dek ilerlemeleri tehlikesinden başka öne sürebileceği uyarıcı araçlar yoktu¹⁸⁴. Durum bu kertede iken, bu sıralarda büyüklük (megalomani) taslayarak kendisini Türkiye'nin birleştiricisi, belki geleceğin Sadrazamı olarak gören Ahmet İzzet Paşa, herşeyi şansa bırakarak, Anadolu'ya gitmek kararını alıyordu. Ahmet İzzet Paşa, Donanma Bakanı Salih Paşa, Tarım ve Ticaret Bakanı Hüseyin Kâzım, "ulemadan" Fatin Efendi, İstokholm eski büyükelçisi Cevat Bey ve Bab-ı Ali hukuk danışmanı Münir Bey'den oluşan kurul, 3 Aralık 1920'de kararsızlık ve kuşku havası içinde İstanbul'dan Anadolu'ya hareket ediyordu¹⁸⁵.

İzzet Paşa'nın Anadolu'ya esaslı öneriler getirmediğini iyi bilen Mustafa Kemal, yurtseverlik duyguları kuşku götürmeyen Bakanlardan oluşan bir kabinenin gönderdiği bu kurulu kabul etmemezlikten gelemezdi. Ulusal akımın başlıca amaçlarından biri, ulusu birleştirmek olduğuna göre; Türk sorununu barış yoluyla çözümlenmesi konusunda İstanbul yönetimince öne sürülen önerilere karşı çıkılması etkisiz kalamazdı¹⁸⁶. Sonra Mustafa Kemal, Ahmet İzzet Paşa kurulunu Moskova'ya karşı bir koz olarak da kullanabilirdi, çünkü o sıralarda Bolşevikler, İttihat ve Terakki Derneği üyeleriyle ve Mustafa Kemal'in yerini almaya hazırlanan Enver Paşa'yla düzen çeviriyorlardı¹⁸⁷.

5 Aralık 1920 günü Mustafa Kemal, beraberinde Albay İsmet Bey ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami olduğu halde Bilecik'teki garda İstanbul kurulunu kabul ediyor; ama kurul üyelerine, İstanbul yönetimini ve kendilerini o yönetimin üyeleri olarak tanımadığını; dolayısıyla, kendileriyle resmî temsilciler olarak görüşemeyeceğini çekinmeden bildiriyor; bu beklenmedik azarlama önünde şaşırıp

¹⁸⁴ FO/6497/E 138, İngiliz gizli istihbarat raporu No. 97, 4.12.1920.

¹⁸⁵ FO/5058/E 15535, DBFP 1/XIII, s. 196-198, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 6.12.1920. İzzet Paşa, İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold'la danışmalarda bulunmak üzere 2 Aralıkta Sefa Bey'le birlikte onu görmeye gidiyor; Rumbold, Anadolu'da Kemalistlerin elinde bulunan İngiliz savaş tutsaklarının serbest bırakılmaları için elinden geleni yapmasını İzzet Paşa'dan dileyordu.

¹⁸⁶ FO/6497/E 840, Mustafa Kemal'in 4.12.1920'de BMM'de yaptığı konuşma.

¹⁸⁷ FO/5172/E 16089, İngiliz gizli istihbarat raporu No. 96, 27.11.1920.

kalan kurul üyeleri, Mustafa Kemal'le özel ve kişisel olarak görüşmeyi kabulleniyorlardı. Birkaç saat süren görüşmeler sırasında, kurul üyelerinin İstanbul'dan esaslı öneriler getirmedikleri açıkça anlaşılıyordu. Zaten Bağlaşıklar, Antlaşmada herhangi bir değişiklik yapılacağını gösteren en küçük ipucu bile vermemişlerdi; dolayısıyla İzzet Paşa ve İstanbul yönetimi, umutlarını Bağlaşık Devletlerin küçük rütbeli yetkililerine veya sorumsuz kişilerce verilen sahte güvencelere bağlamışlardı ve Kemalist dileklerini yerine getirecek yetki ve güce sahip değillerdi.

Mustafa Kemal, İzzet Paşa kurulunun tüm ülkede yapacağı zarar ve yaratacağı tehlikeyi hemen seziyordu: Anadolu, bir barış kurulunun geldiğini öğrenirse; o sıralarda örgütlenmekte olan ordunun morali bozulabilirdi¹⁸⁸. Öteyandan, İzzet Paşa ve arkadaşlarının ulusal akıma katılmaya geldikleri Anadolu'da duyurulursa, halkın morali yükseltilmiş olurdu. Mustafa Kemal, ustalıklı davranarak, kurulun yaratmış olduğu kötü etkiyi gidermek amacıyla, kurulun İstanbul'a dönmesine izin vermiyor; İstanbul'lu önderlerin ulusal akıma katılmaya geldiklerini basın aracılığıyla yayımlıyor ve onları, kendisiyle birlikte Ankara'ya götürüyordu¹⁸⁹. Böylece, Mareşal Ahmet İzzet Paşa kurulu, Bağlaşıkların açısından büyük başarısızlığa uğruyor; Kemalist açısından ise, ulusal soruna büyük ölçüde katkıda bulunuyor; Kemalistler ustaca davranarak, düşmanlarını tuşa getiriyorlardı¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Çok geçmeden, İzzet Paşa kurulunun kötü etkileri görünmeye; daha fazla kan dökülmeden barışa kavuşmak, Ankara yönetimine karşı bir propaganda aracı olarak kullanılmaya başlıyordu. Durumdan yararlanan milis gücü önderi Çerkez Ethem, Ankara yönetimine karşı ayaklanıyor ve 29 Aralık 1920'de BMM'ne şu biçimde kesin süreli bir öneri (ülmatom) gönderiyordu: "Ülke, savaştan yorgun düştü. İzzet Paşa kuruluna, İstanbul'a dönerek barış görüşmelerinde bulunması için izin verilmelidir. Ordunun ve ulusun duygularını yansıtıyorum". Bunun ardından ulusal güce karşı savaşmaya başlayan Çerkez Ethem, sıkıştırıldığı bir sırada Yunanlılara sığınıyordu. Adivar, s. 237.

¹⁸⁹ *Söylev II*, s. 364; *Speech*, s. 445-446; Adivar, s. 233-236; *Anadolu Ajansı*, 6.12.1920; FO/6464/E 842, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 8.1.1921.

¹⁹⁰ FO/6464/E 346; DBFP 1/XIII, s. 213-214, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 31.12.1920. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, belgeye şu derkenarı not ediyordu: "...Türklerin şimdi bize başvurularını gerektirecek pek az neden var. Askerî zayıflığımızı, Bağlaşıklar arasındaki ayrılıkları biliyorlar. Öte yandan parasızlık onları çabalarından hiç vazgeçirmiyor, çünkü bunu normal sayıyorlar. İşin tuhafı, daha inatçı ve daha küstah olmamalarıdır".

İngilizler, İzzet Paşa kurulunun Ankara'da "tutuklanmasından" hiç de memnun kalmamışlardı. Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden W. S. Edmonds, bu konuyla ilişkin olarak şu yorumda bulunuyordu:

"Onun (İzzet Paşa'nın) İstanbul'da bulunması daha iyi olacak, çünkü orada kendisini bir aşama etkileyebiliriz. Ankara'da kalırsa, bir ihtimalle İstanbul yönetimi çökecek ve yerine yeni bir yönetim kurmak çok güç olacak".

Öteki yetkililerden D. G. Osborne da şu yorumda bulunuyordu:

"İzzet, görüşmelerde bulunabilecek tek kişi olduğundan, sonunda İstanbul'la Ankara'yı barıştıracak yönetimi kurabilecek tek kişidir"¹⁹¹.

LONDRA KONFERANSI:

1921 Ocağında, Kemalistlerin gerek Doğu gerek Batı görüşünce esinlikleri artmış bulunuyordu. Damat Ferit'le Eleftherios Venizelos'un iktidardan düşmeleri; Anadolu'ya gönderilen Ahmet İzzet Paşa kurulunun başarısızlığa uğraması; Türklerle Rusların gene birbirlerine yanaşmaya başlamaları; Kemalistlerin Ermenileri yenilgiye uğratmaları; Kilikya'da Fransızlara karşı büyük askeri başarılar sağlamaları; Çerkez Ethem'i yenerek milis gücünü bastırmaları ve 10 Ocak 1921 günü Albay İsmet Bey komutasındaki Kemalist gücünün I. İnönü Savaşında Yunan ordusuna büyük bir darbe indirmesi¹⁹²; Bağlaşık Devletlerini, özellikle İngiltere'yi, Sevr Antlaşması ve Türk ulusal akımıyla ilişkin siyasetlerini yenibaştan gözden geçirmek gereğine inandırıyor.

İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold, 20 Ocak 1921'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında, Mustafa Kemal'in bundan böyle "bir haydut elebaşısı" olarak nitelenemeyeceğini; Anadolu'nun yabancı işgalinde olmıyan

¹⁹¹ FO/6464/E 68, İngiltere Dışişleri Bakanlığı derkenarları, Londra, 3.1.1921.

¹⁹² BTTD, 17.2.1969, s. 17; Saral, s. 229. Yunanlılar, "Kovalitsa - Kovalıca" askerî harekâtı olarak adlandırdıkları bu savaşta, "yeni Türk ordusunun değerini anlamak" amacını güdüyor, ama Kıral Konstantin'in atadığı yeni ordu komutanlarının yetersizlikleri meydana çıkıyordu. Spiridonos, s. 110-115 ve 150; Papulas, s. 23-24; Gonatas, s. 154-156; Metaksas III, s. 42-43.

tüm bölgelerinin, Ankara yönetiminin “pençesinde” olduğunu ve bu yönetimin, tüm yürütme yetkilerini bir bakıma yeterli olarak uyguladığını; yakın bir gelecekte parasızlıktan çökmesinin beklene-meyeceğini; halkın çoğunluğunun ses çıkarmadan onun yetkisini tanıdığını; Müslüman ögelerin çoğunun, ulusal akımı, Türkiye'nin en iyi çıkarlarıyla bağlaşıklık yaparak, bunu tüm güçleriyle desteklediklerini bildiriyor; ulusal akımın “çoşan önderlerinin” kendi yeterliklerine güvendiklerini; İtalya'dan başka öteki Bağlaşıklık Devletlerine, özellikle İngiltere'ye karşı oldukça düşmanca davrandıklarını ekliyordu. Rumbold'a göre, Sevr Antlaşmasında değişiklik yapılacaksa, Bağlaşıklar, Yunanistan'a karşı duydukları küskünlüğü özür olarak kullanarak, ülkeler konusunda yeni bir anlaşma yapmalı ve İstanbul'dan başlayarak, tüm ülkeye yayılacak biçimde, Padişahın çevresinde yeni bir güç yaratmalıydılar¹⁹³.

İngiliz Kabinesi, 20 Ocakta Doğu sorununu görüşüyor ve Sevr Antlaşmasında bazı değişiklikler yapılması amacıyla, Başbakan ve Dışişleri Bakanına, Paris'de görüşmelerde bulunmak yetkisini veriyordu; ama Kabineye göre, Sevr Antlaşmasının başlıca koşullarında, özellikle Trakya, Çatalca sınırı ve Kutsal Bölgelerin korunmalarıyla ilişkin koşullarda değişiklik yapılmamalı; Kral Konstantin'in tanınmasına karşılık, İzmir, bir Türk valinin yönetiminde Cemiyet-i Akvam'ın denetimine verilmeli; tüm sorunu çözümlenmek amacıyla İstanbul'da bir konferans düzenlenmeli idi¹⁹⁴.

Fransızlar da, Antlaşmada bazı değişiklikler yapılmasından yanaydılar. Londra'daki Fransız Maslahatgüzarı M. de Fleuriau, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşar yardımcısı Sir Eyre Crowe'la 7 Ocak 1921'de görüşürken, Bağlaşıkların Mustafa Kemal'e bazı ödünler vererek, kendisiyle, Sevr Antlaşmasının güvence altına aldığı önemli çıkarları sağlayacak bir anlaşmaya varmalarını; Fransa'nın Kilikya'yı boşaltmak zorunda kaldığını, ama buna karşılık, Mustafa Kemal'den ödün koparabileceğini; esasen Mustafa Kemal'in de, Kilikya'nın barış yoluyla boşaltılması için birçok ödünler vermeye hazır olduğunu; Yunanlıların İzmir'i yönetmelerini, ama Padişahın bu kent üzerindeki hakkının görünüşte tanınmasını sağlayacak bir

¹⁹³ FO/6464/E 1006, DBFP 1/XVII, s. 21-24, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 20.1.1921.

¹⁹⁴ A.g.e., İngiliz Kabinesi toplantısı, Londra, 20.1.1921.

formül bulunabileceğini öne sürüyordu. Buna karşılık veren Sir Eyre Crowe, Mustafa Kemal'le iş görülürken, ilk davranışın ondan gelmesi gerektiğine değiniyor; o sıralarda Bolşevik baskısı altında adeta bunaldığını; Bağlaşıklarla anlaşmaktan belki memnun kalacağını; böylece, Bolşeviklere karşı sağlam bir savaş kesimi kurulabileceğini söylüyordu¹⁹⁵. Dört gün sonra, Fransız Cumhurbaşkanı M. Millerand, Paris'ten geçmekte olan İngiliz Savunma Bakanı Winston Churchill'e, Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılması gerektiğini bildiriyordu¹⁹⁶.

Doğu Sorunu'nun tekrar incelenmesi için hazırlanan ortamın ardından, İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 16 Ocak 1921'de M. Leygues'un yerini alan yeni Fransız Başbakanı Aristide Briand ve İtalya'nın yeni Dışişleri Bakanı Kont Sforza'yla durumu görüşmek üzere 20 Ocakta Paris'e gidiyorlardı¹⁹⁷. 21 Ocak 1921'de yapılan Paris görüşmeleri sırasında, Fransız Başbakanı Aristide Briand, Bağlaşıkların aşırı tedbirler alacak esaslı özürleri olmadığından, Sevr Antlaşmasında bazı değişiklikler yapılmasını öneriyor; onun ardından söz alan Kont Sforza, Anadolu'daki Bolşevik tehlikesi ve akımına değinerek, İtalyan halkının, Bağlaşıkların hak ve çıkarları ihmal edilmemek koşuluyla bir uzlaşmaya varılmasından yana olduğunu; ama Türk sorununun ancak Kemalistlerin de yandaş olacakları bir anlaşmayla dayanıklı biçimde çözümlenebileceğini öne sürüyordu.

Mustafa Kemal'i, İstanbul dışındaki tüm ülkenin gerçek yöneticisi olarak kabullenen Lord Curzon, Sevr Antlaşmasının esaslı biçimde gözden geçirilerek, Türklere "ayrıntı üzerinde" ödün verilip verilmeyeceğinin araştırılmasını; Kemalistlerin "yola getirilmeleri" gerektiğini; Anadolu'daki durumun oldukça kötüye gittiğini; Mustafa Kemal'le Bolşevikler arasında "bellisiz görüşmelerin" yapılmakta olduğunu ve bunların iki yan arasında "olağan olmıyan tehlikeli bir ittifaka" yol açabileceğini belirtiyordu. Lloyd George ise, Bağlaşıkların, kendi politikalarını, Venizelos'un değil, Yunan halkının üzerine kurduklarını ve Mustafa Kemal'in "çıkardığı olaylar" yüzün-

¹⁹⁵ FO/6464/E 508, DBFP 1/XVII, s. 5-7, M.de Fleuriau'yla Sir Eyre Crowe arasında yapılan görüşme, Londra, 7.1.1921.

¹⁹⁶ LG. F/9/2/54, M. Millerand - W. Churchill görüşmesi, Paris, 11.1.1921.

¹⁹⁷ DBFP 1/XV, s. 4.

den, bu politikanın bir yana bırakılmasını öneremeyeceğini; Türk dostluğunun Bolşevikler için değersiz olduğunu öne sürüyordu.

Onun ardından söz alan Briand, Bağlaşklar bir konferans düzenlerlerse, bunun “aşırı ve ılımlı Kemalistleri” birbirlerinden ayırarak, Mustafa Kemal’i, konferansa katılmaya karşı çıkarsa, ılımlıların yardımından yoksun bırakacağını öne sürünce, öteki temsilciler, önerisini kabullenerek, Türk ve Yunan yönetimlerini bir konferansa katılmaya çağırarak kararını alıyorlardı¹⁹⁸. Ertesi gün Aristide Briand, Paris Konferansının başkanı olarak, İstanbul ve Atina’daki Fransız diplomatik temsilcilerine gönderdiği benzer telyazılarında, onlara, akredite edilmiş buldukları yönetimleri, 21 Şubat 1921’de Londra’da toplanacak bir konferansa çağrılarını bildiriyor; konferansın, Sevr Antlaşmasını esas tutarak, son olayların ışığında kaydedilen gerekli değişiklikleri yapmak amacıyla Doğu Sorunu’nu görüşeceğini; Türk yönetimine gönderilecek çağrıda, Mustafa Kemal’in veya, Ankara yönetiminin yetkili bir temsilcisinin de Osmanlı murahhas kuruluna katılması koşulunun öne sürülmesi, ama bu konuda Ankara’ya Bağlaşkların değil, İstanbul yönetiminin bilgi vermesi ve karşılık alması gereğine değiniyordu¹⁹⁹.

İstanbul’daki Bağlaşık yüksek komiserleri, Londra Konferansıyla ilişkin olarak 26 Ocak 1921’de Tefvik Paşa’ya ortak bir çağrı gönderir göndermez²⁰⁰; Osmanlı Sadrazamı çağrıyla kabullenerek, karşılık olarak, Kemalistlerin dileklerine yaklaşık bir dilekçe gönderiyor²⁰¹; aynı zamanda, Osmanlı kuruluna katılmak üzere, tümüyle yetkili bir kurul göndermesi için ivedilikle Mustafa Kemal’e başvuruyor;

¹⁹⁸ DBFP 1/XV, s. 30-36 ve 1/XVII, s. 28; FO/6464/E 1207, Bağlaşkların Paris Konferansı, 25.1.1921.

¹⁹⁹ FO/6464/E 1208, DBFP 1/XVII, s. 29, Lord Hardinge’den Lord Granville’e (Atina) ve Sir H. Rumbold’a (İstanbul) kapalı telyazıları, Paris, 26.1.1921. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne, belgeye şu derkenarı not ediyordu: “Bu, Türkleri, özellikle Milliyetçileri memnun etmelidir, çünkü onların varlığını ve siyasalarını haklı gösteriyor. Ama aynı zamanda, belki de, Kemalist - Bolşevik ilişkilerinde bir bunalım yaratacak. Bunun ilk sonucu olarak, İzzet Paşa’nın (İstanbul’a) dönmesini ve Türk kuruluna başkanlık etmesini umarım. Ayr. bkz. *Efimeris*, 28.2.1921, s. 225; Rentis, s. 54; Laskaris, s. 166.

²⁰⁰ FO/6464/E 1227, DBFP 1/XVII, s. 29-30, Sir H. Rumbold’dan Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 26.1.1921.

²⁰¹ DBFP 1/XVII, s. 36-37, Sir H. Rumbold’dan Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 28.1.1921; CP 1536, 27.1.1921.

Yunanlıların, konferansı etkilemek için, on gün içinde saldırıya geçmek amacıyla İzmir'e bir kolordu ve Trakya'dan Anadolu'ya asker taşımakta olduklarını "inanılır kaynaklardan" öğrenmiş bulunduğunu öne sürerek, bir bakıma Mustafa Kemal'e şantaj yapmaya yelteniyordu²⁰².

Buna karşılık veren Mustafa Kemal, İstanbul yönetimini tanımadığını; Türkiye'nin alinyazısını eline alan, türeye uygun, bağımsız ve tek egemen kuruluşun B M M olduğunu; dışişlerle ilişkin olarak ancak bu Meclise başvurulabileceğini; Bağlaşık Devletler, Doğu Sorunu'nu Londra'da yapılacak bir konferansda hak ve adalet çerçevesi içinde çözümlenmek ister ve bu konuda B M M yönetimine başvururlarsa, çağrılarının olumlu karşılanacağını bildiriyordu²⁰³. Tefvik Paşa'ya gönderdiği özel bir mesajda, onun bir devlet adamı olarak niteliklerine ve yurtseverliğine değiniyor; Ankara yönetimiyle birleşerek, Türk siyasal hayatındaki ikiliğe son vermeğe ve Padişahı, ulusal dilekleri yansıtacak tek kuruluş olarak B M M'ni tanımaya inandırmaya çağırıyor; şu koşulları öne sürüyordu:

²⁰² Tefvik Paşa'dan Mustafa Kemal'e kapalı telyazısı, İstanbul, 27.1.1921. *Söylev* II, s. 384-385; *Speech*, s. 469.

²⁰³ Mustafa Kemal'den Tefvik Paşa'ya kapalı telyazısı, Ankara, 27.1.1921. FO/6464/E 1360, DBFP 1/XVII, s. 42 n3, İstanbul'daki İngiliz Genel Kurmay Başkanlığından İngiliz Savunma Bakanlığına kapalı telyazısı, İstanbul, 28.1.1921; Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 28.1.1921. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, Mustafa Kemal'in bu tutumunu "küstahlık" olarak niteliyor; amacının Bağlaşıklardan ödün koparmak olduğunu öne sürüyor; Bağlaşıkların ona önem vermiyerek kendisiyle doğrudan doğruya ilişki kurmaya yanaşmamalarını öneriyor; sonunda Anadolu'daki durum; Bolşevik ve Yunan tehlikelerinin onu, görüşmelere katılmaya zorlayacağını; Yunan Genel Kurmay Başkanı Pallis'in de açıkladığı gibi, Yunan ordusunun onu kesin bir yenilgiye uğratarak, Ankara'yı ele geçirebilecek durumda olduğunu iddia ediyordu. FO/6507/E 2247, General Pallis'le Yunan ordusuna bağlı Fransız askeri kurulu başkanı General Gramot arasındaki görüşme, Atina, 8.2.1921. Öteki yetkililerden D. G. Osborne, Mustafa Kemal'in, Sevr Antlaşmasında değişiklik yapılması ilkesini Bağlaşıklara kabul ettirmede blöf yaptığı gibi, şimdi de blöf yaptığına inanıyor; Ankara, İstanbul kuruluna katılmazsa, Bağlaşıkların, Antlaşmanın "cezalarla ilişkin maddesini" yalnız Yunanistan'la görüşeceği yolunda İstanbul yönetimine uyarıda bulunulmasını öneriyor; ama Müsteşar Sir Eyre Crowe, Antlaşmanın henüz onaylanmadığını hatırlatıyor; Müsteşar yardımcılarında C. Lindley ise, Fransızlarla İtalyanların böyle bir davranıştan yana olmayacaklarını kaydediyordu. Ayr. bkz. FO/6465/E 1448, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 1.2.1921.

“Padişah, B M M’ni tanıdığını bildirmeli; eskisi gibi İstanbul’da oturmalı, ama B M M yönetimi şimdilik Ankara’da kalmalı; İstanbul’da hükümet adı altında bir kurul kalmamalı; Padişah’a B M M’ince maaş ödenmeli”.

Ama bu koşulları Tevfik Paşa kabullenmiyor; Mustafa Kemal’e, yapılan öneriyi kabullenmesini ve Ankara’nın İstanbul kuruluna katılmasını salık veriyor; Türkiye’nin korkunç bir savaş kesimi biçimine getirilmesi; İstanbul’daki yönetim kaldırılırsa, kentin Bağlaşık Devletlerince ele geçirilmesi olasılığını ve Türkler, Yunanlıların temsil edilecekleri konferansa katılmazlarsa, Türk haklarının tehlikeye gireceğini öne sürerek, Mustafa Kemal’e gene gözdağı vermeye çalışıyordu ²⁰⁴.

Bunu, Ankara ile İstanbul arasında semeresiz bir telyazışması izliyor; yanlar, birbirlerini kendi görüşlerine inandırmaya çalışıyorlar; o sırada Ankara’da bulunan İzzet Paşa’nın Kemalistlerden yana yazışmalara karışmasına karşın, bir anlaşmaya varılamıyordu ²⁰⁵. Bunun ardından, Mustafa Kemal, B M M’ne şu iki öneride bulunuyordu:

“1. B M M’nin dilekleri ve koşulları konusunda İstanbul’a kesin bilgi gönderilmeli;

2. B M M ayrı olarak çağrılırsa, Londra’ya bağımsız bir kurul yollamalı.”

Mustafa Kemal, bu önerileri milletvekillerine kabul ettirmek için çok uğraşmak zorunda kalıyordu, çünkü Londra’ya ayrı bir Kemalist kurulu gönderilmesi konusunda milletvekilleri arasında görüş ayrılıkları vardı. Kimi milletvekilleri, özellikle İngilizlerce “aşırı” olarak nitelenenler, bu belirsiz çağrı kabul edilirse, yeni kurulan Kemalist ordusunun “boş umutlarla” etkisiz bırakılarak, Yunanlılara, daha geniş ve daha etken bir saldırı için hazırlık yapmak fırsatının verilmiş olacağı görüşünde direniyorlardı. İngilizlere göre, “ılımlı” Kemalistler, yapılan çağrı düzen de olsa, Ankara yönetiminin Bağlaşıklarca dolaylı biçimde tanıdığı anlamına geleceği; bunu kabullenmenin daha iyi olacağı; aksi halde, Ankara’nın ne pahasına

²⁰⁴ Mustafa Kemal - Tevfik Paşa yazışmaları, 28.1.1921. *Söylev* II, s. 384-385; *Speech*, s. 469.

²⁰⁵ İzzet Paşa’dan Tevfik Paşa’ya kapalı telyazısı, Ankara, 30.1.1921. *Söylev* II, s. 394; *Speech*, s. 482; ayr. bkz. FO/6465/E 1622, Sir H. Rumbold’dan Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 4.2.1921.

olursa olsun, savaş istediği anlamına geleceği görüşünü öne sürüyorlar; Kemalistlerin bu arada askerî hazırlıklarını sürdürceklerini ekliyorlardı. “İlimbılar” başarı sağlıyorlar²⁰⁶; Mustafa Kemal’in önerileri kabul ediliyor; bunun ardından, Dışişleri Bakanı Bekir Sami’nin başkanlığında, Osmanlı kurulundan ayrı ve bağımsız bir kurul seçiliyordu. Kurul, ancak resmen çağrılırsa Londra Konferansı’na katılacaktı; ama zaman kazanmak için ve Misak-ı Milli’de saptanan ulusal emelleri gerçekleştirmeye çalışmak konusunda kesin bir yönerge aldıktan sonra, Antalya yoluyla Roma’ya hareket ediyor²⁰⁷; orada, resmen konferansa çağrıldıklarını İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza’dan öğrendikten sonra, Londra’ya hareket ediyordu²⁰⁸.

Bu arada, Londra Konferansı’na çağrıyı Kral Konstantin rejiminin Bağlaşıklarca tanındığı anlamına alan yeni Yunan yönetimi²⁰⁹, bunu kabul ediyor ve konferansda Başbakan Kalogeropoulos’ca temsil edilmek kararını alıyordu. Yunan Başbakanı, Atina’daki İngiliz ortaelçisi Lord Granville’e, Mustafa Kemal’e gönderilen çağrıdan ötürü resmi olmıyarak hayret duygularını belirtiyor; İngiliz Başbakanının, bir “âsi” olarak nitelediği Mustafa Kemal’le görüşmenin

²⁰⁶ Adivar, s. 243; *Tarih IV*, s. 78.

²⁰⁷ Gönülbol ve Sar, s. 29-31. Mustafa Kemal’in ayrı bir kurul göndermede direnişi, onun, Yunanlılar hesabına çalıştığını öne süren İngiliz albayı Gribbon’un nazariyesine, İngiltere Dışişleri Bakanlığında yandaş kazandırıyor. Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, bu konuyla ilişkin olarak şu yorumda bulunuyordu: “Geçen hafta, M. Venizelos, Yunanistan’ın en iyi tek bağlaşığının ‘le bêtise de Mustafa Kemal’ olduğunu söyledi”. Ama Müsteşar Sir Eyre Crowe, bu nazariyenin saçma olduğunu öne sürüyor; D. G. Osborne, yorumuna şöyle devam ediyordu: “İstanbul yönetiminin temsilcileriyle birleşip onların buyruğuna girmeyince bu kurulu kabul etmeyeceğimizi açıkça belirtmeliyiz. Karma kurula İzzet (Paşa) başkanlık etmelidir”. Sir Eyre Crowe ise şunları ekliyordu: “Kemal’in ayrı kuruluna, Londra’ya gelmesi için izin vermemenin gerekip gerekmediği konusunda kuşkulu bulunuyorum. Onlara ne biçim işlem uygulamamız veya aldırış edip etmememiz konusunda, buraya geldiklerinde bir karar alabiliriz”. FO/6465/E 1622, Sir H. Rumbold’dan Lord Curzon’a kapalı telyazısı, İstanbul, 4.2.1921 ve Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

²⁰⁸ BMM.ZC., c. 8, 31.1.1921, s. 26; ASD I, s. 157-159; *Söylev II*, s. 469-489; *Speech*, s. 469-489; Sforza, *Diplomatic Europe Since the Treaty of Versailles* s. 51-66; Davison, s. 188.

²⁰⁹ CP 1266, Lord Granville’dan Lord Curzon’a kapalı telyazısı, Atina, 22.1.1921.

olanaksız olduğunu açıkça beyan ettiğini hatırlatıyor; Çerkez Ethem'le 2.000'e yaklaşık Türk'ün Yunanlılardan yana geçtikleri yolunda o sırada alınan haberlerden sonra, Yunan yönetiminin, Mustafa Kemal'in "sahte" olduğuna inandığını sözlerine ekliyordu ²¹⁰.

Yunan yönetimi, iki gün sonra Bağlaşıklara gönderdiği notada, Londra Konferansına katılmayı resmen kabullenirken, "Tüm Bağlaşık Devletlerince kaleme alınan Sevr Antlaşmasının Doğu'da saptadığı statükonun olduğu gibi korunması ilkesiyle bağdaştığına inandığı konferans programını tanıdığı" biçimde bellisiz sözcükler kullanıyor; Yunan halkının, tüm sorumluluklarını yerine getirmeye kararlı olduğunu; Yunan yönetiminin, konferansın, iyi niyet göstermiyen Türkiye'ye, Antlaşmada yandaşlarca saklı tutulan "cezarları" uygulamada haklı olacağına inandığını öne sürüyordu ²¹¹.

Başbakan Kalogeropulos, Yunan tezini, Sevr Antlaşmasına dayanarak savunacağı yolunda güvence verdikten sonra, Yunan Millet Meclisinden güven oyu alıyordu ²¹². Esasen kendisi de, 29 Ocak 1921'de, Paris'de, İngiltere Başbakanı Lloyd George'la görüşen eski Başbakan Venizelos'dan, Lloyd George'un sonuna dek Yunanistan'a yardımı sürdüreceği ve bu konuda kendisine güvence verdiği yolunda teminat almıştı. Paris görüşmesi sırasında, Lloyd George, Venizelos'a, Kral Konstantin Yunanistan'a döneli, İngiliz kamuoyunun değiştiğini; Fransız ve İtalyan görüşlerini henüz alt edemediğini söylüyor; ama konferans süresince, Venizelos'un Londra'da arka sahnede bulunmasını dileyor ²¹³; belki Türklerin, konferansca kabul edilemeyecek önerilerde bulunarak, Yunanistanın durumunu kolaylaştırabileceklerini; ama ılımlı öneriler öne sürerlerse, Yunanlıların durumunun çok güç olacağını bildirmişti ²¹⁴.

Venizelos, Antlaşmada büyük ölçüde değişiklik yapılması olasılığından hiç memnun değildi; ama İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Harold Nicolson'la görüşürken, İngilizlerin, Mustafa

²¹⁰ FO/6464/E 1266, DBFP 1/XVII, s. 31, Lord Granville'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Atina, 27.1.1921.

²¹¹ FO/6464/E 1360, DBFP 1/XVII, s. 37-38, Lord Granville'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Atina, 29.1.1921.

²¹² *Efimeris*, 7.2.1921, s. 35-38.

²¹³ Londra Konferansı günlerinde Venizelos Londra'ya giderek, Sir John Stavridi ve eşince konuk edilmişti. FO/6465/E 2244, *Observer*, Londra, 20.2.1921.

²¹⁴ *Athine*, 9.2.1922; *Eleftheron Vima*, 18.3.1922; *Rentis*, s. 49-52.

Kemal'i zor bir durumda bırakacak öneriler hazırladıklarını öğrenince çok sevinmişti. Venizelos, Mustafa Kemal'in "çılgın bir davranışta bulunacağını; ya konferansa gelmeye karşı çıkacağını veya gelirse, kendi tezini çürütecek aşırı önerilerde bulunacağını; bunun ardından, İngilizlerin, Sevr Antlaşmasında büyük ölçüde değişiklik yapılmasının Doğu Sorunu'nu barış yoluyla çözümleyemeyeceğine Fransızlarla İtalyanları inandırabileceğini" sanıyor²¹⁵; Londra Konferansını, İngilizlerle Yunanlıların Mustafa Kemal'e kurdukları bir tuzak olarak görüyordu. Ama Mustafa Kemal'in böyle bir komployu sezmiyeceğini sanması Venizelos'un ancak ahmaklığını gösterir, çünkü ulusal akımın önderi, B M M'nin 12 Şubat 1921 günü gizli oturumunda, Londra Konferansında olumlu bir sonuç alınıp alınmayacağı yolunda Ertuğrul milletvekili Ahmet Hamdi tarafından sorulan bir soruya, bu konferansa büyük umut bağlamadığı karşılığını veriyor, şöyle diyordu:

"İngiltere'nin iyi niyetinden emin değilim; bize oyun dönmek istiyor. İngilizler, sırf Rusları kendileriyle bir ittifak imzalamaya zorlamak amacıyla bizi Londra'ya çağırmış bulunuyorlar"²¹⁶.

Konferansın öngününde her iki yan, Sevr Antlaşmasının değiştirilmesi olasılığıyla ilişkin olarak kendi görüşlerinde direniyordu. Yunanlılar, statükonun sürdürülmesini; Antlaşmada değişiklik yapılacaksa, İstanbul'un Türklerden alınarak belki kendilerine verilmesini olanaklı kılacak biçimde değiştirilmesini istiyorlardı. Öte yandan Kemalistler, Antlaşmanın tümüyle kaldırılarak, Türkiye'den koparılan ülkelerin geri verilmesini dileyiyorlardı²¹⁷. Bu ortam içinde, konferansın görevi oldukça güç görünüyordu, çünkü bir mıknaşın iki ucunu birbirine yanaştırmak gibi zor bir görevle karşılaşılıyordu. Durumu bir aşama kolaylaştırmak amacıyla, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Kemalist kurulunu daha önce Roma'da kabul ederek, İzmir ve Trakya ile ilişkin olarak uluslararası bir araştırma yapılması konferansta önerilirse, bunun yansız ve objektif biçimde yapılması koşuluyla kabul edilmesini öneriyordu. Ona göre, Sevr Antlaşmasının değiştirilmesine doğru ilk adım atılırsa, bunu diğer değişik-

²¹⁵ FO/6077/C 1740, DBFP 1/XVII, s. 32-33, Harold Nicolson'un raporu, Paris, 27.1.1921.

²¹⁶ FO/6467/E 3343, İngiliz gizli istihbarat raporu, 25.2.1921.

²¹⁷ FO/6464/E 1360, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhından Savunma Bakanlığına kapalı teyazısı, İstanbul, 29.1.1921.

likler izleyecek ve kolay bir çözüme varılacaktı. B M M yönetiminin Dışişleri Bakanı Bekir Sami, Kont Sforza'nın bu sözlerini Ankara'ya duyurunca, bunları B M M bir vaad olarak kabulleniyor; anlaşmazlık konusu bölgelerde yansız devletlerin üyelerinden oluşacak bir komisyonca uluslararası bir soruşturma yapılırsa, buna karşı çıkmamak kararını alıyordu ²¹⁸.

Öte yandan İngiliz Başbakanı Lloyd George, görünürde konferansın çalışmalarını kolaylaştırmak, gerçekte Yunanistan'a karşı beslediği dostluk duygularını belirterek bu devleti fazlasıyla desteklemek, İzmir ve Trakya'nın (Edirne dahil) Türklere geri verilmeleleriyle ilgili Türk önerilerinden yana olmadığını anlatmak amacıyla, 19 Şubat 1921'de Yunan Başbakanı Kalogeropulos'la görüşüyor; Yunanlılara, konferansta, kendi çıkarları adına uzlaşıcı bir tutum uygulamalarını ve Yunan tezini daha etken biçimde savunabilmesi için önemli noktaları bilgisine sunmalarını öneriyordu ²¹⁹.

Yunanlılar, anlaşılan, bir uzlaşmaya varmak için değil, Kemalistlere karşı askerî davranışlarını sürdürmek amacıyla, Bağlaşıklardan, özellikle İngiltere'den yardım sağlamak için konferansa gelmişlerdi. Yunan Başbakanı Kalogeropulos, Londra'da yayımlanan *Daily Telegraph* gazetesinin bir muhabirine verdiği demeçte, Yunan ordusunun, Bağlaşıkların dileklerine göre, Anadolu'da ilerlemeye hazır olduğunu; buna karşılık olarak, Yunanistan'ın, Londra bankalarından özel kredi sağlaması için yardımda bulunulmasından başka birşey dilemediğini bildiriyordu ²²⁰.

Konferansın öngününde, Bekir Sami başkanlığındaki Kemalist kuruluyla Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul kurulu, aralarındaki görüş ayrılıklarını bir yana bırakarak birleşiyorlardı. Savoy otelinde konuklanan her iki kurul, İngiliz yandaşlığına karşın Sadrazam

²¹⁸ FO/6507/E 3487, Mustafa Kemal'in dış politikayla ilişkin olarak 19.2.-1921'de BMM'inde yaptığı konuşma.

²¹⁹ FO/6568/E 2445, DBFP 1/XV, s. 125-126; Metaksas III, s. 742. Lloyd George'la Kalogeropulos arasındaki görüşme, Londra, 19.2.1921.

²²⁰ Kalogeropulos, muhabir üzerinde, "dürüst ama zayıf bir kişi" izlenimini bırakmıştı. Konferansa gelen Yunan kurulu "önemsiz kişiler ve serserilerden", oluşuyordu. Bunların en kötüsü Yunan Milli Bankasının başkanı M. Maksimos'du. FO/6466/E 1402, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Sir W. Tyrrell'in raporu, Londra, 19.2.1921.

Tevfik Paşa'nın²²¹ göstermiş olduğu yurtseverlik duygusu sayesinde birleşiyor ve böylece, konferansta, Türk ikiliğinden yararlanmaya hazırlanan İngiliz-Yunan blokunu "böl ve yönet" siyasasından yoksun bırakıyordu²²².

Londra Konferansı, 21 Şubat 1921'de açılırken, ilk olarak Yunan Başbakanı Kalogeropulos söz alıyor; Doğu'da arzulan barışın, Türkiye'ye ödün vermekle sağlanamayacağını; Mustafa Kemal'in davranışları için Türkiye'nin ödemelerde bulunmasında konferansın direnmesini; Türkiye baş eğerme, ondan daha çok savaş tazminatı isteneceğinin bildirilmesini dileyor; Sevr Antlaşmasına, Yunanistan'ın "türesel ve ulusal haklarını saptayan tarihi bir gerçek" olarak değiniyor; Küçük Asya'daki Yunan ordusunun Kemalist gücünü dağıtmak, Bağlaşıkların Sevr'de yansıtılan dileklerini zorla kabul ettirmek ve üç ay içinde düzeni tümüyle geri getirmek yeteneğine sahip olduğunu, Türk kurulunun konferansda bulunmadığı bir sırada öne sürüyordu.

Bu sırada söze karışan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanlıların, Anadolu'da nereye dek ilerleyebileceklerini soruyor; buna karşılık veren Yunan Genel Kurmay Başkanı yardımcısı Albay Sarıyannis, birinci dönemde Ankara'ya dek gidilebileceğini söylüyor; bu ilerleme sonunda Mustafa Kemal'in başlıca gücünün tümüyle dağıtılacağını; Yunan yönetiminin herhangi bir anda bu harekâta başlamaya hazır olduğunu ekliyordu.

Söze karışan Yunan Başbakanı Kalogeropulos, Kemalistlerin "doğru dürüst asker olmadıklarını; pek az veya hiç önem verilmemeleri gereken ayak takımı olduklarını" öne sürüyordu. Ona karşılık veren Fransız Başbakanı Aristide Briand, Türk ordusunun "değersizliği" konusunda Kalogeropulos'un görüşlerine katılamayacağını; Kilikya'da kaydedilen olaylar sonunda, bu "sözde ayak takımına" saygı göstermeye başladığını; Türk ordusunun, konferansın inandırıldığı gibi kolayca dağıtılamayacağını; Türk erlerinin, her karış toprak için mertçe döğüşüklerine Fransızların bizzat tank olduklarını belirtiyordu. Konferansdaki Fransız kurulunda danışman

²²¹ FO/6465/E 1795, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 9.2.1921. Tevfik Paşa'nın kendini ziyaretle, Londra'ya hareket etmeden önce İngilizlerin yönergesini beklediğini söylediğini Lord Curzon'a bildiriyordu.

²²² FO/6507/E 3487, İngiliz gizli istihbarat raporu, 3.3.1921.

olarak görevlendirilen General Gouraud da, A. Briand'ın görüşlerine katılıyor; bir savunma savaşında Türklerin oldukça tehlikeli düşmanlar olacaklarını ve hiçbir gücün onları Orta Anadolu yaylasından söküp atamayacağını ekliyordu. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ise, Yunanlılar, Mustafa Kemal'in başlıca gücüyle karşılaşmadan Ankara'ya varırlarsa, bunun doğuracağı tehlikelere değiniyordu²²³.

Konferans, bu kez Türkleri dinlemek amacıyla 23 Şubat'ta gene toplanınca, Osmanlı kurulu başkanı Tefvik Paşa, İstanbul yönetiminin görüşlerinin özetini veren bir belgeyi konferansa sunuyordu. Bu belgeye göre, Osmanlı görüşleri şöyleydi: "Sürekli barış kurulabilmesi için, ulusal sınırlar içinde, Türkiye'nin varlığını, toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve bağımsızlığını güvence altına alacak ortam yaratılmalı; azınlıkların hakları ve Boğazlar sorunuyla ilişkin uluslararası bir anlaşma imzalanmalı". Bunun ardından, Tefvik Paşa, Kemalistlerin "yurtseverlik" olarak niteledikleri bir davranışta bulunuyor; sözü, Kemalist kurulu başkanı Bekir Sami'ye bırakıyordu.

Türk tezini savunmaya başlayan Bekir Sami, ilk olarak, B M M'nin Doğu'da sürekli ve adil bir barışın tekrar kurulmasının sağlanmasını içten dilediğini bildiriyor; Türkiye'nin ayrı ve bağımsız bir ulus olarak, ulusal ve ekonomik hayatını geliştirmeyi sürdürebilmesi için gerekli araçların konferansca sağlanmasını dileyor; Türklerin en azdan kabullenebilecekleri sınırların Misak-ı Milli'ce saptandığını, yani Kilikya, İzmir ve 1913 sınırına dek Trakya'nın geri verilmesinin istendiğini; İstanbul'un güvenliği ve Türkiye'nin egemenliği tehlikeye düşmeyecek biçimde, Boğazlardan serbestçe geçiş konusunda, öteki devletlerle bir anlaşma imzalanması gereğini öne sürüyordu. Bu sırada söze karışan İngiliz Başbakanı Lloyd George, Sevr Antlaşmasının hangi noktalarda Türk dileklerini karşılamadığını soruyor; ona karşılık veren Bekir Sami, Türk ulusunun ekonomik ve siyasal hayatını sona erdirecek olan Sevr Antlaşması yürürlükte kaldıkça, Türklerin ayrı bir ulus olarak varlıklarını sürdürmelerinin olanaksız olduğunu öne sürüyordu²²⁴. Sözlerine devam eden Bekir Sami, anlaşmazlık konusu olan bölgelerin Bağlaşıklarca saptanan

²²³ DBFP 1/XV, s. 132-156, Londra Konferansı, 21.2.1921. Aynı gün Lord Curzon, karısına gönderdiği mektupta şöyle diyordu: "Başbakan (Lloyd George), hem Venizelos'cu hem Yunan yanlısıdır ve konferansın başkanı olarak tüm yetkilerini Yunanlılardan yana kullanıyor". Ronaldshay, s. 277-278.

²²⁴ DBFP 1/XV, s. 172-275, Londra Konferansı, 23.2.1921.

nüfus istatistiklerinin doğru olmadığını imleyerek, konferansı, sorunu etnografik açıdan incelemeye inandırıyordu²²⁵.

Konferansın 24 Şubat günkü oturumunda, bizzat Yunan Başbakanı Kalogeropoulos da, Yunan savını (tezini), anlaşmazlık konusu olan bölgelerin etnografyasına dayanarak öne sürünce, fırsattan yararlanan Kont Sforza, bu bölgelere bir soruşturma komisyonu gönderilmesini öneriyor; bu önerisi A. Briand tarafından hemen destekleniyordu. Zor bir durumda kalan Lloyd George, bu öneriyi kabullenmekten başka çıkar yol bulamıyor, ama şu koşulları öne sürüyordu: Türk kurulu, yalnız soruşturma yapılmasını değil, soruşturmanın sonucu ve askıdaki öteki sorunlarda, Sevr Antlaşmasıyla ilgili başka dilek ve hak iddiasında bulunmayarak, Büyük Devletlerin kararlarını, ne olursa olsun, kabulleneceği yolunda güvence vermeliydi. Bağlaşıklar ayrıca şu koşulları da öne sürüyorlardı: Düşmanca davranışlara son verilmeli; savaş tutsakları değişik tokuşu (mübadelesi) yapılmalı ve barış imzalanıncaya dek, azınlıkların hakları güvence altına alınmalıydı.

Bekir Sami, soruşturma komisyonunun vereceği kararı, ne olursa olsun, kabullenmeye anık (hazır) olduğunu bildiriyor, ama Lloyd George, Sevr Antlaşmasının geriye kalan maddelerinin Türklerce kabul edilip edilmediğini sorunca; Türkiye'ye, bağımsız bir devlet olarak yaşaması ve mali ve iktisadi bakımdan gelişmesi için gerekli araçlar sağlanırsa, Türk yönetiminin, Büyük Devletlerce saptanacak koşulları kabule anık olacağını; ama Türk kurulunun, Türkiye'yi, varlığı için çok önemli olan haklardan yoksun bırakacak koşulları kabul edemeyeceğini; dolayısıyla Sevr Antlaşmasının geriye kalan maddelerinin kabul edilip edilmemesi konusunda, Türk kurulunun B M M'ne danışacağını bildiriyordu. Bundan sonra Bekir Sami Ankara'ya başvuruyor; aldığı yönergeye göre, Türkiye'nin egemenliğinin sağlanması koşuluyla, Antlaşmayı kabule anık olduğunu bildiriyordu²²⁶.

Bekir Sami, Türklerin konferans üzerinde en iyi izlenimi yaratıklarına ve İngiliz kamuoyunun Türklerden yana dönmeye başla-

²²⁵ LG.F/13/3/7, Lord Curzon'dan Lloyd George'a yazı, Londra, 24.2.1921.

²²⁶ CP 29/34/269, DBFP 1/XV, s. 281, Ankara'nın Bekir Sami'ye karşılığı, 2.3.1921; Yunan kurulundan Atina'ya kapalı telyazısı, Londra, 29.2.1921, Metak-sas III, s. 743.

dığına inanıyordu. 26 Şubat'ta Ankara'ya gönderdiği kapalı telyazısında, Briand ile Sforza'nın, konferansta durumun Türklerden yana olduğunu kendisine söylediklerini; bu arada, İzmir ve Trakya'daki durumu soruşturacak, uluslararası bir komisyon kurulmasını kabul edildiğini bildiriyor; Winston Churchill ve Lord Derby gibi İngiliz devlet adamlarının, Palmerston'un Türkiye'ye karşı uyguladığı dostluk siyasasına doğru yöneldiklerini; Sevr Antlaşmasının ancak adını sürdürmek ama içeriğini Türk emellerine göre değiştirmek konusunda İngiltere'nin rızasını sağlamaya çalışmakla, bu ülkeyle sağlam ve sürekli bir anlaşmaya varılabileceğini ve dolayısıyla Türkiye'ye, mutluluk ve ilerleme getirecek bir barış evresinin sağlanmış olacağını bildiriyordu.

Buna 29 Şubat'ta karşılık veren Mustafa Kemal, barış ilkeleri, Türklerin ulusal emellerini saptayarak kesin güvence altına alırsa, antlaşmanın adının pek önemli olmayacağını; ancak söz konusu bölgeler önceden Yunanlılarca boşaltılırlarsa, uluslararası soruşturma komisyonunun kabul edileceğini; 30 Şubat'ta gönderdiği kapalı telyazısında ise, iktisadi ve mali sorunlarda Türk ilkelerinin değiştirilemeyeceğini; İngiltere'nin onurunu incitmemek amacıyla titizlik gösteren Bekir Sami'nin, bu konularda İngiltere'ce aldatılmamaya büyük dikkat göstermesini; barışı sağlamak için İngiltere'ye ismen bile bazı ödünler verilmesini Ankara'nın onaylamadığını bildiriyor; Bekir Sami'yi şöyle uyarıyordu:

“Ekselânsınıza ve başkanlığımızdaki kurula verilen yetkiler, Misak-ı Milli'nin saptadığı sınırları aşamaz”²²⁷.

Öte yandan Yunan Başbakanı Kalogeropoulos, Yunan ordusu saldırıya hazır olduğundan, bunu iki ay kadar geciktirecek soruşturma komisyonuyla ilgili öneriden memnun kalmamıştı. Bu konuda Atina'ya danışmak istediğini bildiriyor; Atina'ya gönderdiği kapalı telyazısında, bu önerinin reddedilmesini, ama konferans üzerinde kötü izlenim yaratılmaması için, uzlaşıcı bir karşılık gönderilmesini öneriyordu²²⁸. Yunan Parlamentosu, bu konuda karar vermeden,

²²⁷ FO/6466/E 2919, M. Kemal'den Bekir Sami'ye kapalı telyazısı, Ankara, 1.3.1921; ayr. bkz. FO/6470/E 6129. Ankara ile Londra arasında yapılan tel yazışmalarının konuları İngiliz istihbaratınca aynen öğreniliyor, günü gününe İngiliz devlet adamlarına bildiriliyordu.

²²⁸ Yunan kurulundan Atina'ya kapalı telyazısı No. 1655, Londra, 29.2.1921. Metaksas III, s. 743; DBFP 1/XV, s. 197-201, Londra Konferansı, 25.2.1921.

Kalogeropoulos, Atina'ya gönderdiği ikinci bir telyazısında, Londra Konferansının genel sekreterliğini yapan Sir Maurice Hankey'in, İngiliz Başbakanı Lloyd George adına davranarak, Yunan kurulu üyelerinden Kaftancıoğluna, konferansa yapılan öneriyi Yunan yönetiminin reddetmesini²²⁹; ilgili bölgelerde kamuoyu (referendum)'na başvurulması konusunda Kont Sforza tarafından yapılan öneriyi etkisiz bırakmak amacıyla, Lloyd George'un, soruşturma komisyonu kurulmasını kabullendiğini bildirdiğini öne sürüyordu²³⁰. Lloyd George bununla kalmıyor, Yunanlıların konferansa verecekleri karşılığa kullanılmak üzere, bazı önemli noktaları bir belgede toplayarak, gene Kaftancıoğlu aracılığıyla Yunan kuruluna gönderiyordu. Bu belgeye göre hazırlanan Yunan karşılığı, konferansa verilmeden önce Lloyd George'un onayına sunuluyordu²³¹.

Böylece, Lloyd George tarafından üstelenen ve zaten soruşturma komisyonunun Fransızlarla İtalyanlarca etkileneceğine inanan Yunan Millet Meclisi²³²; içerdeki baskı, azınlıklara karşı duyulan tinsel sorumluluk; Yunanistan'ın ilgili bölgeler üzerinde türesel hakları olduğu; Mustafa Kemal'e, kendi ordusunu örgütlemek bakımından vakit kazandıracığı; Anadolu'daki askeri durumu gevşeterek Sevr Antlaşmasını hasır altı edeceği özürlerini öne sürerek; konferansın önerisine karşı çıkıyordu²³³.

Soruşturma Komisyonuyla ilişkin öneri kabul edilmeyince, konferans, Yunanlılarla Türklere yeni önerilerde bulunuyordu. Bu öneri-

²²⁹ Yunan kurulundan Atina'ya kapalı telyazısı No. 175, Londra, 29.2.1921. Metaksas III, s. 744.

²³⁰ A.g.e., s. 744. Yunan kurulundan Atina'ya kapalı telyazısı No. 174, Londra, 27.2.1921.

²³¹ A.g.e., s. 744. Yunan kurulundan Atina'ya kapalı telyazısı No. 178, Londra, 6.3.1921.

²³² FO/6467/E 3101, Lord Granville'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Atina, 1.3.1921.

²³³ FO/6466/E 2712 ve E 2764, DBFP 1/XVII, s. 66-67, Lord Granville'den Lord Curzon'a kapalı telyazıları, Atina, 28.2.1921 ve 1.3.1921. İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Harold Nicolson, konferansda nasıl davranacakları konusunda Yunan kuruluna öneride bulunulmasını öne sürüyor; Türklerin zaten konferansta İtalyanlarla Fransızlardan yardım gördüklerini iddia eden Müsteşar Sir Eyre Crowe'ca destekleniyordu. Ayr. bkz. *Efimeris*, 28.2.1921, s. 225-250; Yunan kurulundan Atina'ya kapalı telyazısı No. 1634, Londra, 28.2.1921; Metaksas III, s. 743, Frangulis, s. 204; Danglis II, s. 387, Mostras, s. 25, Zavitzianos, s. 106; Rentis, s. 54-57; Laskaris, s. 166, Stratigos, s. 163-173.

lerin en önemlileri şunlardı: Türkiye, Sevr Antlaşmasını uygulamaktan yana olduğunu kanıtlarsa, Cemiyet-i Akvam (Uluslar Cemiyeti)'a üye kabul edilmesi kolaylaştırılacak; İstanbul'un bağımsızlığına yöneltilen tehdit kaldırılacak; İstanbul ve İzmit ivedilikle boşaltılacak; Boğazlar Komisyonunun daimi başkanı Türk olacak ve iki oya sahip bulunacak; askerden arındırılan bölgenin sınırları daraltılacak; Türkiye, özerklik konusunda kolaylık gösterir, Kürt ve Asurilerin korunmaları için ölçem (tedbir) alırsa, Antlaşmanın, Kürdistan'la ilişkin maddelerinde, o günkü duruma göre değişiklik yapılacaktır; İzmir, Cemiyet-i Akvam'ca atanacak bir Hristiyan valinin yönetiminde, Türk egemenliğinde kalacak, ama İzmir kentinde Yunan askeri gücü üslendirilecek; kent dışında, nüfus oranına göre kurulacak jandarma gücüne Bağlaşık komutanları komuta edecekler; mülki memurlar da aynı esasa göre göreve alınacaklar; bölgenin yönetimiyle ilgilenecek bir Kurultay ve bir Konsey seçilecek; bölgenin gönenci oranında Türkiye'ye yıllık ödenek verilecek; beş yıldan sonra, yanlardan herhangi birinin dileği üzerine, Cemiyet-i Akvam'ca bölgenin statüsünde değişiklik yapılabilecek; Türkiye, sınırları içindeki Ermenilerin, Doğu sınırında ulusal bir yurda hakları olduğunu ve Ermenilere verilecek toprakları saptamak amacıyla Cemiyet-i Akvam'ca atanan komisyonun kararını kabul ederse, Antlaşmanın Ermenilerle ilişkin maddelerinde değişiklik yapılabilecek; Türkiye, Adli Komisyonunda temsil edilecek; Türklere bazı ödünler verilmesi için Antlaşmanın askeri, mali ve iktisadi maddelerinde küçük ölçüde değişiklikler yapılacaktır.²³⁴

Yunanlılar, Antlaşmanın geriye kalan koşulları saklı tutulursa, İzmir'le ilişkin önerileri, bazı değişikliklerle kabule anık olduklarını gizlice öne sürüyorlardı.²³⁵ Ama Türkler, uluslararası bir soruşturma komisyonu kurulmasına karşı çıkan Yunanistan'ın, Trakya ve İzmirdeki nüfusun çoğunluğunun Rum olduğu yolundaki iddialarının ne denli çürük olduğunu kanıtladığını öne sürüyorlar; Bekir Sami,

²³⁴ FO/6467/E 3216, İngiltere Dışişleri Bakanlığında Sir H. Rumbold'a kapalı telyazısı, Londra, 11.3.1921; ayr. bkz. FO/6531/E 11096, Lord Curzon'un raporu, Londra, 28.9.1921.

²³⁵ FO/6531/E 3483, Yunan kurulunun Sevr Antlaşmasıyla ilgili andırısı 10.3.1921. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilisi D. G. Osborne, belgeye şu derkenarı ekliyordu: "Önerilerimizi binbir koşulla kabul ediyorlar... İki yan biraz daha çarpışır ve bir sonuç alamazsa, belki bir uzlaşmaya yanaşılır".

Bağlaşıkları, Yunanistan'a maddi ve manevi yardımda bulunmamaya çağırıyor; konferansca öne sürülen yeni önerilere değinerek, Türk kurulunun bunları görüşmek yetkisi olmadığından B M M'ne danışacağını bildiriyordu²³⁶.

Bekir Sami'nin bu tutumunu destekleyen A. Briand, konferansın 10 Mart günkü oturumunda, Türk kurulunun konferansda bulunmadığı bir sırada, değiştirilmiş biçimiyle Sevr Antlaşmasına Türklerin karşı çıkmadığına; Türkiye'nin yenibaştan onarılarak normal bir yaşantı sürmesine yardımcı olacak değişiklikler ve Türklere verilecek ödünler Ankara'da öğrenilirse, "aşırı öğelerin" güçsüz kalacaklarına ve bağlaşıkların onları etkisiz bırakabileceklerine inandığını; Bekir Sami, Bağlaşıkların önerileri konusunda Türk kamusuna bilgi verirse, "yeni bir ihtilâl olacağı" görüşünü öne sürüyor; Kont Sforza tarafından destekleniyordu²³⁷. Ama Lloyd George, Yunanlıların Anadolu'da saldırıya geçmeye hazırlandıklarını konferansın 9 Mart günkü oturumunda zaten açıklamış bulunuyor; onların askeri bir zafer kazanma şanslarını engellemenin doğru olmayacağını, dolayısıyla konferansın, dilerlerse saldırıya geçmekte serbest olduklarını kendilerine bildirmeye çağırıyor; Briand'la Sforza bu öneriyi destekliyorlardı²³⁸.

10 Mart günü Yunan kuruluyla özel bir görüşme yapan Lloyd George, Türklerin; Yunanlıların İzmir'den büsbütün çekilmelerini istediklerini açıklayınca, Atina'dan Londra'ya henüz gelen Başbakan yardımcısı Dimitrios Gunaris, bu tutumun, soruna uzlaşma yoluyla bir çözüm bulunması olanağını ortadan kaldırdığını; bu durumda Yunanistan'ın Bağlaşıkların dileğiyle üstlendiği görevi – yani askeri gücünü kullanarak Sevr Antlaşmasını Türklere zorla kabul ettirme görevini – yerine getirmek istediğini açıklıyordu. Lloyd George, Yunanlıları, İzmir'le ilgili "özerklik önerisini" kabullenmeye üste-liyorsa da, Anadolu'da saldırıya geçmeye sabırsızlanan Yunanlılar,

²³⁶ Bekir Sami'den M. Kemal'e kapalı telyazısı, Londra, 16.3.1921. Tengirşenk, s. 233-235; *Hakimiyet-i Milliye*, 21.3.1921; DBFP 1/XV, s. 403

²³⁷ DBFP, 1/XV, s. 377-378, Londra Konferansı, 10.3.1921.

²³⁸ Yunan Başbakanı Kalogeropoulos, o sıralarda Atina'da bulunan yardımcısı Dimitrios Gunaris'i Lloyd George'un önerisi üzerine Londra'ya çağırıyordu. Lloyd George aynı zamanda, Yunan askeri uzmanları, Yunan ordusunun güvenliği için Mustafa Kemal'e karşı askeri harekâta başlamayı gerekli görüyorlarsa, İngiltere'nin buna karşı çıkacağını Kalogeropoulos'a bildiriyordu. Zavitzianos, s. 107.

Lloyd George'u, saldırıya geçmekte serbest oldukları yolunda, Londra Konferansı genel sekreteri Sir Maurice Hankey aracılığıyla kendilerine gönderdiği mesajı doğrulamaya çağırıyorlar; Lloyd George, saldırıya geçmekte serbest olduklarını onlara bildiriyordu ²³⁹.

BEKİR SAMİ'NİN LONDRA'DA YAPTIĞI GİZLİ GÖRÜŞMELER VE İMZALADIĞI ANLAŞMALAR :

Kemalistler, Londra'da konferans dışında, Bağlaşık Devletlerle anlaşmaya vararak Yunanistan'ı yalnız bırakmak amacıyla gizli görüşmelere başvuruyor, düzenler çeviriyorlardı. İngiltere'yi kendi yanlarına çekmek amacıyla, o sıralarda konferansa katılmak üzere Londra'da bulunan Suriye önderi Emir Faysal'dan bile yararlanmaya çalışıyorlardı. Ankara kurulu temsilcilerinden Cami Bey, görünürde Arapların dostluğunu kazanmak, gerçekte İngiltere'yle bir anlaşmaya varmada Emir Faysal'dan arabuluculuk yapması dileğinde bulunmak amacıyla, 23 Şubat'ta onu görmeye gidiyor; anlaşmaya varmanın en önemli koşulu olarak, İngiltere'nin yansız kalarak Yunanlılara para ve silâh yardımında bulunmayacağı yolunda güvence vermesi gerektiğini öne sürüyor; Kemalistlerin Bolşeviklere yanaşmalarını geçici bir davranış olarak niteliyor; İngiltere ile bir anlaşmaya varılırsa, bu yanaşmaya son vereceklerini; kendi onurları çiğnenmemek koşuluyla, Boğazlar sorununda bir anlaşmaya varmaya gönüllü olduklarını bildiriyordu. Cami Beyin bu sözleri İngiltere Dışişleri Bakanlığında yanlış anlaşılıyordu. Yetkililerden R. C. Lindsay, "Ankara Türklerinin", Bağlaşıklarla bir anlaşmaya varmak için dileklerini epeyi azaltacaklarına inanıyordu. F. Rattigan ise, "onlara gösterişli bazı ödünler verilir ve Bağlaşık koşulları biraz daha hazmedilir biçime getirilirse", bunları kabul edecekleri görüşünü öne sürüyordu ²⁴⁰.

O günden sonra Emir Faysal, Londra'da Türklerle ilişkilerini sürdürüyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. C. Lindsay'la görüşürken, Türklerin, İngiliz gücünden etkilenerek bu ulusun dostluğunu sağlamak istediklerini; Cami Beyin, "İngiltere'nin dile-

²³⁹ DBFP 1/XV, s. 367, Yunan kuruluyla Lloyd George arasında yapılan görüşme, Londra, 10.3.1921; ayr. bkz. Frangulis, s. 207.

²⁴⁰ FO/6467/E 3083, Cami Bey - Emir Faysal görüşmesi hakkında İngiliz yetkililerinden K. Cornwallis'in kaleme aldığı rapor, Londra, 24.2.1921.

yeceği herşeyi – Boğazların iki yakası veya adalar; Avrupa'lı, özellikle İngiliz askerince güvenlik altına alınır, Boğazlardan serbest geçişi ve istenilecek hemen herşeyi Türkiye'nin vermeye hazır olduğunu söylediğini öne sürüyor; “İngiltere'nin Türklere tatlı bir söz söylemesi zamanının geldiğini” belirtiyordu²⁴¹. Öteyandan, 2 Martta Lord Curzon'u gören Tefvik Paşa, Padişahın, Türkiye ile İngiltere arasındaki “geleneksel ilişkilerin” yeniden kurulmasıyla ilgili dileğini bildiriyor, ama, barış sağlanıncaya dek, İngiltere'nin, ancak kendi Bağlaşıklarıyla birlikte davranabileceği ve onlardan ayrı olarak hiçbir girişimde bulunamayacağı karşılığını alıyordu²⁴².

Cami Beyle Emir Faysal arasındaki gizli görüşmelerden cesaret alan Bekir Sami, 4 Martta İngiliz Başbakanı Lloyd George'u görmeye gidiyor; Türkiye'nin İngiltere'yle bir anlaşmaya varmak dileğinde olduğunu; İngiltere, Boğazları ve Türkiye'nin güvenlik ve egemenliğini güvence altına alırsa, Boğazlar sorununun İngiltere'nin hoşlanacağı biçimde çözümlenmesini kabulleneceğini söylüyor; askeri değeri olmayan Yunanistan'ın yerine Türkiye'yi İngilizlere peşkeş çekiyor ve Kafkasya'nın Türkiye ile Kuzeydeki ülkeler arasında bir barikat biçimine getirilmesi denli çekici öneride bulunuyordu. Bekir Sami'ye göre, böylece Orta Asya, Buhara, Hiva, Türkistan ve Afganistan'ı kapsıyan Sovyet yayılması, Türkiye'nin yardımıyla durdurulacak; Türkiye, tüm araçlarını ve Halifelik katını İngilizlerin emrine verecekti. Sözlerine devam eden Bekir Sami, Ankara'ya dönünce Türklerin ne biçim bir tutum uygulamaları gerektiğini önerebilmesi için Lloyd George'un kendisine yönerge vermesini dileyordu.

Lloyd George, genel olarak ve özellikle Türkiye'nin Kafkaslarda bir barikat olarak kullanılmasının İngiltere'ye olan önemi ve iki ülkenin aynı çıkarları olduğu konularında Bekir Sami'yle oydaş olduğu karşılığını vermekle birlikte; Bekir Sami'nin önerisini ancak İzmir sorunu çözümlendikten sonra inceleyebileceğini bildiriyor; Yunanlıların İzmir'de kalmalarıyla ilgili Bağlaşık önerisinde direnmiyor; Bekir Sami buna karşı çıkınca, Bağlaşıkların, Yunan ordusunun

²⁴¹ FO/6466/E 2960, Emir Faysal – R. C. Lindsay görüşmesi, Londra, 4.3.1921.

²⁴² FO/6466/E 2866, DBFP 1/XV, s. 68-69, Lord Curzon'dan Sir H. Rumbold'a kapalı telyazısı, Londra, 2.3.1921.

ilerlemesine koydukları yasağı kaldırmaları olasılığıyla onu uyarıyordu. Bunun üzerine Bekir Sami, Lloyd George'un önerisinin, B M M'nce onaylanmasını sağlamaya gücü yetmediğini; kendisine İzmir'le ilişkin olarak verilen yönergenin kesin ve değişmez olduğunu; dolayısıyla Lloyd George'un önerisini kabullenemeyeceğini açıklıyordu²⁴³.

Bekir Sami, 12 gün sonra, Ankara'ya hareket etmeden önce, son kez görüşmeye gittiği Lloyd George'a aynı önerileri tekrarlıyordu. Fırsattan yararlanan Lloyd George, "Türklerin Musul bölgesinde çıkardıkları olaylardan ötürü" onu uyarıyor²⁴⁴; bu olaylar sürdürülürse, İngiliz yönetiminin, Yunanlılara, Mustafa Kemal'e karşı girişecekleri düşmanca davranışlarda yardım etmek zorunda kalacağını bildiriyordu. Bekir Sami, Türk yönetiminin Musul'da olay çıkarmak niyetinde olmadığı yolunda Lloyd George'a güvence veriyor; Türkiye'nin, Arapların işlerine karışmak istemediğini; Irak'ın, İngiliz dostluğu kadar önemli olamayacağını bildiriyor, gene Lloyd George'u, Kafkasya'nın Kuzeyindeki devletleri tanımaya çağırıyor; güçlü bir Kafkas federasyonu kurulmasının hem Türkiye'nin hem İngiltere'nin çıkarları yararına olacağını öne sürüyor²⁴⁵; ama Lloyd George'u hiç etkileyemiyordu; çünkü bir gün önce Yunan Başbakan yardımcısı Gunaris'le görüşen İngiliz Başbakanı, Türklerle Yunanlılar arasında çarpışmaların yeniden başlayacağı izlenimine sahip oluyordu²⁴⁶.

Bekir Sami, İngilizlerle ancak tek bir sorunu çözümlayebildi: 16 Mart 1921'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Robert Vansittart'la imzaladığı bir anlaşma gereğince, Kemalistlerin elinde bulunan tüm İngiliz savaş tutsakları ve öteki tutuklularla İngilizlerin elinde bulunan (savaş türe ve usullerine karşı kırım davranışlarında bulunmaktan sanık olarak yargılanacaklar dışında) Türk savaş tutsakları ve enterne edilmiş sivil tutuklular değiş tokuş edilecek,

²⁴³ DBFP 1/XV, s. 270-277, Bekir Sami - Lloyd George görüşmesi, Londra, 4.3.1921. Lloyd George, Bekir Sami'yle yaptığı görüşmeyi Londra'daki Sovyet temsilcisi Krassin aracılığıyla Ruslara duyurmaktan geri kalmıyordu. Ellison, s. 27; Davison, s. 189.

²⁴⁴ *Times*, Londra, 12.3.1921.

²⁴⁵ DBFP 1/XV, s. 442, Bekir Sami - Lloyd George görüşmesi, Londra, 16.3.1921.

²⁴⁶ LG.F/9/39, Lloyd George'dan Winston Churchill'e yazı, Londra, 16.3.-1921.

ama İngilizler isterlerse, serbest bırakılan herhangi bir Türk tutsağının, barış kuruluncaya dek İstanbul'a dönmesine engel olabileceklerdi. İngilizler, Türk ulusal akımından yana olmıyan İttihat ve Terakki Derneğinin birçok aşırı üyelerini serbest bırakmak istiyorlardı²⁴⁷.

Bu arada Bekir Sami, Lloyd George'dan daha yumuşak görünen Fransız ve İtalyan kurulları başkanlarıyla da gizli görüşmelerde bulunuyordu. Fransızlarla İtalyanların, Londra Konferansında, İngiltere'yi ve koruyuculuğu altındaki Yunanistan'ı desteklemediklerini görmüştü²⁴⁸. Bu nedenle, Osmanlıların eski diplomasi oyununa başvurarak, Bağlaşıklarla ayrı anlaşmalar imzalamak için onlarla ayrı ayrı gizli görüşmeler yapmak yoluna gidiyor; aralarını açmaya çalışıyordu. İlk adım olarak tüm dikkatini A. Briand üzerinde topluyordu, çünkü Fransız Başbakanı, İngiltere'nin, Sevr Antlaşmasında Fransız çıkarları yararına değişiklik yapmaya yanaşmadığını anlayınca, bu ülkeye önem vermeyerek Türklerle doğrudan bir anlaşmaya varmak yoluna gidiyordu²⁴⁹.

Bekir Sami'yle Aristide Briand, yaptıkları gizli görüşmeler sonunda, 11 Mart 1921'de bir anlaşma imzalıyorlardı. Anlaşmanın başlıca koşulları şunlardı: Fransız ordusu, Kilikya'yı boşaltacak; savaş tutsakları değiş tokuş (mübadele) edilecek; yerli halk silâhdan arındırılacak; Fransız subaylarının komutasında bir polis örgütü kurulacak; siyasi tutsaklar için genel af ilân edilecek; birçok Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde karma jandarma ve yönetim kurulacak; Türkiye ile Suriye arasında gümrük rejimi kurulacak; İskenderun Suriye'de kalacak ama orda çok sayıda Türk yaşadığından, özel bir rejimle yönetilecek; Türkler, ülkelerindeki Fransız okul ve kuruluşlarını tanyarak Kilikya ve öteki Türk bölgelerinde Fransızlarla ekonomik işbirliği yapacaklar; maden işletmeciliği ve öteki ayrıcalık hakları, Osmanlı türelerine göre ve yüzde 50 oranında Osmanlı yatırımlarıyla işletilecek; Sevr Antlaşmasında saptanan Türkiye-Suriye sınırında birçok değişiklikler yapılacak; Bağdat demiryolunun büyük bir kısmı Türk sınırları içinde kalacak; Fransa'nın askeri

²⁴⁷ FO/6500/E 3375, Bekir Sami - Robert Vansittart anlaşması, Londra, 16.3.1921.

²⁴⁸ Gönlübol ve Sar, s. 32.

²⁴⁹ *Le Temps*, 11.1.1921; *L'Echo de Paris*, 23.2.1921.

taşıtlar için bu demiryolundan yararlanmaya hakkı olacak ve demiryolunun bu kısmı bir Fransız grubuna devredilecek²⁵⁰.

Bekir Sami, bunun ardından, tüm dikkatini İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'ya veriyor ve gizli görüşmeler sonunda, 13 Mart 1921'de onunla da gizli bir anlaşma imzalıyordu. Bekir Sami - Kont Sforza anlaşmasının başlıca koşulları şunlardı: Konya, Aydın ve Karahisar bölgelerini de kapsamak üzere, Antalya hinterlandında, Türklerle İtalyanların arasında ekonomik işbirliği yapılacak; Erekli kömür madenleriyle ilgili olarak bir İtalyan grubuna ayrıcalık hakkı verilecek; İtalyan yönetimi, Türk kurulunun barış antlaşmasıyla ilişkin tüm dileklerini, özellikle İzmir ve Trakya'nın Türklere geri verilmesi ve tam bağımsızlıkla ilgili Türk dileklerini etken biçimde desteklemeyi üzerine alacak; Osmanlı topraklarındaki İtalyan askerleri geri çekilecek²⁵¹.

İtalyanlar, daha önce, Bekir Sami'yle Aristide Briand arasında imzalanan anlaşma hakkında Paris'teki büyükelçileri Kont Bonin Longare'den bilgi almışlardı. Kont Bonin'in 12 Martta görüştüğü A. Briand, bu anlaşmadan çok memnun kaldığını ve İtalya'nın da buna benzer bir anlaşma yapmaya acele edeceği umudunu beyan ediyor; Türklerin, halâ İtalyanlara gereksindiklerini sözlerine ekliyordu²⁵².

Avrupa diplomatlarından üstün değilse bile, onların ayarında olduğunu kanıtlayan Bekir Sami, ustalıklı davranarak, Bağlaşıklara

²⁵⁰ *Accord Franco - Turc, politique, militaire, economique sur les frontieres entre la Turquie et la Syrie*, Londra, 11.3.1921; *Journal Officiel, Debats Parlementaires, Chambre de Députés*, 16.3.1921, s. 1272-1273; FO/6468/E 3988, İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'den Lord Curzon'a yazı, Paris, 2.4.1921; *Current History*, C.XIV, 1921, s. 203-204; *Contemporary Review*, C. 119, 1921, s. 677-679; *Söylev II*, s. 406-409; *Speech*, s. 497-498.

²⁵¹ CP 4854, FO/6573/E 4854, İngiliz büyükelçisi Sir Buchanan'dan Lord Curzon'a yazı, Roma, 19.4.1921; FO/6468/E 4699, İngiltere Dışişleri Bakanlığı raporu, Londra, 19.4.1921; Kont Sforza, *Diplomatic Europe since the Treaty of Versailles*, s. 104-105; *Oriente Moderno*, C. 1, 15.6.1922, s. 18; *L'Europe Nouvelle*, Paris, 28.5.1921, *The Nation* C. 113, New York, 1921, s. 214; *New York Times*, 13.4.1921; Earle, s. 322-324; *Söylev II*, s. 406-409; *Speech*, s. 498.

²⁵² FO/6467/E 3454, Kont Bonin Longare'den Kont Sforza'ya kapalı tel yazısı, Paris, 12.3.1921. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, 21.3.1921'de bir önseziyle davranarak, Türklerin, alabilecekleri tüm ödünleri ele geçirdikten sonra, Bekir Sami'yle yapılan bu anlaşmaları tanımamak için özürler bulacakları tahminini öne sürüyordu.

çekici koşullar öneriyor; onları birbirlerinden ayırarak, üç ayrı anlaşma imzalıyordu; ama her üç anlaşmanın bir kusuru vardı: Misak-ı Milli koşullarıyla açıktan açığa çelişiyorlardı. Fransa ve İtalya ile imzalanan anlaşmalarda, daha önce Sevr'de Bağlaşıklar arasında kabul edilen ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölmek amacını güden Üçlü Sözleşmenin (*Tripartite Accord*) kamufle edilmiş koşulları seziliyordu ²⁵³.

Daha 27 Şubatta Bekir Sami, Fransızlarla yapılan gizli görüşmelerin kesin bir kıvama geldiğini ve bazı çıkarlar sağlayacağını Mustafa Kemal'e bildirerek, Fransızlara karşı düşmanca davranışlardan kaçınılması gerektiğini önerince; ulusal akımın önderi, bu görüşmelerde ona cesaret vermiyordu ²⁵⁴. Mustafa Kemal, Fransızların anlaşmaya koymak istedikleri "azınlık soyların korunmaları" koşuluna karşı çıkıyor; bundan, Ermenilerin bölgedeki sayısını arttırmak için onları siyasal bir soy olarak korumak amacının güdüldüğünü öne sürüyordu. Mali sorunlarla ilgili koşula da karşı çıkıyor; bunun "kapitülasyon koktuğunu"; Mamüretül Aziz, Diyarbakır ve Sivas'a dek uzanan bölgelerde tercih hakkı isteyen Fransızların, bir nüfuz bölgesine yerleşmek amacı güttüklerini; bu dilekleri kabul edilirse, Sevr'de kaleme alınan ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen Üçlü Sözleşmenin kabul edilmiş olacağını Bekir Sami'ye bildiriyordu ²⁵⁵.

Mustafa Kemal, Bekir Sami'nin İtalyanlarla imzaladığı gizli anlaşmayı da onaylamıyor; bu anlaşmanın, Bağlaşıkların, Türkiye'yi bölmek amacıyla Dünya Savaşı sıralarında imzalamış oldukları gizli sözleşmelere ²⁵⁶ benzediğini belirtiyor; savaş tutsaklarının değiş tokuşuyla ilişkin olarak İngilizlerle imzalanan anlaşmaya da karşı çıkarak, bunun yanlara eşit hak tanımadığını; fazlasıyla İngilizlere, Türk yurttaşlarını yargılamak hakkı verdiğini öne sürüyordu ²⁵⁷. Zaten bu son anlaşma, Londra ile Ankara'nın arasını açıyor; bunu uzun yazışma ve karşılıklı suçlamalar izliyor; sonunda, İstanbul'daki Kemalist temsilcisi Hamit Bey'le İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace

²⁵³ *Tarih* IV, s. 89.

²⁵⁴ FO/6466/E 2919, Bekir Sami'den M. Kemal'e kapalı telyazısı, Londra, 27.2.1921.

²⁵⁵ FO/6470/E 6129, Mustafa Kemal'den Bekir Sami'ye kapalı telyazısı, 16.3.1921; ayr. bkz. *Söylev* II, s. 406-409; *Speech*, s. 498.

²⁵⁶ *Sonyel* I, s. 2 vd.

²⁵⁷ *Söylev* II, s. 406-409; *Speech*, s. 498.

Rumbold, tüm tutsakların değiş tokuşu esasına dayanan bir anlaşmayla sorunu 2 Ekim 1921'de çözümlüyorlardı²⁵⁸.

Bekir Sami'nin Londra'da Fransızlar ve İtalyanlarla imzaladığı anlaşmalar İngilizleri de memnun etmemişti. İngiliz Dışışleri Bakanı Lord Curzon, Sevr Antlaşması ve Üçlü Sözleşmeye aykırı gördüğü bu anlaşmalardan ötürü her iki ulusun (Fransız - İtalyan) yönetimlerini sert bir dille eleştiriyor; tüm gücüyle İtalyanlara saldırarak, onları İngiltere ile olan ittifaklarını çığnemekle suçluyordu²⁵⁹. Bu konuda özellikle İtalyanlara büyük ölçüde baskı yapmayı tasarlıyordu, ama, Ankara'da B M M'nin bu anlaşmaları onaylamadığını öğrenince, bu tutumundan vazgeçiyordu²⁶⁰.

Anlaşmalara epeyi içerleyen Yunanlılar, İtalyanlardan çok Fransızlara kızıyorlardı. Yunan tarihçilerinden Zavitzianos, "Fransızların indirdiği darbe, Yunan halkını çok incitti" der²⁶¹; çünkü Fransız ordusunun Kilikya'dan çekilmesi, Kemalistlere, Doğu'daki ordularını Batı savaş kesimine taşıyarak Yunan ordusunun karşısına dikmek fırsatını verecekti. Yunanlılar, Fransızların Kemalistlere silâh ve savaş gereci sağlayacaklarına da inanıyorlardı²⁶². Bekir Sami'nin Londra'daki davranışları, Rusların canını çok sıkıyor²⁶³; onun imzaladığı anlaşmalardan hiç memnun kalmadıklarını Ankara'ya duyurmaktan geri kalmıyorlardı²⁶⁴.

Bekir Sami, ne pahasına olursa olsun, ulusal akımın başarıyla sonuçlanması zamanının geldiğine inanarak, bu anlaşmalara imzasını koymuştu. Ama bunları imzalamadan önce Ankara'dan yetki almak gereğini benimsememiş; Ankara'yı bir olupbitti karşısında bırak-

²⁵⁸ DBFP 1/XVII, s. 415, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 3.10.1921.

²⁵⁹ FO/6167/E 3613, DBFP 1/XVII, s. 97-98, Lord Curzon'dan Lord Hardinge'e kapalı telyazısı, Londra, 29.3.1921; FO/6468/E 4699, İngiltere Dışışleri Bakanlığı andırısı, Londra, 19.4.1921; CP 7279, Lord Curzon'dan Sir Buchanan'a kapalı telyazısı, Londra, 24.6.1921.

²⁶⁰ CP 6157, Lord Hardinge'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 28.5.1921.

²⁶¹ Zavitzianos, s. 103.

²⁶² FO/6468/E 3741, Atina'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Bentinck'den Lord Curzon'a yazı, 17.3.1921; FO/6467/E, 3451, DBFP 1/XVII, s. 74-75, Lord Granville'den Lord Curzon'a yazı, Atina, 18.3.1921; *Efimeris*, 12.4.1921, s. 347.

²⁶³ FO/6517/E 6910, İngiliz gizli istihbarat raporu, 17.5.1921.

²⁶⁴ FO/6464/E 10281, İngiliz gizli istihbarat raporu, 26.8.1921.

mıştı. Bu olayın ardından, Mustafa Kemal'le Bekir Sami arasında pek doğal olarak sert bir yazışma başlıyor; Bekir Sami daha sonra Ankara'ya dönünce güç bir durum meydana geliyordu. Kemalist başkentinde, İstanbul'dan gelen Ahmet İzzet Paşa kurulunun ve kendi çıkarlarını ne pahasına olursa olsun barışı sağlamada görenlerin yaratmış oldukları bir bozgun havası esiyordu. Bekir Sami, bozguncuların ve savaştan bezenlerin yardımlarıyla, B M M'nde güç kazanan bir grubun önderliğini yapıyordu. Bu grup, Misak-ı Milli'nin bir yana bırakılmasından; Londra'da önerilenlerin uzlaşma esası olarak kabul edilmelerinden ve Bekir Sami'nin Londra'da imzaladığı anlaşmaların onaylanmalarından yanaydı. Bu gruba mensup olanların görüşlerince, Bağlaşık Devletler, uygun koşullar önererek Türkiye ile bir anlaşmaya hazırdılar, ama bu devletlere düşman olan kimi Türk önderleri, savaşı sürdürmek istiyorlardı.

Bu grup Ankara'da başarı sağlasa, Sevr Antlaşması pek az değişiklikle kabul edilecekti. Zaten Bağlaşık Devletleri de, özellikle İngiltere bunu arzuluyordu. Nitekim Sir Horace Rumbold, 13 Nisan'da Lord Curzon'a gönderdiği yazıda bu arzuyu şöyle yansıtıyordu:

“Tek umud, Anadolu ve İstanbul'daki ulusalcılar (milliyetçiler) arasında daha ılımlı bir parti doğarak, tüm akımı etkisi altına alabilecek güce sahip olmasındadır. . . İzzet ve Bekir Sami denli adamları ılımlı olarak nitelemek doğru ise, onlara kendileri gibi düşünenlerle birlikte, yeni bir yönetimin çekirdeği biçimine gelmeleri için yardım edilebilir. Böyle bir yönetim, Türkiye'yi birleştirecek, Padişaha veya hiç olmazsa Tahta bağlı kalacak ve Bağlaşıklerle yapılacak yeni görüşmelerde uzlaşıcı bir yöntem izleyecek”²⁶⁵.

İngiltere Dışişleri Bakanlığında çok üstelenen Bekir Sami, kendi görüşlerini B M M'nde başarıyla savunabileceğine inanıyordu; ama Mustafa Kemal, o bunalımlı günlerde, bu denli siyasal sorunlarla ilişkin olarak B M M'nde tartışmalara girişilmesinin ulusal akıma ancak zarar getireceğini sezerek, Bekir Sami'yi yanlıgılarından ötürü uyarıyor ve görevinden çekilmeye inandırıyor²⁶⁶. Mustafa Kemal, ona 19 Mayıs'da gönderdiği mektupta, B M M'nin, ulusal ilkeleri

²⁶⁵ FO/6468/E 4615, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 13.4.1921.

²⁶⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 26.5.1921; FO/6470/E 5695, DBFP 1/XVII, s. 181-182, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 17.5.1921.

zedelemeyecek biçimde Türkiye ile bir anlaşmaya varmak yönünde, Bağlaşıkların o güne dek ciddi herhangi bir atılımda bulduklarını görmediğini; Bekir Sami bu konuda olumlu bir sonuç sağlarsa, B M M ve yönetiminin bunu kabule anık olacağını bildırıyordu²⁶⁷.

Bekir Sami, Mustafa Kemal'in bu mektubuyla kendisine, Avrupa'ya dönerek, inançlarını gerçekleştirmek yönünde çalışmalarda bulunmaya yetki verdiğini sanarak, Roma, Paris ve Londra'ya uğramak üzere Avrupa'ya gidiyor; Bağlaşık Devletleri temsilcileriyle yeniden gizli görüşmelerde bulunarak düzen çeviriyor, ama daha önce imzalamış olduğu anlaşmaların Ankara yönetimince kabul edilmemeleri sonunda yetkisini yitirmesi yüzünden amacında başarı sağlamıyor²⁶⁸; bu entrikalarından ötürü, Ankara yönetimi onu 1921 yılı Temmuzunda resmen yadıyordu²⁶⁹. Bekir Sami böylece siyasal sahneden çekiliyor, ama onun yaratmış olduğu akım ancak Kemalistlerin Yunanlılara karşı kazandıkları İkinci İnönü zaferiyle etkisini kaybetmeye başlıyordu²⁷⁰.

LONDRA KONFERANSININ SONUCU VE YUNAN SALDIRISI:

Londra Konferansı, Doğu Sorununa, tüm yanların kabullenecekleri biçimde bir çözüm bulamamıştı²⁷¹. Amaç ve çıkarları çelişen Bağlaşık Devletler, yanlara bir çözüm kabul ettirmek dilek ve gücüne sahip olmadıklarından, uzlaşamayan yanlar arasında hakemlik yapmaya çalışıyor, ama bu görevi de esaslı biçimde yerine getiremiyorlardı, çünkü İngiltere, Yunanistan'ın koruyucusu rolüne bürünüyor; Fransa ile İtalya ise Türkiye'yi koruyorlardı.

Yunanlılar, Londra Konferansına gönülsüz olarak katılmışlardı. Bu konferansın, Kral Konstantin rejiminin tanınması anlamına geleceği ve konferansda Bağlaşıkları, özellikle İngiltere'yi, Sevr Antlaşmasını Türklere kabul ettirmek için Yunan ordusunun Anadolu'da yeniden askeri harekâta geçmesi gereğine inandırmaya

²⁶⁷ *Söylev* II, s. 406-410; *Speech*, s. 499-501.

²⁶⁸ FO/6517/E 6910 İngiliz gizli istihbarat raporu, 17.5.1921. Avrupa'da çevirdiği düzenler için bkz. FO/6471/E 6946 vd.; FO/6472/E 7888 v.d.; FO/6503/E 7597, DBFP 1/XVII, s. 310-312.

²⁶⁹ FO/6525/E 8818, *Morning Post*, Londra, 2.8.1921.

²⁷⁰ Bayur, s. 85-88; Gönlübol ve Sar, s. 33-34 ve I, s. 26-29.

²⁷¹ *Efimeris*, 14.4.1921, s. 376. Milletvekili P. Kurtidis'in Yunan Millet Meclisinde yaptığı konuşma.

çalışmak yönünde Yunan Millet Meclisinden yetki almaları nedenleriyle konferansa katılmayı kabullenmişlerdi. Yunanistan, Antlaşmada, o güne dek kazandığı toprakları Türkiye'ye kaybetmesine yol açacak değişiklikler yapılması esasına göre Türkiye ile bir uzlaşmaya varmaktan yana değildi. Öte yandan Türkler, kendi aralarında parçalanmış olmalarına karşın, ayrılıklarını Londra'da bir yana bırakarak, İngiliz - Yunan grubuna karşı güçlü bir blok kuruyor; kendi sorunlarını ustalıklı savunarak, Yunanistan ve Bağlaşıkların Türkiye'den kopardıkları toprakları geri vermelerini istiyorlardı.

Yunanistan Dışişleri Bakanı vekili M. Baltazzis'in 31 Mart 1921'de Londra'dan dönen Yunan kurulunu Pire limanında karşılarlarken, "Hiçbir Yunan Başbakanı, dış ülkelere yaptığı diplomatik bir geziden bu kadar büyük bir zafer ve defnelere dönmemiştir" diyerek²⁷², durumu abartmasına karşın, Londra Konferansı, Türkiye için önemli bir diplomatik başarı, Yunanistan için büyük bir başarısızlıktı. Yunan Muhalefet Partisi önderi Nikos Stratos, 11 Nisan 1921'de Atina'da Millet Meclisinde yaptığı konuşmada, Londra Konferansında Türklerin başarı sağladıklarını açıkça yansıtıyor, şöyle diyordu: "Yunan yönetimi, Londra'da diplomatik bir başarı sağladığını iddia edemez"²⁷³. Muhalefet milletvekillerinden D. Panayotu da, 15 Nisanda Millet Meclisinde şöyle diyordu:

"Londra'ya giden kurulumuzun diplomasi sahasında başarısızlığa uğradığını herkes biliyor... Bu kurul, üyelerinin yetersizliği yüzünden değil, genel seçimden bu yana ülkeyi boğucu bir siyasi hava sardığı için başarısızlığa uğramıştır"²⁷⁴.

Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den ustalıklı ayırarak, onlarla, Ankara yönetimini fiili (*de facto*) olarak tanıdıkları anlamına gelen ayrı anlaşmalar imzalayan Bekir Sami, Bağlaşıklar arasındaki "*entente cordiale*"in o kadar da "*cordiale*" olmadığını bir kez daha kanıtlamıştı. Türklerin Londra Konferansındaki bir diğer başarısı da, Misak-ı Milli'yi Batı'ya tanıtmak olmuştu. Öte yandan Yunanlılar, öne sürdükleri dileklerde konferansın onayını almamakla birlikte, Ana-

²⁷² DBFP 1/XVII, s. 99-102, Lord Granville'den Lord Curzon'a yazı, Atina, 31.3.1921.

²⁷³ *Efimeris*, 11.4.1921, s. 331.

²⁷⁴ A.g.e., 15.4.1921, s. 388; ayr. bkz. FO/6467/E 3613 ve E 3666, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne'un derkenarı, Londra, 26.3.1921.

dolu'da Kemalistlere karşı yeniden askerî harekâta geçmek için İngiltere Başbakanı Lloyd George'un desteğini kazanıyorlardı.

23 Martta Kemalistlere karşı başlayan Yunan saldırısı, Yunan Başbakan yardımcısı Dimitrios Gunaris tarafından, 18 Martta Lloyd George'la yaptığı görüşmeden sonra emredilmişti. Gunaris, Yunan ordusunun karşısındaki Türk askerî birliklerinin kuşkulu davranışlarda bulduklarını; Bekir Sami - Briand anlaşması sonunda, Kilikya'daki Kemalist askerî gücünün ivedilikle Batı savaş kesimine taşınması olasılığını özür olarak öne sürüyordu²⁷⁵; oysa İngiliz Genel Kurmay Başkanı, Felt - Mareşal Wilson'a bakılacak olursa, Yunanlılar, hiç kıskırtılmadan, nedensiz olarak saldırıya geçmişlerdi ve Türklerin askerî yığınak yaptıkları haberi asılsızdı²⁷⁶.

Anadolu'daki Yunan orduları Başkomutanı General Papulas, Yunan ordusunun saldırıya hazır oluşu yolunda Dimitrios Gunaris'e güvence vermişti. Yunan ordusu önceden saldırıya geçecekti, ama Londra Konferansındaki görüşmelerin seyrine göre verilecek buyruğa dek bu saldırıyı ertelemişti. O sıralarda Londra'da bulunan Yunan Genel Kurmay Başkanı yardımcısı Albay Sarıyannis, Gunaris'e verilen bu güvenceyi doğruluyordu. Yunan Genel Kurmayı, Eskişehir-Afyon Karahisar demiryolunu altı gün içinde ele geçirmeye ve Bağlaşık yardımına gereksinmeden, Mustafa Kemal'in tüm ordusunu 3 ay içinde ezmeye söz veriyordu.

Londra Konferansı Genel Sekreteri Sir Maurice Hankey, Yunan ordusunun güvenliği tehlikedeysse, bu ordunun Mustafa Kemal'e karşı saldırıya geçmesine konferansca karşı çıkılmıyacağını 9 Martta İngiliz Başbakanı Lloyd George adına Yunan Başbakanı Kalogeros'a bildiriyordu²⁷⁷. Lloyd George, 18 Martta Yunan önderleriyle Londra'da görüşürken, silâhli çatışmayı sürdürerek daha çok kan dökülmesinden Türklerin sorumlu olduklarını Batılı devletlere açıkça anlatmaya uyarıyor; Yunan ordusu başarısızlığa uğrarsa,

²⁷⁵ Dimitrios Gunaris'in Yunan Millet Meclisinde yaptığı konuşma. *Efimeris*, 11.4.1921, s. 320.

²⁷⁶ Walder, s. 120.

²⁷⁷ Mostras, s. 61; Metaksas III, s. 44; ayr. bkz. Yunan savaş amaçları, a.g.e., s. 71-77; Markezinis III, s. 53. 26.3.1921'de Gunaris'le Yunan generallerinden Metaksas arasında yapılan görüşme. Bu görüşmede Metaksas, yeni Yunan saldırısının yaratacağı olanaksızlıklara değinerek, Venizelos'un uyguladığı siyasadana vazgeçilmesini öne sürüyordu.

Ankara yönetiminin daha inatçı bir siyasa uygulamasına yol açacağına değiniyordu²⁷⁸. İngiliz Başbakanı, sorunun, Doğu'ya barış getirecek ve Yunanistan'ı daha güçlü yapacak biçimde çözümlenmesini umud ediyor; "İngiltere'nin kalbinde Yunan halkı için daima sıcak bir köşe olduğunu" bildirerek, "Yunanistan'ın yeniden yararlı ve onurlu bir ülke olmasını" dileyordu. Lloyd George, Yunanlılara esenlik dilemekle kalmıyor, Başbakan yardımcısı Gunaris'den, Anadolu'daki askerî harekâtı finanse etmek amacıyla, İngiliz Maliye Bakanlığına sunulacak bir andırı kaleme almasını istiyor; bu davranışı Atina'da, Yunanistan'ı "kışkırtma" olarak niteleniyordu²⁷⁹. Gunaris, 1921 Haziranında İngilizce *Daily Telegraph* gazetesinin muhabiri Beaumont'la gizlice görüşürken, Yunanlıların Anadolu'da "vakitsizce giriştikleri saldırıdan ötürü" suçu İngiltere'ye yüklüyor; İngiliz yönetiminin, Yunanlıların saldırıya geçmelerinden yana olduğunu; başarı sağlanırsa Yunanlılara yardımda bulunacağını anladığını bildiriyordu²⁸⁰.

Bu İngiliz kışkırtmaları Kemalistlerin gözünden kaçmıyordu²⁸¹. Fransızlarla İtalyanlar da bunları iyi biliyorlardı²⁸². İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı (Yunan dostu) Sir Eyre Crowe, İngiltere'nin Yunan saldırısıyla bir ilişkisi olmadığı yolunda Londra'daki İtalyan Elçisine güvence veriyor, ama Dışişleri Bakanı Lord Curzon, daha sonra bu görüşmeyle ilgili belgeye not ettiği derkenarda:

"Yolda kesilen gizli belgelerin (İngiliz istihbaratının ele geçirdiği gizli Yunan belgeleri) ışığı altında, ben şahsen böyle kesin bir güvence veremeyecektim" diyordu.

²⁷⁸ DBFP 1/XVII, s. 449-452, FO/6467/E 3483, Lloyd George, Sir Maurice Hankey, Kalogeropoulos, D. Gunaris ve Londra'daki Yunan diplomatik temsilcisi Rizo - Rangabé arasındaki görüşme, Londra, 18.3.1921 ve Kalogeropoulos'dan Atina'ya kapalı telyazısı, Londra, 19.3.1921.

²⁷⁹ FO/6467/E 3613 ve E 3666, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne'un derkenarı, Londra, 26.3.1921.

²⁸⁰ FO/6516/E 6605 Lord Granville'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Atina, 8.6.1921.

²⁸¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 13.4.1921; Selek I, s. 98; Saral, s. 244; FO/6470/E 6129; Walder, s. 116-121 - silâhların yeniden patlamaya başlamalarından Lloyd George'u sorumlu gösterir.

²⁸² *Le Temps*, 27.3.1921; FO/6467/E 3613 FO/6508/E 4200, DBFP 1/XVII, s. 97-98, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'un derkenarı, Londra, 22.3.1921.

Bu arada kamuoyu, İngiliz yönetimini o kadar sert biçimde cleştiriyordu ki, Lloyd George'un sekreteri Philip Kerr'in de yardımıyla resmi bir yalanlama (*démenti*) kaleme alınıyor ve Yunanlıların Anadolu'da yeniden askeri harekâta girişmeleri için İngiliz yönetimince kışkırtıldıkları haberi resmen yalanlanıyordu.

Yunan saldırısı sırasında Kemalist gücü Eskişehir'de mertçe direniyor; Yunanlıları geri çekilmeye zorluyor ve böylece Türkler İkinci İnönü zaferini kazanıyorlardı. Büyük tepkiler yaratan bu Yunan yenilgisinden kimse sorumlu tutulmuyordu²⁸³. Yunan yönetimi, basını susturmak ve eski Genel Kurmay Başkanı General V. Dusmanis'in komutasında daha sert güvenlik ölçemleri almak amacıyla, bu yenilgiyi özür olarak kullanıyordu²⁸⁴. Yunanlılar İkinci İnönü yenilgisinin nedenlerini şöyle anlatıyorlardı: Sırbistan'ı kontrol etmek amacıyla Trakya'daki bazı Yunan askerî birlikleri Sırbistan sınırına taşınmıştı; Kemalistler beklenmedik bir sırada ağır toplarla saldırıya geçmişlerdi, oysa Yunanlıların büyük sahra topları yoktu; Yunan ordusunun istihbaratı yetersizdi²⁸⁵; saldırının öngünlerinde Venizeloscu birçok deneyli subayların yerlerine Kral Konstantin'ci deneysiz subaylar getirilmişti²⁸⁶. Görevinden alınan Venizelos'cu komutanlardan General Nider, Yunan ordusunun moralini yükseltmek için bu saldırının son savaş olduğu yolunda çevreye haberler yayıldığını bildiriyordu²⁸⁷.

²⁸³ Yunan Generali Ksenofon Stratigos'un bu askeri harekâta ilişkin olarak kaleme aldığı rapor, 8.4.1921 tarihli basında yayımlanıyordu; ayr. bkz. FO/7881/E 322, General K. Stratigos'un "Ankara Savaşı" başlıklı raporu, 29.12.1921.

²⁸⁴ *Efimeris*, 30.3.1921; 1.4.1921 tarihli Kiraliyet buyruğu; Rentis, s. 72-73 - bunu "sümgü siyasası" olarak niteler. CP 4372 ve CP 4896, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazıları, İstanbul, 5 ve 20.4.1921.

²⁸⁵ Gunaris'e göre bunda en suçlu Venizeloscu genel kurmay subaylarıydı. Gunaris, bu subayların askeri yargıtaya sevk edilerek kurşuna dizilmeleri gerektiğine inanıyordu. FO/6516/E 6605, Lord Granville'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Atina, 8.6.1921.

²⁸⁶ FO/6508/E 4372, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a yazı, İstanbul, 5.4.1921; İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Votsis'in Yunan yenilgisiyle ilgili itirafları; ayr. bkz. Atina'dan Washington'a telyazısı, 21.4.1921, Evans, s. 351.

²⁸⁷ FO/6508/E 3734, Lord Granville'den Lord Curzon'a kapalı telyazısı, Atina, 28.3.1921, ilişkide General Nider'in Fransız Askerî Kurulu başkanıyla yaptığı görüşme hakkındaki rapor.

Yunanlıların İkinci İnönü yenilgisi, Yunan sorununa öldürücü bir darbe indiriyordu. Anadolu'daki Yunan saldırısından sorumlu Başkomutan General Papulas, kendisinin ve Londra'daki temsilcisi Albay Sarıyannis'in haberi olmadan, saldırı plânının son dakikada değiştirildiğini daha sonra açıklıyordu. Yunan ordusu koordinasyondan yoksun bulunuyordu. General Metaksas, 115.000 erlik ordudan saldırıya ancak 15.000 erin katıldığını öne sürer²⁸⁸. General Metaksas'ın anılarını hazırlayan Yunan yazarı Pass. M. Sifneos şöyle der:

“İsmet (İnönü), 5.000 Yunan erinin ölmesine veya yaralanmasına yol açan askeri başarısından sonra Kuzeye dönerek ‘A’ ordusuna öldürücü bir darbe indiriyordu. 34. tümen yardıma koşmasa bizi oradan denize dökcekti”²⁸⁹.

Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold da, Kuzey savaş kesimindeki Yunan ordusunun 13.000 erden 8.000 ere düştüğünü ve Yunanlıların “ciddi bir yenilgiye uğradıklarını” 4 Nisan 1921'de Lord Curzon'a bildiriyordu²⁹⁰.

Yunanlılar başarısızlığa uğrarlarsa Türklerin daha küstah olacaklarını öne sürerek hiçbir şeyin talihe bırakılmaması konusunda daha önce Gunaris'i uyararak İngiltere Başbakanı Lloyd George²⁹¹, İnönü yenilgisinden sonra, Yunan zenginlerinden ve yakın dostu Sir John Stavridis'e şöyle haykırıyordu:

“Siz Yunanlıların resminizi bile görmek istemiyorum. Yunan kurulunun vermiş olduğu güvence bana en büyük çarpıda bulundu. Özellikle Yunan Genel Kurmayınca verilen resmi güvencelere inanıyordum, ama Anadolu'daki son başarısızlığınızla beni güç bir durumda bıraktınız”²⁹².

Lloyd George'un siyasasına doğrudan bir darbe indiren ve Londra Konferansının akıbetini karara bağlayan bu Mart fiyaskosu,

²⁸⁸ *Efimeris*, 13.4.1921, s. 354-371.

²⁸⁹ Metaksas III, s. 45 ve 70.

²⁹⁰ FO/6508/E 4050, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 4.4.1921.

²⁹¹ Metaksas III, s. 45 ve 70; Kalogeropoulos'dan Atina'ya kapalı telyazısı, Londra, 6.3.1921.

²⁹² G. Rallis'in, Anadolu felâketiyle ilgili Yunan devlet adamlarının duruşmaları sırasında yargıtayda yaptığı konuşma, 3.11.1921. *İ Diki Ton Eks*, s. 238-264.

Yunanistan'a dünya kamusunun sempatilerini kaybettiriyor; Kemalist Türkiye'nin saygınlığını arttırıyor; Kemalist rejimini Bekir Sami'nin grubuna karşı sağlamlaştırıyor ve tek bir kişiye, İsmet Paşaya onur getiriyordu. İsmet Paşa, küçük bir köy olan İnönü'nde, Mustafa Kemal'in deyişine göre, yalnız düşmanı değil, Türk ulusunun aksi talihini de yeniyordu²⁹³.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Abdullah, Kırıl: *Memoirs* (Anılar), Londra, 1950.
Açıksöz: 1921 sayıları.
 Adivar, Halide Edip: *The Turkish Ordeal* (Türk'ün Ateşle İmtihanı), Londra, 1928.
 Adivar I, Halide Edip: *Turkey Faces West*, (Türkiye Batı'ya Dönüyor), New Haven, 1930.
 A. g. e.: adı geçen eser.
Alemdar: 1920-21 sayıları.
 ASD I: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1919-38, Ankara 1961.
Athine: Atina, 1920-21 sayıları.
 ATTB: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara 1964.
 Ayr. bkz.: ayrıca bakınız.
 Bayur, Hikmet: *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*, İstanbul 1953.
 BFSP: *British and Foreign State Papers* (İngiliz ve Yabancı Devlet Belgeleri), 1920-21 ciltleri.
 Bıyıklıoğlu I ve II, Tevfik: *Trakya'da Milli Mücadele*, Ankara 1955.
 BMM: Büyük Millet Meclisi.
 BMM.ZC.: *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*.
 BTTD: *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*.

²⁹³ *Nutuk* II, s. 106, M. Kemal'den İsmet Paşa'ya telyazısı, Ankara, 1.3.1921. Daha sonra, bu ikinci büyük başarısını anmak için "İnönü" soyadını alacaktır. II. İnönü zaferi Anadolu'nun her yanında ve İstanbul'da sevinç yaratmıştı. *Hakimiyet-i Milliye*, 3.4.1921; *Açıksöz*, 3.4.1921; FO/6508/E 4222, İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanından Donanma Bakanlığına kapalı telyazısı, İstanbul, 8.4.1921; Metaksas III, s. 45; FO/6468/E 4615, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a yazı, İstanbul 13.4.1921; Ankara'daki sevinç gösterileriyle ilgili rapor için bkz. FO/6469/E 5450, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzona yazı, İstanbul, 4.5.1921. Türk zaferinin Atina'daki tepkileri için bkz. DBFP 1/XVII, s. 116-117, Lord Granville'den Lord Curzon'a telyazısı, Atina, 7.4.1921.

- Cab.P.: *Cabinet Papers* (İngiltere Kabinesinin gizli belgeleri).
Chicago Tribune: Paris sayıları, 1920-21.
Churchill, Winston S.: *The World Crisis: The Aftermath*, (Dünya Bunalımı ve Sonrası), Londra, 1929.
Cmd.: *Command Papers* (İngiliz resmi yayınları), 1920-21 ciltleri.
Contemporary Review: Londra, 1920-21 sayıları.
Correspondance III: Paul Cambon'un anıları, C. III, s. 380-381.
CP: *Confidential Print* (İngiltere Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri).
Current History: Birleşik Amerika'da yayınlanan tarih dergisi; 1920-21 sayıları.
- Danglis, Pan.: *To Arhion Tu* (Arşivi), C. I ve II.
Davison, Roderic H.: "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne". (Mondros'dan Lozan'a Türk Diplomasisi), *The Diplomats*, 1919-1939, New Jersey, 1953, s. 173-209.
DBFP: *Documents on British Foreign Policy* (İngiltere Dışişleriyle ilgili belgeler)
- C. VIII – *International Conferences on High Policy* (Uluslararası Konferanslar), Nisan - Aralık 1920; Londra, 1958.
C. XIII – *The Near and Middle East (1920-1921)* (Yakın ve Orta Doğu), Londra, 1963.
C. XV – *The London Conference (1921)* (Londra Konferansı).
C. XVII – *The Near and Middle East (Yakın ve Orta Doğu)*, Londra, - 1970.
- Earle, Edward Mead: *Turkey, the Great Powers and the Bagdad Railway*, (Türkiye, Büyük Devletler ve Bağdat Demiryolu) New York, 1966.
Efimeris: Efimeris Ton Sizitiseon Tis Vulis (Yunan Millet Meclisi Görüşmeleri) 1920-1921 sayıları.
El Difa: Şam, 1920-21 sayıları.
Eleftheron Vima: Atina, 1920-21 sayıları.
Ellison, Grace: *An Englishwoman in Angora* (Ankara'da bir İngiliz Kadını), Londra, 1923.
Erim, Nihat: *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, s. 524-529.
Esmer, Ahmet Şükrü: "Türk Diplomasisi, 1920-55", *Yeni Türkiye*, İstanbul, 1959.

- Evans, Laurence: *United States Policy and the Partition of Turkey* (Birleşik Amerika'nın Siyaseti ve Türkiye'nin Bölünmesi), Baltimore, 1965.
- FO: *Foreign Office documents* (İngiltere Dışişleri Bakanlığının Londra'da Devlet Arşivindeki belgeleri).
- Frangulis, A.P.: *La Grèce et la Crise Mondiale* (Yunanistan ve Doğu Bunalımı), 1925.
- Gaulois*: Paris, 1920-21 sayıları.
- Gonatas, Stilianos: *Aponimonevmata (Anular)* 1879-1957, Atina, 1958.
- Gönlübol ve Sar, M. ve C.: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 1919-1938, Ankara, 1968.
- Gönlübol ve Sar I: *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, 1919-1938, İstanbul, 1960.
- Göztepe, Tarık Mümtaz: *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul, 1969.
- Hakimiyet-i Milliye*: 1920-21 sayıları.
- H.C.Debs.: *House of Commons Debates* (İngiltere'nin Avam Kamarası Tutanakları), 1920-21 oturumları.
- Hehir, P.: "The Near East Crisis" (Yakın Doğu Bunalımı), *19th Century and After*, No. DXLIX, Londra, Kasım 1922, s. 829.
- HTDA: Harp Tarihi Dairesi Arşivi.
- HTVD: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*.
- Hughes, C.E.: "New Phases of American Diplomacy" (Amerikan Diplomasisinin Yeni Evreleri), *Current History*, Mart 1924, s. 1059.
- Hurewitz II, J.C.: *Diplomacy in the Near and Middle East*, (Yakın ve Orta Doğu'da Diplomasi) New Jersey, C. 2, 1956.
- İ Diki Ton Eks* (Altıların Duruşmaları), Atina, 1931.
- İkdam*: 1920-21 sayıları
- Journal Officiel Débats Parlementaires*: 1920-21 sayıları.
- Kandemir I, Feridun: *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul, 1965.
- Kansu I ve II, Mazhar Müfit: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara, C. 1, 1966, C. 2, 1968.
- Karabekir, Kâzım: *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1960.
- Katimerini* - Atina, 1920-21 sayıları.

- Kedourie, Elie: *England and the Middle East* (İngiltere ve Orta Doğu), Londra, 1956.
- Kinross, Lord: *Atatürk: The Rebirth of a Nation* (Atatürk: Bir Ulusun Yeniden Doğuşu), Londra, 1966.
- Kordatu, I.: *İstoria Tis Ellados* (Yunanistan'ın Tarihi), C. V, Atina, 1958.
- Laskaris, S.: *Diplomatiki İstoria Tis Sihronu Evropis* (Avrupa'nın Yakın Zamanlardaki Siyasi Tarihi), Atina, 1954.
- L'Asie Française*: Paris, 1920-21 sayıları.
- L'Echo de Paris*: Paris, 1920-21 sayıları.
- L'Europe Nouvelle*: Paris, 1920-21 sayıları.
- Le Temps*: Paris, 1920-21 sayıları.
- LG.F.: *Lloyd - George files* (Lloyd - George'un belgeleri).
- Lewis, G.: *Turkey* (Türkiye), Londra, 1965.
- Lloyd George, David: *Memoirs of the Peace Conference* (Barış Konferansı Anıları), C. II, New Haven, 1939.
- Manchester Guardian*: Manchester (İngiltere), 1920-21 sayıları.
- Markezinis, Spiros: *Politiki İstoria Tis Neoteris Ellados* (Modern Yunanistan'ın Siyasi Tarihi), C. IV, Atina, 1968.
- Mears, Eliot Grinnell: *Modern Turkey* (Modern Türkiye), New York, 1924.
- Metaksas, Ioannis: *To Prosopiko Tu İmeroloyion* (Hatıra Defteri), C. III, Atina, 1964.
- Mezza - Giorno*: Roma, 1920-21 sayıları.
- Mikusch, Dagobert Von: *Mustapha Kemal - Between Europe and Asia* (Avrupa ve Asya Arasında Mustafa Kemal), Londra, 1931.
- Morning Post*: Londra, 1920-21 sayıları.
- Mostras, Vasilios D.: *İ Mikrasiatiki Epihirisis* (Küçük Asya Harekâtı), Atina, 1969.
- New York Times*: New York, 1920-21 sayıları.
- Nicolson, Harold: *Curzon: the Last Phase* (Curzon: Son Safha), 1919-1925, Londra, 1934.
- Nutuk*: Atatürk'ün Büyük Nutku.
- Observer*: Londra, 1920-21 sayıları.
- Oriente Moderno*: 1920-21 sayıları.

- Papulas, An.: *İ Ağonia Enos Ethnos* (Bir Ulusun Kaygısı), Atina, 1928.
- Pipinellis, Panayotis: *Perissoteron Fos* (Daha Çok Işık), Atina, 1961.
- Politia*: Atina, 1920-21 sayıları.
- Praktika*: *Praktika Tis Vulis* (Yunan Millet Meclisi Tutanakları), 1920-21 oturumları.
- PRFRUS: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (Birleşik Amerika'nın Dış İlişkileriyle ilişkin belgeler), 1918-21 devresi.
- Rapel*: Paris, 1920-21 sayıları.
- Rentis, K.: *İ Eksoteriki Politiki Tis Ellados Meta Tin* 14.11.1920 (Yunanistan'ın 14.11.1920'den Sonraki Dış Siyaseti), Atina, 1922.
- Ronaldshay, Earl of: *The Life of Lord Curzon* (Lord Curzon'un Hayatı), C. III, Londra, 1928.
- Sakellaropulu, Kons.: *İ Skia Tis Diseos* (Bati'nın Gölgesi), Atina, 1961.
- Saral, Ahmet Hulki: *Güney Cephesi*, Ankara, 1966.
- Selek I ve II, Sabahattin: *Anadolu İhtilâli*, İstanbul, 1963 ve 1965.
- Sforza, Count: *Diplomatic Europe Since the Treaty of Versailles* (Versay Antlaşmasından Bu Yana Diplomatik Avrupa), New Haven, 1928.
- Siret, Münir: "Sevr Antlaşmasını Kabul eden Saltanat Şurası Tutanığı", BTTD, No. 4, Ocak, 1968, s. 15-21.
- Smith, Elaine: *Turkey: Origins of the Kemalist Movement, 1919-1923* (Türkiye: Kemalist Akımının Kaynakları), Washington, 1959.
- Sonyel, Salâhi R.: *Turkish Diplomacy*, 1918-1923 (Türk Diplomasisi, 1918-1923), Londra, 1975.
- Sonyel I, Salâhi R.: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, Ankara, 1973.
- Söylev* I ve II, Ankara, C. 1, 1963; C. 2, 1964, (Atatürk'ün Büyük Söylevi).
- Speech: A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul, 1963.
- Spiridonos, Y.: *Polemos Ke Eleftheria* (Savaş ve Özgürlük), Atina, 1957.

Stratigos, Ksen.: *İ Ellas En Mikra Asia* (Yunanistan Küçük Asya'da), tarihsiz.

Sunday Times: Londra, 1920-21 sayıları.

Takvim-i Vekayi: 1920-21 sayıları.

Tarih, C. IV, İstanbul, 1934.

Tarih Vesikaları: C. 1, Haziran 1941.

Tengirşenk, Yusuf Kemal: *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967.

The Nation: Londra, 1920-21 sayıları.

Times: Londra, 1920-21 sayıları.

TİTE Arşivi: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi.

Toynbee, Arnold J.: *The Western Question in Greece and Turkey* (Yunanistan ve Türkiye'de Batı Sorunu), Londra, 1923.

Toynbee I: *Survey of International Affairs* (Uluslararası Olaylar), Londra, 1925.

Toynbee ve Kirkwood: *Turkey* (Türkiye), Londra, 1926.

Türkgeldi, Ali: *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara, 1948.

Vakkas, D.: *O Venizelos, Polemikos İyētis* (Venizelos, Savaş Önderi), Atina, 1949.

V.d. - ve devamı.

Walder, David: *The Chanak Affair* (Çanakkale Olayı), Londra, 1969.

Zavitzianos, Kon.: *Anamnisıs* (Anılar), Atina. 1947.

